

Introduktion till Kapitalets första band

KAPITALET'S PRODUKTIONSPROCESS

Marx-Arbeitsgruppe Historiker

Originalets titel: Zur Kritik der Politischen Ökonomie

Översättning: Förbundet KOMMUNIST, november 1975

Redigerad av riff-raff, november 2005

www.riff-raff.se

Innehåll

Förord	4
---------------------	----------

Inledning	6
1. VAD ÄR VETENSKAP?	7
2. MARXISMENS VETENSKAPLIGA METOD.....	8

FÖRSTA KAPITLET

Varan och penningen	9
1. DET VARUPRODUCERANDE SAMHÄLLET'S ALLMÄNNA GRUNDVALAR	9
a. Privategendom	10
b. Arbetsdelning	10
c. Byte	10
2. VARAN	11
a. Bruksvärde. Bruksvärden har olika kvalitativa egenskaper	11
b. I bytet har varorna en och samma kvalitativa egenskap	11
c. Värdet är den gemensamma kvalitativa egenskapen hos alla varor	12
d. Värdestorlek. Samhälleligt nödvändig arbetstid.....	12
3. BYTESPROCESSEN	13
a. Det enkla bytesförhållandet mellan två varor (enkel värdeform).....	13
b. Den utvecklade bytesprocessen och pengarna uppkomst.....	14
4. PENGARNAS FUNKTIONER	16
a. Pengar som cirkulationsmedel.....	16
b. Pengar som besparingsmedel	17
5. VARANS OCH PENGARNAS FETISCHKARAKTÄR	18

ANDRA KAPITLET

Pengarnas förvandling till kapital	26
1. VARUCIRKULATION OCH PENNINGCIRKULATION	26
2. VARUCIRKULATION OCH MERVÄRDE	27

3. MERVÄRDE OCH VARAN ARBETSKRAFT	27
4. MÄNNISKANS ARBETSKRAFT SOM VARA	28
5. VÄRDET PÅ VARAN ARBETSKRAFT	29

TREDJE KAPITLET

Produktion av absolut mervärde	32
1. ARBETSPROCESSEN.....	32
2. VÄRDEFÖRMERINGSPROCESSEN	33
3. VÄRDETS UPPRÄTTHÅLLANDE (ÖVERFÖRANDE) OCH SKAPANDET AV NYTT VÄRDE	34
4. KONSTANT OCH VARIABELT KAPITAL	36
5. MERVÄRDEKNOTEN	36
6. MERVÄRDEMASSAN	37
7. ARBETSDAGEN	37
8. DEN VÅLDSAMMA KAMPEN MELLAN ARBETARE OCH KAPITALISTER OM ARBETSDAGENS LÄNGD.....	39

FJÄRDE KAPITLET

Det relativa mervärdet	44
1. ÖKNING AV MERVÄRDET UTAN FÖRLÄNGNING AV ARBETSDAGEN	44
2. VÄRDEMINSKNING PÅ DE NÖDVÄNDIGA LIVSFÖRNÖDENHETERNA GENOM ÖKNING AV ARBETETS PRODUKTIVITET	44
3. DE ENSKILDA KAPITALISTERNAS JAKT EFTER EXTRAMERVÄRDE	45
4. EXTRAMERVÄRDE OCH RELATIVT MERVÄRDE.....	46

FEMTE KAPITLET

Metoder för produktion av det relativa mervärdet	48
1. ENKEL SAMVERKAN	48
2. SYSTEMATISK ARBETSDELNING	49
3. TEKNOLOGISKT UTNYTTJANDE AV NATURVETENSKAPEN OCH MASKINDRIFT ..	51
a. Arbetsdelning och maskineri	51
b. Maskineriets inverkan på arbetarklassen	51
c. Maskineri och extramervärde.....	52
d. Motsägelsen i den maskinella produktionen av relativt mervärde	52
e. Arbetsdagens förlängning som följd av maskindriften.....	53

f. Intensifieringen av arbetet	54
g. Intensifiering av arbetet. Varuvärde och mervärdeproduktion	54
h. Arbetarnas kamp mot ökningen av arbetsintensiteten	55
4. KAPITALET FETISCHKARAKTÄR	56

SJÄTTE KAPITLET

Kapitalets ackumulation	60
1. DEN KONTINUERLIGA PRODUKTIONSPROCESSEN (REPRODUKTIONSPROCESS)	60
a. Förändringar avseende det variabla kapitalet	61
b. Förändringar avseende totalkapitalet	62
c. Ekvivalentbytet mellan kapital och arbete. De omvända egendomslagarna och ekvivalentbytetets sken	63
2. DEN ALLMÄNNA LAGEN FÖR KAPITALISTISK ACKUMULATION	64
a. Kapitalackumulationen	64
b. Förändringar i kapitalets organiska sammansättning	64
c. Kapitalets centralisation	65
d. Den industriella reservarmén av arbetslösa och den industriella cykeln	65
e. Kapitalackumulationens verkningar på arbetarklassens situation	66
3. HUR DEN BORGERLIGA VETENSKAPEN FÖRKLARAR KAPITALISMEN	69
a. Vad borgerliga vetenskapsmän menar med "kapital"	69
b. Hur tillägnelsen av obetalt merarbete rättfärdigas	70
4. DEN SÅ KALLADE URSPRUNGLIGA ACKUMULATIONEN ELLER DEN VÅLDSAMMA URSPRUNGLIGA TILLÄGNESEN	73

SJUNDE KAPITLET

Arbetslönen	76
1. ÄNNU EN GÅNG: VÄRDEBESTÄMNINGEN AV VARAN ARBETSKRAFT	76
2. FÖRÄNDRINGAR I ARBETSKRAFTENS UTBILDNINGSKOSTNADER GENOM METODERNA FÖR PRODUKTION AV RELATIVT MERVÄRDE	77
a. Enkel samverkan	77
b. Systematisk arbetsdelning	78
c. Maskindrift	79
3. KVINNOARBETE OCH ARBETSKRAFTENS VÄRDE	80
4. HUR ARBETSKRAFTENS VÄRDE PÅVERKAS AV FÖRÄNDRINGAR I PRODUKTIVITET, ARBETSINTENSITET OCH ARBETSDAGENS LÄNGD	82

a. Verkningar av förändrad produktivitet	82
b. Verkningar av förändrad intensitet och arbetsdagens längd	83
5. LÖNENS FETISCHKARAKTÄR ELLER FÖRVANDLINGEN AV ARBETSKRAFTENS VÄRDE TILL PRISET PÅ PRESTERAT ARBETE	83
6. ARBETSLÖNENS FORMER	86
a. Historien om löne- och prisspiralen	87
b. Den sparande arbetaren eller illusionen om "förmögenhetsbildning för arbetare"	88
7. LÖNENS RÖRELSE OCH KAPITALACKUMULATIONEN	91

Förteckning över figurerna

1:1. Enkel och kapitalistisk varuproduktion
1:2. Varan och dess egenskaper
1:3. Dubbelkaraktären hos det i varan förkroppsligade arbetet
1:4. Värdestorlek och värdeform
1:5. Värdelagen
1:6. Pengar
2:1. Varucirkulation och kapitalcirkulation
2:2. Varan arbetskraft
3:1. Tillverkning av ett skåp i en kapitalistisk möbelfabrik
3:2. Kapitalet i produktionsprocessen
3:3. Mervärdekvot och mervärde massa
3:4. Arbetsdagen
4:1. (Nödvändigt arbete/Merarbete)
4:2. (Nödvändigt arbete/Merarbete)
4:3. Sambandet mellan stigande produktivitet och extramervärde
4:4. Två metoder för höjning av utsuigningsgraden
6:1. Kapitalackumulationen

Förord

Den bok som du nu håller i handen är en översättning av den tyska introduktionsboken till *Kapitalet. Zur Kritik der Politischen Ökonomie*. Denna utgavs 1972 och har sedan dess översatts till engelska, danska och härmed till svenska. Boken har skrivits av en grupp historiker i Frankfurt.

Föreliggande översättning är kortare än originalet. En omfattande bilaga med tyskt åskådningsmaterial liksom originalets åttonde kapitel har vi valt att utelämna. Det åttonde kapitlet handlar om förhållanden på en mer konkret nivå än resten av boken och är mindre direkt kopplat till Marx' *Kapitalet*. Kapitlet behandlar huvudsakligen lönekampen och fackföreningarnas roll.

Vi har kallat boken "Kapitalets produktionsprocess". Boken är inte en ersättning för läsning av *Kapitalet*. Men eftersom Kapitalet är tämligen svårläst är det nödvändigt med en introduktion och vi har avsett, och hoppas, att läsningen av denna bok ska inspirera till att läsa Marx' egna verk.

På svenska finns det redan flera introduktioner till den marxistiska politiska ekonomin. Du undrar kanske om det är nödvändigt med ännu en? Det är det. Ty för det första är de som redan finns oftast skrivna med ett ganska akademiskt språkbruk vilket utestänger många från att kunna förstå marxismen.

En förståelse som är nödvändig för att kunna begripa vad som händer i samhället omkring oss, internationellt, i Sverige, på jobbet, på fritiden osv. Kort sagt, de är ganska svåra att läsa. Den här boken är lättläst. För det andra är de som redan finns inte lämpliga ur teoretisk synvinkel. De begränsar ofta marxismen till en rent ekonomisk vetenskap. Det väsentliga, marxismen som ett samhällsligt analysinstrument, som inte är begränsat till det rent ekonomiska planet, går förlorat. Översättningsarbetet har pågått under drygt ett års tid och har gjorts av en grupp på cirka tio personer.

I serien Röda häften utgavs 1974 en översättning av boken (Röda häften 21/22). Eftersom denna utgåva innehöll omfattande felaktigheter drogs upplagan in av förlaget (RMF-press). Vi hoppas att föreliggande översättning skall kunna ersätta denna tidiga utgåva.

Boken är en direkt översättning från tyskan. I boken finner du en hel del citat från *Kapitalets* första band. Bäst hade givetvis varit om vi hade kunnat använda oss direkt av den svenska översättning av *Kapitalet* som redan finns (1969). Men eftersom denna översättning, som har gjorts av Ivan Boman och fackgranskats av Bo Gustafsson, är av dålig kvalitet och fylld av missuppfattningar så har vi tvingats kontrollera alla citat i den tyska originaltexten av *Kapitalet*. I de fall det har varit möjligt har vi rättat den svenska översättningen utifrån den tyska originaltexten. När detta inte varit möjligt har vi gjort nyöversättningar från tyskan. Därför har vi hänfört alla citat till såväl den svenska översättningen (*Kapitalet* 1, K 1) och till det tyska originalet (Marx-Engels-Werke, MEW 23). En granskning av Ivan Bomans översättning av *Kapitalet* har gjorts av Kjeld Schmidt i den danska tidskriften KURASJE, nummer 2/3 1970 s. 148, och av signaturerna WS och OT i KOMMUNIST nr 16 s. 27.

Genom att vi tvingats gå tillbaka till originaltexten av *Kapitalet* har citaten och den löpande texten funnit sitt logiska inbördes sammanhang, eftersom den senare står i direkt förhållande till den tyska originalupplagan av *Kapitalet*.

I den tyska originaltexten har författarna konsekvent skrivit "han", när de talar om någon, vem som helst. Vi har inte följt texten på den här punkten. I stället har vi skrivit "hon". "Han" som pronomen för personer av båda könen (t.ex. "kapitalisten han" eller "arbetaren han") är ett utslag av kvinnoförtrycket i vårt samhälle. Vi är inte så naiva att vi tror att vi kan undanröja kvinnoförtrycket genom att ändra "han" till "hon". Däremot tycker vi att det är på tiden att bryta med slentrianmässigt och slarvigt språkbruk. Vad tycker du?

I texten förekommer begreppet värdeförmering (efter tyskans "Verwertung"). Detta begrepp avser kapitalet som processerande värde (värde

som omvandlar sig till bruksvärde för att åter omvandla sig till värde, $P \rightarrow V \rightarrow P$). Det anger att kapitalet är inbegripet i en process där det återbildar sitt värde och samtidigt deltar i en värdeökning, där det gamla värdet både upplöses och återbildas, samtidigt som nytt värde bildas. Det är alltså viktigt att skilja ”värdeförmering” från ”värdeökning”, som enbart associerar till värdets kvantitativa tillväxt, och som inte klargör att det rör sig om en ”reflexiv” process, där värdet självt är subjektet.

Vi tror att boken lämpar sig allra bäst för studier i grupp/cirkel, men att den givetvis också kan läsas individuellt.

Ett utmärkt komplement till denna bok är Anders Lundkvist: *Introduktion till metoden i Kapitalet* (utgiven av Röda bokförlaget, Göteborg 1975). Dessa två introduktioner utgör tillsammans en idealisk grundcirkel och samtidigt en värdefull handledning till ett fortsatt studium av Marx' *Kapitalet*. Efter de flesta av kapitlen finns förtydligande och sammanfattande figurer, förutom de figurer som finns i den löpande texten.

Som sagts ovan har vi utelämnat en bilaga innehållande åskådningsmaterial som bygger på tyska förhållanden. Vi hoppas kunna färdigställa ett motsvarande material från svenska förhållanden. Detta kommer vi antingen att ge ut separat eller i en kommande upplaga av denna bok.

Alla synpunkter på bokens innehåll och översättning tar vi emot med största tacksamhet. Vi välkomnar också alla tips och uppslag till åskådningsmaterial till texten. Vänd dig till förlaget som skickar vidare till oss.

november 1975

Förbundet KOMMUNIST:s översättningsgrupp Malmö/Lund

FÖRORD TILL 2005 års nyttgåva

Det är med glädje vi i riff-raff kan presentera en omredigerad nyttgåva av klassikern *Kapitalets produktionsprocess*. Precis som de ursprungliga översättarna skriver, så bör den inte ses som en ersättning för en läsning av *Kapitalet*. Faktiskt är det just utifrån en läsning av bland annat *Kapitalet*, *Grundrisse* och det så kallade opublicerade sjätte kapitlet¹, som vi här kan, och känner oss tvingade, att framlägga viss kritik mot den ursprungliga introduktionstexten.

Marx skriver att ”personernas ekonomiska karaktärsmasker endast är personifikationer av de ekonomiska förhållandena, i det att personerna endast möter varandra som bärare av dessa förhållanden.”² Utifrån detta kan man klart kritisera författarna för att underskatta produktionsförhållandenas makt gentemot den politiska sfären och även ett visst hyllande av Sovjetunionen på något håll. Man kan helt enkelt inte se frågan om den kommunistiska revolutionen ur ett rent politiskt perspektiv, exempelvis statligt ägande, utan denna måste förstås som en fullständig omvandling av de sociala relationer vilka sammantaget och förstådda som praxis, utgör led i värdeförmeringsprocessen. Det är emellertid inte bara leninister och socialdemokrater utan även den rådskommunistiska traditionen liksom syndikalismen som har gått i samma fälla, då dessa istället för att se *arbetet* som kapitalets substans har tagit arbetets ståndpunkt inom den kapitalistiska dialektiken. Man har därmed inte insett att kapitalismen faktiskt kan existera utan en bourgeoisie (i exempelvis länder som Sovjetunionen) medan den aldrig kan existera utan ett proletariat.³

Dessa kritiska anmärkningar förtar emellertid inte verkets helhetsintryck som en mycket god introduktion till *Kapitalets* första band.

Riff-raff, november 2005

¹”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”, *Skrifter i urval: Ekonomiska skrifter*, Bo Cavefors bokförlag, DDR, 1975, s. 581 (*Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesse*)

² Marx, K., *Kapitalet. Första boken*, Arkiv-Zenit, Lund, 1997, s. 74

³ Se *riff-raff* nr 7 (2005) för vidare resonemang om politikens begränsningar.

Inledning

På avlöningsdagen får varje arbetare lön för det arbete som hon utfört under veckans, fjortondagarsperiodens eller månadens lopp. Om hon arbetar på tidlön får hon en fast summa för varje arbetad timme, arbetar hon på ackord får hon stycklön för varje felfri levererad produkt. Har hon dessutom övertid får hon extra betalt. Kort sagt: Lönen förefaller vara det pris, som arbetsgivaren betalar arbetaren för dennes arbetsprestation. Den som producerar mera, tjänar också mera.

Men lönen stannar inte kvar i arbetarens ficka. Varje människa har bestämda **behov**. Hon behöver något att äta, hon behöver kläder och bostad. Även bil, tvättmaskin och tv tillhör idag de helt normala behoven. Men hon kan bara tillfredsställa sina behov om hon har pengar. I vårt samhälle har varje sak sitt pris. Det sägs, inte utan berättigande, att ”pengarna regerar världen”.

Men en arbetare har inget fett bankkonto och det är få förunnat att vinna på lotteri. En arbetare har normalt bara sin arbetslön och den går snabbt åt. Det vet var och en som brukar gå till affären och handla. De produkter som står på hyllorna och ligger i diskarna är **varor**. Om man skall ha en vara måste man köpa den. Det verkar ganska logiskt eftersom de varor som arbetaren skall tillfredsställa sina behov med, ursprungligen tillhörde arbetsgivaren, som sedan i sin tur sålt dem vidare till affären.

Hur ligger det till med detta egentligen?

Varför tillhör varorna arbetsgivaren? Alla de saker som vi kan köpa är ju i grund och botten framställda av arbetare!

Varför ger egentligen arbetsgivaren arbetarna bara ”löner”, medan hon själv tar hand om produkterna av arbetarnas arbete?

Vi skall försöka finna svar på dessa frågor. Det sammanhang mellan Arbete–Avlöningsdag–Användande av pengar, som vi just har beskrivit i ord, kan vi också framställa med en mycket kort formel: Arbetaren arbetar (A), för arbetet får hon lön i form av pengar (P) varmed hon köper saker som hon behöver till sig och sin familj. Dessa saker är varor (V). Denna kretsgång kan vi nu framställa som:

$$A \rightarrow P \rightarrow V$$

Vid slutet av denna rörelse från A till V är arbetarens lön slut. Lönen har gått åt till att upprätthålla arbetarfamiljens liv, med allt vad därtill hör. Nu måste rörelsen börja på nytt igen. Arbetaren måste åter arbeta. Följden blir ett ständigt kretslopp: $A \rightarrow P \rightarrow V / A \rightarrow P \rightarrow V / A \rightarrow P \rightarrow V \dots$ osv. i ett ständigt återkommande mönster. Man undrar nästan om arbetaren arbetar för att leva eller lever för att arbeta!

Om inte förr så när lönen är slut märker arbetaren, att hon egentligen inte äger någonting alls – förutom sitt **arbete** – ty de varor som hon köpt, har antingen ätits upp eller slitits ut och måste därför ersättas med nya. Endast hennes arbete är en verkligt bestående, egendom. Men vad är ”arbete”?

I kristider har många arbetare inte ens arbete. De går ”arbetslösa”. När en arbetare förlorar sitt jobb, kan hon inte längre utföra sitt arbete och kan inte heller tjäna några pengar. Därför kan vi nu påstå att uttrycket ”arbetaren äger sitt arbete” är felaktigt. Det skall i stället heta: arbetaren äger bara sin **arbetskraft** – sin förmåga att arbeta. Denna förmåga kan bara komma till användning om hon anställs av en arbetsgivare på en arbetsplats. Det är först här som hennes arbetskraft kan ge henne något, nämligen lön. För att regelbundet få lön, måste arbetaren om och om igen sälja sin arbetskraft till arbetsgivaren, för en timme, en dag, en vecka – alltid. Det som köps och säljs kallas en **vara**.

Arbetarens arbetskraft är också en vara, som köps och säljs på marknaden (arbetsmarknaden).

Det är först när arbetsgivaren har köpt varan arbetskraft just i det ögonblick när arbetskontraktet sluts – som den tillhör henne, precis som varje annan vara tillhör sin köpare.

Vad gör en köpare med sin vara? Hon förbrukar eller konsumerar den. En flaska öl konsumeras exempelvis av sin köpare. Den av arbetsgivaren köpta varan arbetskraft konsumeras också. Arbetsgivaren placerar den vid en maskin och sätter den i arbete. Härmed förbrukas den.

I vanligt språkbruk kallas arbetsgivaren ”arbets**g**ivare”. Arbetaren kallas ”arbet**s**tagare”. Men redan nu kan vi säga: Detta språkbruk är felaktigt. Det enda arbetsgivaren ”ger” är en arbetsplats (hon äger produktionsmedlen, d.v.s. maskiner, verktyg, material, byggnader m.m.). I själva verket är det hon som tager, eller **köper**. Hon köper arbetarens arbetskraft.

Arbetaren är arbetskrafts**älj**are. Arbetsgivaren är arbetskraft**kö**pare.

”Arbetsgivaren” köper varan arbetskraft och förbrukar den i sin arbetsprocess. När vi säger ”vad du ser utsliten ut!” betyder det i verkligheten: ”Arbetsgivaren” har förbrukat din arbetskraft så grundligt, att du ser direkt dålig ut. ”Arbetsgivaren” strävar nämligen efter största möjliga utnyttjande av arbetskraften.

Varför?

Var och en vet att ”arbetsgivarens” mål är **profit**. Vi skall senare mera grundligt försöka utreda varifrån profiterna kommer. Här ger vi bara ett allmänt svar: profiterna kommer från **utnyttjandet av varan arbetskraft**. Ty de produkter som arbetaren skapar i produktionen är **mer värda** vad arbetsgivaren sammanlagt har betalat ut i lön och för inköp av produktionsmedel.

På avlöningsdagen får arbetaren alltså inte ut det värde, som motsvarar hennes presterade arbete, i form av lön – så som det **föreföll** i början av kapitlet. I stället för att få ut den summa pengar, som är lika stor som värdet på det hon har producerat, så får hon endast ut värdet av sin vara, alltså **arbetskraften**, d.v.s. den summa som arbetsgivaren köpte varan arbetskraft för på arbetsmarknaden.

1. VAD ÄR VETENSKAP?

Resultatet av dessa korta överväganden är allmänt sett, att i vårt samhälle **är** inte allting som det **förefaller** att vara. Detta låter kanske förvirrande. I själva verket är det som vi gjort ovan en liten marxistisk analys. Den visar, att vi inte kan förlita oss på **vardagliga** intryck och tankar om vi vill närma oss ett samhällsproblems kärna **vetenskapligt**.

Ett ganska enkelt exempel från naturvetenskapen kan få belysa detta. Varje morgon går solen upp och varje kväll går den ned. Det verkar således som om jorden utgör världssalltets fasta medelpunkt, kring vilken solen och alla andra stjärnor kretsar. Genom årtusenden har människor också trott så! Det var först på 1500- och 1600-talet som astronomerna Kopernikus, Kepler och Galilei bevisade att **skenet** bedrar.

Numera vet vi att jorden kretsar kring solen och kring sin egen axel, vilket framträder som dag och natt. Här har alltså naturvetenskapen uppdagat ett faktum som varit dolt för det vardagliga tänkandet. Man kom på en lagbundenhet, som fullbordas osynligt bakom framträdelserna (företeelserna), men som likväl är den sanna grunden till de framträdelser (företeelser), som så länge har tolkats felaktigt.

Man kan emellertid inte sätta likhetstecken mellan naturens lagbundenheter och det mänskliga samhällets lagbundenheter. Icke desto mindre finns det i samhället dolda lagbundenheter som frambragts av det mänskliga samhällslivet. Dessa kan inte uppdagas vid ett första ögonkast utan måste **utforskas**. Marx har själv en gång liknat dem vid naturlagarna när han skriver om konkurrensen i det kapitalistiska samhället:

...vetenskaplig analys av konkurrensen är möjlig endast om man **förstår** kapitalets **inre natur**, på samma sätt som himlakropparnas skenbara rörelser endast är begripliga för den som känner deras **verkliga** rörelser, vilka våra yttre sinnen inte kan uppfatta. (vår emfas. K 1 s. 275, MEW 23 s. 335)

Vi har ovan fetställt vissa ord i Marx text med för att göra den tydligare.

Vetenskapen utforskar ett tings ”inre natur”, dess ”verkliga rörelse”. Den stannar inte vid den ”sinnligt iakttagbara rörelsen”, själva sinnesintrycket, utan söker begripa eller förstå de verkliga sammanhang som döljs bakom framträdelsen.

Att ”begripa” ett samhälligt fenomen är alltså att inse dess verkliga väsen. Härtill är det inte tillräckligt att beskriva fenomenet, vi måste också förstå dess inre sammanhang och undersöka det i dess funktion i samhällssystemet – vi måste analysera det.

Skillnaden mellan att **beskriva** och att **begripa** är mer påtaglig om vi slår upp nyheterna i en tidning. Där kan vi läsa en samling ”fakta”. På samma sätt är det givetvis också med radio och tv. Direkt efter Rapport eller Aktuellt i tv är det nästan omöjligt att minnas allt vad som sagts. Det fullständigt osammanhängande pratet vill inte fastna, just därför att man inte begriper det. Det är förvisso inte heller massmedias funktion i ett kapitalistiskt samhälle som vårt att göra någonting begripligt för befolkningen. Framträdelsena förklaras inte i sina historiska och samhällliga sammanhang.

Vetenskapen skiljer sig från denna slags ”information” genom sin metod. Men det finns två slags s.k. vetenskap – den marxistiska och den borgerliga. Vi har redan sett hur den marxistiska ekonomin undersöker kapitalismens inre sammanhang, medan den borgerliga blott beskriver framträdelser, som inte förstås. Därför skiljer sig inte den borgerliga vetenskapen i grunden från den ovan kritiserade nyhetsjournalistiken.

Arbetare kan aldrig ha något intresse av att de ekonomiska lagbundenheter, som de dagligen är utsatta för, hålls dolda. De har intresse av verklig analys av de kapitalistiska förhållandena, ty det som skall förändras måste också begripas. Karl Marx var den första att slå in på vägen mot en vetenskap, som är användbar i en revolutionär praktik, när han 1845 skrev: ”Filosoferna har bara tolkat världen olika, men vad det gäller är att förändra den.”⁴

⁴ ”Teser om Feuerbach”, *Skrifter i urval: Filosofiska skrifter*, Bo Cavefors bokförlag, DDR, 1977, s. 249.

2. MARXISMENS VETENSKAPLIGA METOD

Karl Marx levde från 1818 till 1883. Första bandet av hans huvudverk *Kapitalet* utkom 1867, alltså för lite mer än hundra år sedan. Detta har gett upphov till den fråga som ögonblickligen ställs av de borgerliga ideologerna: Är denna hundra år gamla bok överhuvudtaget användbar ännu idag? Beskriver inte Marx ett samhällstillstånd som redan är passerat? Har inte arbetarna det långt bättre idag än på 1800-talet? Och slutligen: Existerar det överhuvudtaget någon utsugning idag? Samma borgerliga ideologer har också genast svaret berett: Det finns ingen utsugning längre, för arbetarna har det mycket bättre idag än tidigare.

Men vi vet redan att Marx inte enbart **beskriver**, han **analyserar**. Man måste särskilja **framträdelsen** (företeelsen) från det väsentliga (väsendet). Idag har arbetaren en högre ”levnadsstandard” – men det ändrar inte det grundläggande förhållandet att hon ännu är lönearbetare. Detta är det **väsentliga**. Lönearbetarsystemet innebär just kapitalisternas utsugning av arbetarna. Här ser vi att kapitalismens väsen inte är förändrat sedan Marx dagar. Bara den form som det framträder i har förändrats. **Därför är det lika viktigt idag som för hundra år sedan att studera *Kapitalet*.**

Fördelen med Marx analys – att den framställer det kapitalistiska produktionsättets grundvalar – medför många svårigheter för läsaren. Den som vill ha svar på en **bestämd, konkret fråga** och som börjar läsa *Kapitalet*, kommer att lägga boken åt sidan efter ett tag, såvida hon inte är förtrogen med den marxistiska metoden.

Du vill t.ex. veta något om ackordslön eller en konjunkturkris – och finner något om ”bruksvärde” och ”bytesvärde” och om det sällsamma förhållandet mellan tjugo alnar linneväv och en rock. Marx själv säger om detta i förordet till *Kapitalet*:

All början är svår – det gäller om varje vetenskap. Att förstå det första kapitlet och i synnerhet det avsnitt, som innehåller analysen av varan,

kommer därför att bereda den största svårigheten. (K 1 s. 3 MEW 23 s. 11)

Denna svårighet beror på att Marx försöker framställa de grundläggande begreppen för hela sin analys av kapitalet systematiskt. Och en systematisk framställning innebär för Marx, att begreppen inte uppräknas i enkel ordningsföljd, utan att de **utvecklas av och ur varandra**.

Sålunda är **varan** det första begreppet som Marx behandlar. En vara har, som vi senare skall se, ett **bruksvärde** och den har också ett **bytesvärde**.

Ur förhållandet mellan bruksvärde och bytesvärde utvecklar Marx analysen av **penningens** nödvändighet. Alla vet att man köper varor för pengar. Varor och pengar hör samman på ett eller annat sätt, ty de kan bytas mot varandra. Men varför?

Detta analyserar Marx och påvisar samtidigt deras inre sammanhang. Först därefter kan han utveckla **kapitalets begrepp**. I detta förlopp, Vara – Pengar – Kapital, ser vi att vi måste genomlöpa analysen av varan och pengarna, för att vi skall kunna begripa de därpå baserade kapitalistiska produktionsförhållandena.

Denna framställningsmetod har Marx kallat ”gången från det abstrakta till det konkreta”. Han börjar med det mycket **allmänna, abstrakta** (varan) och utvecklar analysen vidare mot det mer **komplicerade, konkreta** kapitalet och dess motsägelser). När vi vill ha svar på konkreta frågor hos Marx, måste vi alltså göra ansträngningen att börja med de abstrakta begreppen och stegvis följa utvecklingen mot det konkreta.

FÖRSTA KAPITLET

Varan och penningen

1. DET VARUPRODUCERANDE SAMHÄLLETS ALLMÄNNA GRUNDVALAR

Vi skall nu undersöka det nutida borgerliga samhällets allmänna ekonomiska och sociala grundvalar.

”Samhälle” betyder att människor lever med varandra på ett eller annat sätt. För att upprätthålla livet måste de göra tre saker:

1. De måste framställa de ting som behövs för att leva genom att **arbeta, producera**. Människorna påverkar ändamålsenligt bestämda föremål med sina krafter, d.v.s. med sina kroppsliga organ, och med hjälpmedel som maskiner och redskap, varigenom de skapar produkter.

2. De **fördelar** produkterna av sina aktiviteter mellan sig på ett eller annat sätt.

3. De enskilda samhällsmedlemmarna **konsumerar** de på så vis fördelade produkterna för att tillfredsställa sina **behov**.

Hur går nu allt detta till i det borgerliga samhället? **Hur** sörjer människorna för livets uppehälle i vårt speciella samhälle? För att kunna ge svar på de frågorna måste vi undersöka de borgerliga produktionsförhållandena, d.v.s. undersöka **hur** produktionen går till i det borgerliga samhället.

Den stora massan av människor i det borgerliga samhället är **lönearbetare**. De arbetar under villkor som de själva inte bestämmer över. De har blivit anställda och satta till arbete vid en arbetsplats som inte är deras. De äger endast sin arbetskraft som de måste sälja.

Såväl produktionsmedlen som produkterna, vilka har framställts av lönearbetare, är andra människors egendom, nämligen ”arbetsgivarnas” eller mer

korrekt – **kapitalisternas**. Förhållandet mellan kapitalister och lönearbetare är vårt egentliga ämne. För att kunna begripa detta förhållande är det nödvändigt att först framställa det borgerliga produktionssättets **allmänna** karaktär.

Det borgerliga samhället är ett varuproducerande samhälle. Förhållandet mellan lönearbete och kapital blir förståeligt först på grundval av denna allmänna egenskap hos produktionsförhållandena i det nuvarande samhället. Vi betraktar därför här, i det första kapitlet, det borgerliga samhället från synvinkeln att det produceras **varor** och vi bortser ännu så länge från förhållandet mellan lönearbete och kapital.

a. Privategendom

Varuproduktion bedrevs ursprungligen av oberoende privatproducenter. Dessa **ägde själva** sin arbetskraft, sina produktionsmedel och de härav frambringade produkterna. De produkter som dessa privatproducenter äger, är produkter av deras eget arbete. Som bonde har jag sått och skördat kornet och det tillhör också mig själv, men så är det endast därför att produktionsmedlen (inklusive jorden) tillhör mig. Det är alltså **det privata ägandet** av produktionsmedlen som, i det varuproducerande samhället, gör de enskilda individernas arbetsprodukter till deras egen egendom.

b. Arbetsdelning

Vid sidan av privategendomen bygger det varuproducerande samhället på ännu en förutsättning: Den samhällliga **arbetsdelningen**. Individerna är inte självförsörjande producenter. Den enskilde utför inte alla de olika aktiviteter som behövs för att tillverka de produkter, vilka är nödvändiga för att täcka hennes mångsidiga behov (mat, kläder, bostad, produktionsmedel o.s.v. Tvärtom, **mångfald** hos den enskilda individen i varuproduktionen står **ensidigheten** i hennes aktivitet, d.v.s. hennes yrke. Alla producerar något speciellt.

Var och en har bara ett yrke. Antingen bonde eller bagare, snickare eller murare, maskinarbetare eller ingenjör. Ingen är allt på en gång. Man kan bara

existera om man skaffar sig produkter av andras arbete. Just därför att människorna i det varuproducerande samhället har ett bestämt yrke, är de **beroende av varandra och hänvisade till varandra**. Detta är följden av arbetsdelningen i varuproduktionen.

c. Byte

De under arbetsdelning framställda produkterna måste fördelas. **Formen** för denna fördelning är i det varuproducerande samhället bestämd av, att produktionen ligger i privatproducenternas händer. Enskilda personer producerar oberoende av varandra. De slår sig inte ner för att gemensamt planlägga och kontrollera den på flera händer uppsplittrade produktionen. Så skulle exempelvis kunna vara fallet om de tillsammans bokförde den totala produktionen och medvetet reglerade produktfördelningen. Men då skulle de heller inte längre förhålla sig till varandra som privata producenter.

Den privata varuproducenten kan överhuvudtaget bara överblicka sin **egen** produktion. Om jag är skräddare indelar jag min tid noga. Jag vet precis hur länge och hur mycket jag skall sy, och vad jag behöver till det. Men min ”makt” sträcker sig inte utanför skrädderiets fyra väggar. Vill jag ha bröd, måste jag gå till marknaden. Här kan jag skaffa mig bröd och allt jag kan behöva – förutsatt att jag kan lämna mina egna produkter i **byte**.

Privatproducenter byter sina produkter. I det varuproducerande samhället pågår fördelningen av produkter **i form av byten**. Sett utifrån arbetsprodukternas fördelningsprocess är det varuproducerande samhället ett **bytessamhälle**. Produktbyte är i detta samhälle en nödvändig betingelse för varje människas möjlighet att klara livhanken. Alla är hänvisade till produkter som är frukten av andras arbete och som man bara kan skaffa sig genom att byta bort sina egna produkter.

Grundvalen för det varuproducerande samhället är **privategendom, arbetsdelning** och **byte**. Denna grundval förmedlar de enskilda samhällsmedlemmarnas produktion och konsumtion.

De produkter som framställs av privatproducenter är på förhand bestämda för byte. De konsumeras inte av sina producenter, utan av den som förvärvar produkten genom byte. Sådana produkter kallas **varor**.

Endast produkter av självständiga och av varandra oavhängiga privatproducenter är varor och står mot varandra som varor i bytesprocessen. **Arbetsprodukten är en vara endast under de samhälleliga betingelserna privategendom, arbetsdelning och byte.** Om dessa tre förutsättningar inte är uppfyllda kan produkten inte vara en vara. (Jfr figur 1:1.)

Efter denna framställning av de tre mest grundläggande förutsättningarna för det borgerliga bytessamhället kan vi säga, att medlemmarna i detta samhälle å ena sidan lever fullständigt åtskilda från varandra. Å andra sidan är de emellertid alla hänvisade till varandra genom arbetsdelningen, ty var och en behöver de andras produkter för livets uppehälle. Privatägarna träder först i samhällelig förbindelse med varandra när de byter sina varor inbördes. I detta ögonblick står de dock inte i relation till varandra som personer, som är intresserade av varandra som människor, utan som varuägare. De sätter **endast sina varor** i relation till varandra och de kommer endast i inbördes kontakt via denna omväg. Därför är de vid varuförsäljning och varuköp också helt likgiltiga för varandra som människor. Ägaren av tobaksaffären är t.ex. lika glad oavsett **vem** som köper cigaretter av henne. Som kunder är alla lika, alla betalar samma belopp. Omvänt är det också likgiltigt för cigarettörkaren hos vem hon köper sina cigaretter. Det enklaste är att skaffa dem från en automat, så besparar hon sig också hövlighetsfraserna ”Tack så mycket” och ”Varsågod”.

Dessa likgiltiga hövlighetsfraser vid köp och försäljning visar väldigt tydligt, att människor i det borgerliga samhället är främmande för varandra i sin ”sociala kontakt”. För de privata varuproducenterna framstår därför, som Marx skriver:

...deras privatarbetens samhälleliga inbördesförhållanden. just så som de är, d.v.s. inte som direkt samhälleliga förhållanden mellan personer-

na i själva deras arbeten utan snarare som tingliga relationer mellan personerna och samhälleliga relationer mellan tingen (K 1 s. 63 MEW 23 s. 87)

2. VARAN

a. Bruksvärde. Bruksvärden har olika kvalitativa egenskaper

Den enskilda varan tycks vid första ögonkastet vara någonting med bestämda materiella egenskaper. Dessa egenskaper, d.v.s. dess naturliga kvaliteter som t.ex. material, form, färg, storlek och vikt skiljer den från andra varor. Den som varan slutgiltigt hamnar hos konsumerar den, därför att dess egenskaper tillfredsställer ett behov hos henne. Hon konsumerar varan för att hon har användning för den. Att en sak är nyttig gör att den har **bruksvärde**.

En varas bruksvärde bestäms av den nytta, som den har för sin konsument. Om en vara kommer att konsumeras eller ej beror på om den fyller ett givet mänskligt **behov**. Därför kan vi säga att varorna med hänsyn till bruksvärdet skiljer sig från varandra. De är av olika kvalitet. Varje särskilt behov motsvaras av en vara med särskilda egenskaper. Varor byts endast om deras bruksvärden har olika egenskaper.

b. I bytet har varorna en och samma kvalitativa egenskap

Varor som ingår i ett byte skiljer sig från varandra genom att de har olika bruksvärden. De byts mot varandra. Men **i bytet sätts den ena varan lika med den andra**.

Om jag byter två stolar mot en rock för att jag som snickare bara tillverkar stolar men behöver en rock till vintern, så sätter jag likhetstecken mellan produkten av mitt arbete, d.v.s. de två stolarna, och den rock som jag gärna vill ha. Likhetstecken sätts mellan saker när någon egenskap hos dem är **lika**.

Men vi såg ovan att de varor som byts mot varandra är olika om vi ser till bruksvärdet. Vi såg alltså att de är olika. Därför måste vi ge svar på följande fråga: Vilken egenskap hos varorna gör dem till utbytbara, jämförbara likar?

Vilken egenskap förutom att de är bruksvärden, måste varorna äga, för att uppfylla den andra betingelsen, nämligen att de alla äger en gemensam kvalitet?

Denna **gemensamma egenskap hos varorna** är att de är **resultat av arbete**. De produceras av människor. Det som skiljer varor från föremål i naturen är det faktum att människor har använt arbete för att framställa varorna. **Varor är arbetsprodukter**. (Figur 1:2)

c. Värdet är den gemensamma kvalitativa egenskapen hos alla varor

Om vi ser till bruksvärdet så är varorna produkter av ett särskilt målinriktat arbete. Stolar görs med snickeriarbete. rockar görs med skrädderiarbete o.s.v. På samma sätt som de enskilda produkternas bruksvärde är olika, så är också alla de arbetsmoment som är oundgängliga för produktionen olika. Men alla varor är likvärliga produkter av mänskligt arbete. I detta avseende är de lika. Ty oavsett hur olika arbetsmomenten än kan vara, så innebär de alla användandet av arbetskraft. När arbetsdagen är slut, så är du trött och kanske utmattad oavsett vilket konkret arbete som du har utfört. Det faktum att människor har använt arbetskraft för framställning av varor är **den gemensamma kvalitativa egenskap** som vi letat efter hos varorna.

I bytet är snickeri- och skrädderiarbete likvärda. Här bortser vi från de olika former som aktiviteterna bedrivs i. Men det som skiljer dem åt har ändå inte försvunnit genom att aktiviteterna ställts likvärda mot varandra. Snickeriarbetet upphör inte att vara snickeriarbete. Vad det kommer an på här är, att i bytet kommer de olika arbetarnas **likhet** till uttryck, inte deras **skillnader**. Så länge vi bara betraktar de olika aktiviteterna förblir arbetena olika. I bytesförhållandet kommer varornas likhet till uttryck trots sina olikheter.

Som ett resultat av detta lika allmänna arbete har alla varor en gemensam egenskap. **De är värden**.

Det som är den gemensamma egenskapen, ”allmänt arbete” när vi pratar om själva aktiviteten är, när vi pratar om varan, just egenskapen värde. Detta att vara värde är ingen naturlig egenskap hos varan som vi kan uppfatta med

våra fem sinnen. Det är en **samhällelig** egenskap som bara visar sig i samband med byte. Denna egenskap säger att varan är resultatet av ett arbete som är lika med andra arbeten.

Detta att värdet inte är en naturlig egenskap, utan en **samhällelig**, är av avgörande betydelse. Vi kan inte se värdet. Vi skulle t.ex. kunna röntgenfotografera eller dissekera stolarna utan att deras värde skulle bli synligt. Trots detta är denna varornas egenskap, att vara värde, ingalunda ett tankefoster.

Ty det visar sig i varubyttet att varuvärdet existerar. I varubytet jämförs varorna med varandra eftersom de är värden och lika som värden betraktat. På samma sätt som produkterna är varor bara under de samhälleliga betingelserna privategendom, arbetsdelning och byte, så har produkterna också egenskapen att vara värden bara under just dessa samhälleliga betingelser.

Den enskilda varan har därför två egenskaper: **1. bruksvärde** och **2. värde**. Vilken av dessa två egenskaper som vi tar fasta på beror på om vi betraktar varan som **1.** resultatet av ett särskilt arbete för ett visst ändamål (konkret – individuellt arbete) eller **2.** resultatet av ett direkt lika arbete (abstrakt – allmänt arbete). Stolarna och rocken är som bruksvärden skilda från varandra, de är olika. Som värden är de emellertid lika. (Se figur 1:3)

Varor måste alltid betraktas ur en **dubbel** synvinkel, dels som bruksvärden, dels som värden. Detta dubbla betraktelsesätt har sin utgångspunkt i själva **varans dubbelkaraktär**. Den har **bruksvärde och värde**.

d. Värdestorlek. Samhälleligt nödvändig arbetstid

Vi byter två stolar mot en rock (2 stolar = 1 rock). De är båda värden, men dessa värden har också en bestämd storlek. Exemplet likhetstecken visar likheten mellan de båda ledens värdestorlekar:

2 stolar är lika mycket värda som 1 rock. 1 rock har dubbelt så stort värde som 1 stol.

Bytesförhållandet ger inte bara uttryck för varornas kvalitativa likhet som värden. Det visar också det **kvantitativa** förhållandet som en vara står i gentemot en annan.

Hur bestämmer vi värdets storlek samhälligt?

Värdet är resultatet av abstrakt arbete. Dess storlek mäts i den mängd arbete som gått åt för att skapa varan. Värdet bestäms alltså genom det mänskliga arbetets varaktighet, genom den **arbetstid** som har använts för dess produktion. En timmes mänskligt arbete skapar en bestämd värdestorlek. Om vi antar att det behövs precis 1 timme för att tillverka 1 stol, så blir värdestorleken för 2 stolar 2 timmar. Från likheten 2 stolar = 1 rock kan vi dra slutsatsen att rocken också har en värdestorlek på 2 timmar. Att göra 1 rock tar alltså precis dubbelt så lång tid som att göra 1 stol, nämligen 2 timmar.

Varans värde växer proportionellt med den tid som används för dess produktion. Nu kan man få för sig, att en senfärdigare eller latare varuproducent framställer värdefullare varor än en som arbetar snabbt. Den första använder ju mer tid till sin produkt än den sista. Men vi kan inte göra den enskilda producentens arbetsprestation och dennes individuella arbetstid till måttstock för värdeskapandet. **Värdestorleken måste ha samhälligt giltighet.** Därför måste vi utgå från en samhälligt genomsnittlig grad av arbetsskicklighet och arbetsintensitet under genomsnittliga samhälliga produktionsbetingelser. Samhälligt nödvändig arbetstid åtgår för produkter som framställs under dessa betingelser. Detta är den måttstock med vilken varornas värdestorlek bestäms. Den varuproducent som arbetar långsammare än de andra får, i bytet även hon bara det samhälliga genomsnittsvärdet. (Se figur 1:4.)

Den samhälligt nödvändiga arbetstiden kan förändras, t.ex. genom att det i samhället överlag införs mer utvecklade och effektivare maskiner. Sålunda skulle produktionen av en rock kanske i genomsnitt bara ta halva tiden mot förut och rockens värde skulle minska till hälften.

Hittills har vi sagt, att i bytet står **lika stora** värden gentemot varandra. Men detta är inte längre tillräckligt. Värdestorleken bestäms av längden på den samhälliga arbetstid som är nödvändig för dess produktion. Värdestorleken bestäms alltså av en genomsnittlig arbetstid. Ett sådant genomsnitt kan inte beräknas eller fastställas av den enskilde varuproducenten. Inte på något sätt. Detta genomsnitt kommer först på marknaden i de ständiga förändringarna

av utbud och efterfrågan. Om efterfrågan är större än utbudet så säljs varorna över sina värden. Om efterfrågan är mindre än utbudet så faller varupriserna under varuvärdena. Om vi ser på lång sikt, så utjämnas dessa skillnader på så sätt att varorna i genomsnitt säljs till sina värden. (Dessa värden motsvarar den samhälligt nödvändiga arbetstiden. Ö.a.) Marx betonar, att den lag som säger att lika stora värden, byts mot varandra gör sig gällande ”endast som regellöshetens blint verkande genomsnittslag”. (K 19 s. 88–89 MEW 23 s. 117) (Jfr figur 1.5)

Det varuproducerande samhället, vars fortbestånd är beroende av om varubytet fungerar, vilar alltså på lagbundenheter, som verkar **automatiskt** och oberoende av de deltagande personernas medvetna vilja.

3. BYTESPROCESSEN

Vi har sett att varan har en dubbel karaktär, nämligen de två egenskaperna bruksvärde och värde, samt att storleken på detta värde bestäms av den samhälligt nödvändiga arbetstid, som behövs för att producera varan.

I bytesprocessen visar det sig vilken samhälligt roll som varans två egenskaper – bruksvärde och värde – spelar. Vi skall nu fortsätta med att titta på denna bytesprocess.

Nu för tiden är det sällan som varor byts direkt mot varandra. Vanligtvis, förmedlas varubytet av **pengarna**. Men för att överhuvudtaget kunna förstå vad pengar är för någonting så måste vi till en början se på varornas bytesprocess som om en vara (A) byts **direkt** mot en annan vara (B). Detta enkla bytesförhållande blir vår utgångspunkt i den följande undersökningen. Med utgångspunkt i bytesprocessen skall vi med hjälp av denna undersökning förklara det egendomliga med pengar.

a. Det enkla bytesförhållandet mellan två varor (enkel värdeform)

Varor utgör bruksvärden, eftersom de är nyttiga för den som förvärvar dem genom bytet. Varor utgör värden, eftersom de är resultatet av abstrakt-allmänt arbete.

Det är helt uppenbart att värdet **inte är synligt** i själva bytet. Det som **framträder** är bara bytet av **bruksvärden**. Analysen av bytesförhållandet ledde tidigare fram till resultatet att den enskilda varan har två egenskaper, nämligen att vara bruksvärde **och** värde. När vi nu återigen tittar på bytesförhållandet, fastän nu i sin helhet, så visar det sig **att det bara är bruksvärdena som är synliga**.

Två varor står mot varandra och skall uttrycka, att de är olika med avseende på sina bruksvärdeegenskaper och att de är lika i sina värdeegenskaper. Olikheten vad gäller bruksvärdena är direkt påtaglig. Likheten vad gäller värdena uttrycks däremot i bytesförhållandet på följande sätt: **DEN ENA VARANS BRUKSVÄRDE UTTRYCKER DEN ANDRA VARANS VÄRDE**.

2 STOLAR = 1 ROCK

(Enkel värdeform)

I ovanstående likhet uttrycker **bruksvärdet** rock de två stolarnas **värde**. Vi säger att två stolar är värda en rock. Den vara som uttrycker en annan varas värde, i detta fall rocken, kallas **ekvivalent**.⁵

⁵ "I det värdeförhållande, vari rocken bildar linnevävens ekvivalent, gäller rockformen alltså som värdeform. Värdet av varan linneväv uttrycks alltså i varan rocks kropp, värdet av en vara i en annan varas bruksvärde. Som bruksvärde är linneväven ett jämfört med rocken materiellt olikartat ting, som värde är den "rocklik" och ser därför ut som en rock. På så sätt får den en från dess naturalform skild värdeform. Dess värdeexistens framträder i likheten med rocken på samma sätt som den kristnes fårnatur i dennes likhet med Guds lamm." (KI s. 46, MEW 23 s. 66)

Förhållandet att den ena varans värde uttrycks av den andra varans bruksvärde är svårt att begripa.

En utförligare redogörelse för detta avsnitt i den politiska ekonomin finns i Anders Lundkvists bok "Introduktion till metoden i Kapitalet", speciellt i avsnitt 4.4. Denna bok har getts ut av Röda Bokförlaget i Göteborg 1975. ö.a.

I vårt exempel (2 stolar = 1 rock) är rocken stolarnas ekvivalent (Ekvivalent betyder likvärdig. Ö.a.). Denna uppgift att uttrycka något ekvivalent till stolarnas värde tillkommer alltså i exemplet ovan rocken, d.v.s. att utgöra bruksvärde för någon annan, i detta fall för snickaren. Rocken är alltså

1. **Bruksvärde** för snickaren
2. En direkt värdemätare för stolarna.

Rocken tjänar alltså inte bara som klädesplagg utan också som bytesekvivalent. Båda uppgifterna fyller den i sin bruksvärdegestalt. Men det är endast här, i bytesförhållandet, som bruksvärdet rock gäller som uttryck för stolarnas värde. Som skräddare producerar jag en ekvivalent, alltså i första hand ett värde. För mig har nämligen rocken inget bruksvärde. För mig såsom varuproducent, som uteslutande producerar för att sälja på en marknad, utgör rocken ett bytesmedel. Jag producerar en varuekvivalent för att kunna byta till mig de stolar, som jag behöver.

När varuproducenterna producerar för byte, framställer de ekvivalenter, alltså värden rätt och slätt. För varuproducenterna är det fullständigt likgiltigt vilket särskilt bruksvärde, som det värde de måste producera, kommer till uttryck i.

Betydelsen av detta sistnämnda förhållande blir fullt förståeligt först senare, när vi har analyserat kapitalförhållandet. Det är först då som vi kan förklara den underordnade roll som bruksvärdet och därmed också individernas behov spelar i det varuproducerande samhället.

b. Den utvecklade bytesprocessen och pengarna uppkomst

Det finns en vansklighet i det exempel som vi hittills har använt oss av. De båda varuproducenterna, snickaren och skräddaren, byter sina produkter direkt mot varandra. Vi har alltså förutsatt att stolarna har ett bruksvärde för skräddaren och rocken ett bruksvärde för snickaren. Varorna byts mot varandra endast om bägge producenterna har behov av den vara som den andra har producerat. Detta inträffar bara tillfälligtvis. När jag som snickare går till marknaden, så måste jag inte bara finna en skräddare som salubjuder

en rock, utan att denna måste dessutom behöva stolar. Det är bara vid det tillfället, när det finns en skräddare som vill byta sin rock mot stolar, som det kan lyckas för mig som snickare att bli av med mina stolar och få den önskade rocken i utbyte.

Men liksom alla andra människor har jag som snickare en rad behov eftersom rocken inte är det enda jag behöver. Låt oss antaga, att jag för mina två stolar också kan få 250 kilo potatis eller tre par skor eller åtta flaskor brännvin eller femton meter bomullstyg eller tio gram guld.

2 STOLAR =	1 ROCK eller 250 KG POTATIS eller 3 PAR SKOR eller 8 FLASKOR BRÄNNVIN eller 15 METER BOMULLSTYG eller 10 GRAM GULD	(Utvidgad värdeform)
------------	---	----------------------

Stolarna har alltså nu precis lika många ekvivalenter som det finns varor och som jag kan välja mellan. Det står klart, att jag bara kan byta till mig de här varorna om de andra varuproducenterna, bonden, guldgrävaren, brännvinsbrännaren o.s.v. vill ha stolar av mig. Och guldgrävaren kan skaffa sig antingen stolar, en rock, potatis, skor, brännvin eller bomullstyg endast ifall snickaren, skräddaren, bonden, skomakaren, brännvinsbrännaren eller vävaren vill ha tio gram guld.

10 GRAM GULD =	1 ROCK eller 250 KG POTATIS eller 3 PAR SKOR eller 8 FLASKOR BRÄNNVIN eller 15 METER BOMULLSTYG eller 2 STOLAR	(Utvidgad värdeform)
----------------	---	----------------------

Vi kan här se att varje vara har **en rad särskilda ekvivalenter** samt att varje varuproducent bara efter tillfälligheternas spel och långt sökande kommer att finna en bytespartner, som hon kan byta bruksvärden med. Denna svårighet har uteslutande sitt ursprung i att alla varor är ”icke-bruksvärden för sin ägare och bruksvärden för sin icke-ägare”. (K 1 s. 75, MEW 23 s. 100)

Det har visat sig, att när en snickare kan byta sina stolar mot många andra varor och därmed uttrycka stolarnas värde i en rad andra varor, så måste också de andra varuägarna byta sina varor mot stolarna. Därför måste i detta fall också de andra varornas värden kunna uttryckas i en och samma vara, i detta fall stolar.

1 ROCK eller 250 KG POTATIS eller 3 PAR SKOR eller 8 FLASKOR BRÄNNVIN eller 15 METER BOMULLSTYG eller 10 GRAM GULD	= 2 STOLAR	(Allmän värdeform)
---	------------	--------------------

eller...

2 STOLAR eller 1 ROCK eller 250 KG POTATIS eller 3 PAR SKOR eller 8 FLASKOR BRÄNNVIN eller 15 METER BOMULLSTYG	= 10 GRAM GULD	(Allmän värdeform)
---	----------------	--------------------

Stolarna respektive gulduttrycket ovan värdet på **alla** andra varor. Alla dessa varor uttrycker nämligen **gemensamt** sina värden i en från dessa skild

vara (här stolar eller guld). Dessa båda varor blir härmed gemensamma eller **allmänna ekvivalenter för alla andra varor**. En sådan allmän vara är det samma som **pengar**. (Se figur 1:4.)

För att verkligen kunna fungera som pengar måste en vara emellertid ha blivit erkänd **i samhället** som penningvara. Den är pengar, när den är **den enda** vara i samhället som har funktionen som allmän ekvivalent.

Penningväsendets framväxt sker inte efter en plan som producenterna medvetet har gjort upp. De privata varuproducenterna producerar oberoende av varandra och produkterna fördelas på ett sätt som bestäms av de speciella betingelser som råder vid varje byte. Penningväsendets uppkomst beror endast av att det efterhand blir **sedvänja**, att sätta de producerade varorna i förhållande till en **bestämd vara**. Då blir denna vara pengar. Vilken vara som kommer att ta hand om penningfunktionen beror endast på vilken vara som varuproducenterna vanligtvis brukar uttrycka sina varors värden i. Det kan exempelvis vara boskap, snäckor, skinn, cigaretter, ädla metaller eller torkad fisk. Det som vi kallar sedvänja är en process, som **försiggår bakom producenternas rygg**, som Marx uttrycker det.

Denna process fullbordas alltså genom den dagliga praktik som utvecklas oberoende av de enskildas medvetna planläggning och kunskap. Producenterna befinner sig i en situation, där de måste göra byten för att klara livhanken och där det redan existerar en bestämd penningvara. Det är därför en felaktig uppfattning, att pengarna är ett tekniskt hjälpmedel som medvetet tänkts ut av varuproducenterna för att skaffa undan de svårigheter som hör ihop med bytesprocessen.

I det borgerliga samhället är det **guld** som genom historien gång kommit att bli penningvara. Ursprungligen är guld det en vanlig vara. Om jag är guldgrävare är det dessutom den speciella vara som just jag producerar. Guld får därvid en **dubbel** funktion: Det är smycke, det kan användas till tandfyllning o.s.v., men dessutom är det allmän ekvivalent, allmänt bytesmedel. (Se figur 1:6.)

4. PENGARNAS FUNKTIONER

a. Pengar som cirkulationsmedel

Pengar är visserligen bara en av alla varor, men det är en vara med en bestämd funktion, vilken utvecklas i bytet. Hädanefter står inte två specifika varor direkt mot varandra i varubytet, vilket varit fallet hittills i denna framställning. Mot varandra står däremot nu vara och pengar. Varubytet sönderfaller i två åtskilda faser, nämligen i varans förvandling till pengar (= försäljning) och pengarnas förvandling till vara (= köp). Pengarna förmedlar således varubytet, något som vi hädanefter kallar **cirkulationen**. Pengarna fungerar som cirkulationsmedel.

VARA → PENGAR → VARA (V → P → V)

Det är nu inte längre nödvändigt att de två som ger sig in i ett byte skall konsumera varandras varor för att bytet skall komma till stånd.

Varuägaren A söker efter vem som helst B, som har behov av A:s vara. B måste äga pengar. A får pengar av B och söker nu upp en eller flera andra varuägare, C, D, E m.fl. hos vilken eller vilka A köper varor för sina pengar. Försäljning och köp kan alltså skiljas från varandra i **tid** och vad gäller **plats**. Vidare kan A nu göra flera delköp för pengarna. Bytet blir mer rörligt.

(Pengarna tjänar som cirkulationsmedel i form av **mynt**. Men **papperspengar** kan också tjäna som förmedlare i varucirkulationen. Sådana papperspengar har inget värde i sig själva. De **representerar** värdet av det guld, som skulle cirkulera i dess ställe. Om det för varubytets förmedling är nödvändigt med en större mängd papperspengar än det finns upplagrat guld i riksbanken, så spelar detta ingen roll, så länge tilltron till valutan upprätthålles. Om tilltron går förlorad så tar alla sin tillflykt till de verkliga värdena, till ”reella värden”, framför allt till guld. Därvid blir papperspengarna fullständigt oanvändbara.)

b. Pengar som besparingsmedel

Den som säljer varor utan att använda de erhållna pengarna till att köpa någonting annat för dessa med en gång, har möjlighet att använda pengarna som besparingsmedel (i stället för att använda dem som cirkulations- eller bytesmedel). Kretsloppet i $V \rightarrow P \rightarrow V$ avbryts då efter $V \rightarrow P$ och pengarna stannar hos säljaren. Men härmed förändras genast ändamålet och avsikten med bytet. För varuproducenten rör det sig här inte längre om att byta sina egna varor, vilka inte tillfredsställer hennes egna behov, till andra varor som kan tillfredsställa hennes behov. För denna varuproducent rör det sig bara om att fortlöpande vara i besittning av dessa varors **värde** och att föröka detta värde.

Ovanstående är bara möjligt, ifall varan kan anta en sådan form att:

- 1) Värdet upprätthålls under en längre tid
- 2) Varan alltid går att byta.

I guld eller papperspengar har pengarna en gestalt som har dessa egenskaper. De är hållbara, de har ett relativt konstant värde och går alltid att byta mot andra varor.

Varför blir pengarna på detta vis bytets mål och avsikt i varuproducerande samhällen? Varför **sparar** man pengar i stället för att köpa för dem med en gång?

På grund av den samhällsliga arbetsdelningen framställer varje enskild varuproducent bara ett eller ett fåtal speciella varuslag. Hennes behov är där-
emot mångfaldiga. Dessutom återkommer hennes behov ständigt, alltmedan produktion och försäljning av hennes varor tar tid och även beror av tillfälligheter. Det är alltså en existensfråga för varuproducenten att hon kan skaffa sig varor **även** när det inte lyckas henne att sälja sina egna varor, eller när hon händelsevis inte är i stånd att framställa varor. I sådana situationer visar det sig tydligt, hur nödvändigt det är att ha sparat pengar ("Spara när det är goda tider så har du när det blir dåliga tider"). Varje varuproducent är beroende av marknaden och kan bara få tillgång till de utbudna varorna om hon har pengar.

Nu kan vi ställa oss frågan, **hur mycket** pengar ska man egentligen spara? Hur mycket pengar behövs för att vara på den säkra sidan i alla tänkbara marknadssituationer och kristider? Hundra kronor? Tusen kronor? Tiotusen kronor? När upphör sparandet att vara "förnuftigt" och när börjar det bli neurotiskt betingat?

Frågan kan inte besvaras på ett entydigt sätt. Vi kan bara säga: Ju mer pengar någon äger, desto bättre för henne. Ju mer hon har sparat, desto säkrare kan hon vara att klara sig i en nödsituation.

Sparandet av pengar kan alltså fortgå i oändlighet. Varje tänkbar summa pengar kan alltid förökas och bli större. Och den sparare, som vill bli oberoende av tillfälliga förändringar på marknaden, är helt enkelt **tvungen** att ständigt öka på den hopsparade summan.

Så förhåller det sig, eftersom det visar sig att pengarna äger en märklig motsägelsefull egenskap när de används till sparande. Man sparar pengar eftersom pengar är allmän ekvivalent, alltså helt enkelt för att pengar är den rikedom som man kan köpa **alla** varor med: "Den som äger pengar, äger världen." Denna mening är riktig, samtidigt som den är falsk. Visst kan **allt** köpas för pengar, men man äger aldrig **pengar överhuvudtaget**, utan alltid en bestämd summa pengar. Med denna **begränsade summa** kan långtifrån **allt** köpas, utan bara en begränsad mängd varor.

Spararens makt och oberoende tar alltså slut i det ögonblick, när de sista sparade slantarna tar slut. För att undkomma detta smärtsamma ögonblick är spararen tvungen att samla på sig så mycket pengar som det överhuvudtaget är möjligt. Sparandet blir alltså en process utan ände.

Marx kallade penningssparandet för "skattbildning", och han har beskrivit penningssamladets motsägelser och meningslöshet på följande vis:

Driften att bilda skatter har av naturen inga gränser. Kvalitativt eller till sin form saknar penningen gränser, d.v.s. den är allmän representant för materiell rikedom, eftersom den omedelbart kan omsättas i vilken vara som helst. Men samtidigt är varje verklig penningssumma kvant-

itativt begränsad och därför också av blott begränsad verkan som köpmedel. Denna motsägelse mellan penningens kvantitativa begränsning och dess kvalitativa gränslöshet driver ständigt skattbildaren tillbaka till ackumulationens sisyfusarbete⁶. Det går för honom som för världserövraren, som med varje nytt land endast erövrar en ny gräns. (K 1 s. 114, MEW 23 s. 147)

Om det är varuproducentens mål och avsikt att omsätta sina varor i pengar och samla pengarna, så måste hon givetvis inskränka på tillfredsställandet av sina behov så mycket som möjligt. Arbeta mycket och konsumera lite blir varuproducentens slagord. På detta vis kan hon sälja många varor, alltså er-hålla mycket pengar och spendera lite pengar. Att vara arbetsam, sparsam och girig blir alltså den sparande varuproducentens viktigaste karaktärsegenskaper.

Men hur mycket hon än arbetar och hur lite hon än konsumerar kommer rikedom aldrig att bli särskilt stor. Den kommer att vara relativt liten och bara förökas långsamt. Orsaken till detta är att källan till varuproducentens rikedom endast och allenast utgörs av hennes **egen arbetskraft**. En verkligt omätlig och enorm tillväxt av värden och rikedom blir möjlig först när en producent använder sig av **många arbetskrafter** för detta ändamål...

5. VARANS OCH PENGARNAS FETISCHKARAKTÄR

Ordet fetisch kommer från antropologin – den vetenskap som ägnar sig åt utforskning av s.k. primitiva folkslags liv. Denna forskning visar att de s.k. primitiva folken ännu inte har något medvetande om sina samhällliga och naturliga livsbetingelser. Eftersom de t.ex. inte inser att en god skörd är resultatet av deras eget arbete – d.v.s. inte begriper människornas ämnesom-sättning med naturen – så tror de på övermänskliga krafterns inverkan. Dessa primitiva folk tror sig kunna inverka på naturens ”obegripliga” makter genom att tillbedja sina egna samhällliga produkter som gudar. Resultatet av deras

⁶ Sisyfusarbete innebär ett arbete som inte har något slut, ö.a.

egen aktivitet ges således även magiska krafter. I dessa människors medvetande ges de livlösa tingen mänskliga eller övermänskliga egenskaper och blir till fetischer.

I det varuproducerande samhället återfinns Marx denna mekanism, d.v.s. att de av människorna skapade produkterna tycks få övernaturliga egenskaper. Här bär naturkrafterna inte längre på några hemligheter. Men trots detta får arbetsprodukterna en fetischkaraktär i det varuproducerande samhället. För att kunna begripa denna fetischkaraktär, måste vi ännu en gång klargöra **det varuproducerande samhällets specifika samhällliga form**.

En grundval för allt mänskligt samliv är nödvändigheten av en arbetsdelad produktion och ett därav följande sätt att fördela produkterna. Vad som skiljer olika samhällsformer åt är sättet att producera och den form i vilken de framställda produkterna fördelas. Innan vi härleder ursprunget till varans fetischkaraktär ur produktionens specifika samhällliga form, skall vi som illustration jämföra det varuproducerande samhället med andra samhällsformer.

Låt oss först betrakta förhållandet mellan de medeltida feodala jordägarna och de livegna. Här utgör **de personliga beroendeförhållandena** den samhällliga grundvalen. De livegna är beroende av de feodala jordägarna och måste använda en bestämd mängd arbetskraft i dessas tjänst. De arbetar tre dagar i veckan på jordägarnas jord och resterande dagar på sin egen jord för sig och sina familjer. De samhällliga produktionsförhållandena är här möjliga att genomskåda för människorna, eftersom deras beroende öppet framträder som personligt beroende och de arbeten som de livegna utför åt jordägarna respektive åt sig själva är åtskilda i tid och rum.

Ett annat exempel är den självständiga bondefamiljen, som endast producerar för eget bruk. De nödvändiga arbetsuppgifterna fördelas på familjemedlemmarna, varvid de individuella arbetskrafterna verkar som familjens gemensamma arbetskraft. Även om det förekommer en arbetsdelning mellan familjemedlemmarna, blir arbetsprodukterna likväl inte till varor. Varje enskild familjemedlem får en andel av de livsförnödenheter som hela familjen

har producerat. De samhällliga relationerna förblir också här möjliga att genomskåda för deltagarna. **Det individuella arbetet är omedelbart en del av det samhällliga arbetet.** Produktion och fördelning av produkterna är ingen hemlighet för någon.

I det varuproducerande samhället, där det finns inte endast arbetsdelad produktion utan också privategendom av produktionsmedlen, upplöses den omedelbara enhet av individuellt och samhälligt arbete som präglade bondefamiljen. Det privata ägandet av produktionsmedlen gör att alla varuproducenter producerar isolerade från varandra. Således vet den enskilda varuproducenten inte vad, hur mycket och under vilken tidsrymd som de andra producenterna i samhället har producerat. När de privata producenterna byter sina olikartade produkter med varandra, visar det sig **om deras privatarbeten är en del av det samhällliga totalarbetet.** Först när bytet har lyckats visar det sig att det konkreta privatarbetet är en del av det för samhället nödvändiga och nyttiga totalarbetet. Varuproducenterna känner i allmänhet inte till detta samhällliga sammanhang, men de är underordnade det och måste handla i överensstämmelse med det.

Varans fetischkaraktär träder fram redan i den enkla värdeform, där varorna ännu inte byts mot pengar, utan där en särskild vara befinner sig i en relation till **en annan** särskild vara. I likheten $2 \text{ stolar} = 1 \text{ rock}$ står, till att börja med, endast två bruksvärden mot varandra, som dock via deras särskilda förhållande i likheten övertar olika funktioner. Rocken övertar genom sin plats i likheten funktionen att uttrycka de två stolarnas värde. I det reella bytet är det endast bruksvärden som står emot varandra. Därför kan i bytet en varas värde också endast uttryckas i ett **bruksvärde**. Skall stolarnas värde uttryckas i likheten sätts rocken emot dem. Frågar jag, ”Vad är två stolar värda?”, svarar du ”De är värda en rock”. Här uttrycker en bestämd mängd av ett särskilt bruksvärde stolarnas värde. Detta kan bruksvärdet rock göra, endast därför att **både stolar och rock** innehåller samhälligt arbete, vilket inte kan ses på någon av dem. Bruksvärdet rock tycks snarare vara bytbar just på grund av sina naturliga egenskaper som bruksvärde. För de

deltagande varuproducenterna förefaller alltså varorna att bytas på grund av en eller annan hemlig naturegenskap. Det mänskliga arbetet får till synes eget liv. Detta tillstånd – att de ting som människorna själva har skapat utvecklar en egen rörelse och vinner makt över människorna – kallar Marx **varans fetischkaraktär.**

Denna fetischkaraktär förstärks ytterligare, när de två stolarna inte längre byts direkt mot rocken, utan det har blivit en sedvänja i samhället att byta varorna mot pengar (guld, mynt eller papperspengar). En särskild ädelmetall eller en tryckt papperslapp tycks nu ha den magiska egenskapen att kunna köpa alla varor. Dessutom förefaller dessa pengar att ha denna egenskap **just som bruksvärde**, som en simpel metall eller en papperslapp.

Nu inser i allmänhet inte varuproducenterna att pengarna endast är den allmänna varan, den allmänna ekvivalenten, alltså ett uttryck för abstrakt mänskligt arbete. Det är fullständigt dolt, att köp och försäljning med hjälp av pengar inte är annat än de enskilda varuproducenternas inbördes, speciella, samhällliga förhållande. Eftersom varuproducenterna inte producerar tillsammans måste de alla jaga runt i konkurrens efter pengar. Således är de till synes oberoende av varandra, men alla är beroende av pengar. Pengarna behärskar hela samhället som en fetisch: ”Guld och pengar regerar världen.”

Som privatägare av produktionsmedel planerar varje enskild varuproducent endast för sig själv och måste därför producera för en icke-planerad och anonym marknad. När producenterna inte planerar sin produktion medvetet och tillsammans, står deras egna produkter emot dem själva som en främmande makt på marknaden. Bytesprocessen framträder som en process mellan varor, som en relation mellan ting. Varornas förhållande till varandra och till pengarna uttrycker alltså varuproducenternas inbördes förhållanden. Deras ömsesidiga beroende är dolt av varubytet. Det är inte ett personligt beroendeförhållande, möjligt att genomskåda som mellan den livegne och den feodale jordägaren. De skenbart oberoende privatproducenterna visar sig nu i stället vara beroende av varubytet, alltså av marknadens lagar.

Det faktum att de samhälleliga förhållandena mellan människorna antar formen av förhållanden mellan ting, gäller inte bara för den **enkla** varuproduktionen utan återfinns också i den **kapitalistiska** varuproduktionen. Varans och pengarnas fetischkaraktär visar sig i en mera utvecklad form i den kapitalistiska varuproduktionen, där kapitalisten äger produktionsmedlen och arbetaren blott och bart äger sin arbetskraft.

Först i en gemenskap av fria församhälleligade producenter försvinner varans fetischkaraktär, d.v.s. först med övervinnandet av själva det varuproducerande samhället. Människorna står därmed inte längre i relation till varandra som bytande producenter, utan planlägger i stället produktionen tillsammans.

I det samhälle som bygger på kollektivet, vars grund är gemensamt ägande av produktionsmedlen, byter producenterna inte sina produkter inbördes. Lika lite framträder det arbete som nedlagts i produkterna, som dessa produkters värden, som en tinglig egenskap, eftersom de individuella arbetena, till skillnad från arbetet i det kapitalistiska samhället, nu inte längre existerar på en omväg, utan existerar som en omedelbar beståndsdel av totalarbetet. (Karl Marx, *Kritiken av Gotha programmet* s. 25, Aurora, Stockholm 1975, MEW 19, s. 19–20)

Figur 1:1

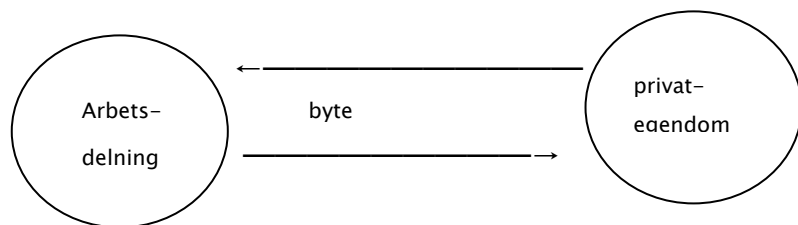
ENKEL OCH KAPITALISTISK VARUPRODUKTION

Ett ting kan vara bruksvärde utan att vara värde. Detta är fallet, om dess nytta för människan inte förmedlas av arbete. Så t ex luft, orörd mark, naturlig äng, vildväxande skog osv. Ett ting kan vara nyttigt och en produkt av mänskligt arbete utan att vara en vara. Den som med sin produkt tillfredsställer sitt eget behov, skapar visserligen bruksvärde men ingen vara. För att producera varor är det inte nog att producera bruksvärde; man måste producera bruksvärde för andra, samhälleligt bruksvärde. (Och inte bara rätt och slätt för andra. Medeltidsbonden producerade skattespännmål för feodalherren, tiondespannmål för prästen. Men varken skattespännmål eller tiondespannmål blev varor, fastän de var producerade för andra. För att bli vara måste produkten genom bytet överföras till den, som skall nyttja den som bruksföremål.) Sist och slutligen kan inget ting ha värde utan att vara bruksföremål. Är det utan nytta, så är också arbetet däruti förbrukat utan nytta, räknas inte som arbete och bildar därför inget värde.

Karl Marx (K 1 s. 36 MEW 23 s. 55)

Parentesen är inskjuten av Friedrich Engels.

VARUPRODUKTIONENS ALLMÄNNA FÖRUTSÄTTNINGAR

SKILLNADER MELLAN ENKEL VARUPRODUKTION OCH KAPITALISTISK VARUPRODUKTION

ENKEL VARUPRODUKTION

KAPITALISTISK VARUPRODUKTION (fr.o.m. kap 2)

Produktionsmedlen tillhör de omedelbara producenterna. Produkten skapas genom producenternas eget arbete.	Produktionsmedlen tillhör kapitalisterna. Produkten framställs av arbetare som inte äger några produktionsmedel.
Produkten tillhör producenterna. Arbetskraften är ingen vara.	Produkten tillhör kapitalisterna. Arbetskraften är en vara.
Den enkla varuproduktionen blir aldrig dominerande produktionsätt.	Den kapitalistiska varuproduktionen blir dominerande produktionsätt.

Figur 1:2

VARAN OCH DESS EGENSKAPER

BRUKSVÄRDETS FORMER

KONSUMTIONSMEDEL
(Föremål för personlig konsumtion)
Tillfredsställer människornas personliga, omedelbara behov (livsmedel, kläder, bostad, böcker m.m.).

PRODUKTIONSMEDEL
(Föremål för produktiv konsumtion)
Tillfredsställer människornas behov indirekt, d.v.s. genom fortsatt produktion (maskiner, råmaterial, energi m.m.).

BYTESVÄRDE

Värdets framträdelseform

Det kvantitativa förhållande genom vilket varor av ett slag byts mot varor av ett annat slag.

Exempel:

2 stolar = 1 rock

eller

Den mängd arbetskraft som förbrukas vid framställning av två stolar.

=

Den mängd arbetskraft som förbrukats vid framställning av en rock.

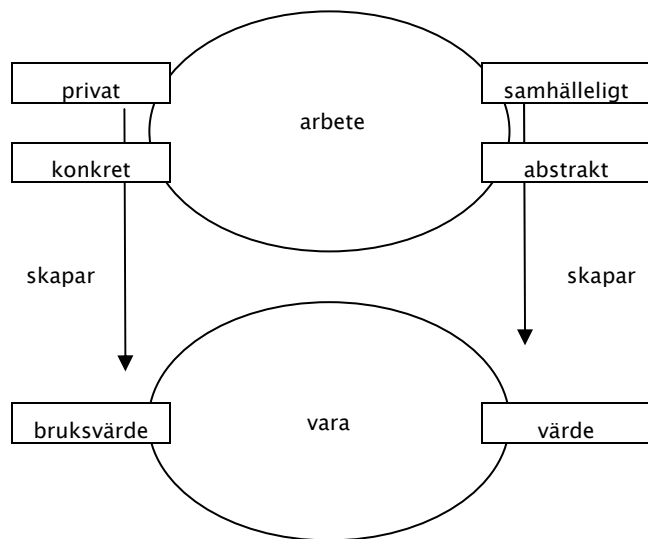
Figur 1:3

DUBBELKARAKTÄREN HOS DET I VARAN FÖRKROPPSLIGADE ARBETET

[...] även om varan inte innehåller två slags arbete i egentlig mening, ligger dock i detta samma arbete en motsats, allteftersom man hänför arbetet till varans bruksvärde såsom varande arbetets produkt eller till varans värde såsom varande dess rent objektiva uttryck. Allt arbete är å ena sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i fysiologisk mening, och i denna sin egenskap av samma mänskliga eller abstrakt mänskliga arbete bildar det varuvärdet. Allt arbete är å andra sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i en speciell, ändamålsenlig form, och i denna sin egenskap av konkret, nyttigt arbete producerar det bruksvärden. Liksom varan framförallt måste vara en nytthet för att vara ett värde, så måste arbetet också framför allt vara nyttigt för att gälla som förbrukning av mänsklig kraft, mänskligt arbete, i ordets abstrakta mening.

Karl Marx (K 1 s. 41–42, MEW 23 s. 61)

(Citatets första och sista mening är ur franska upplagan och finns ej i MEW.)

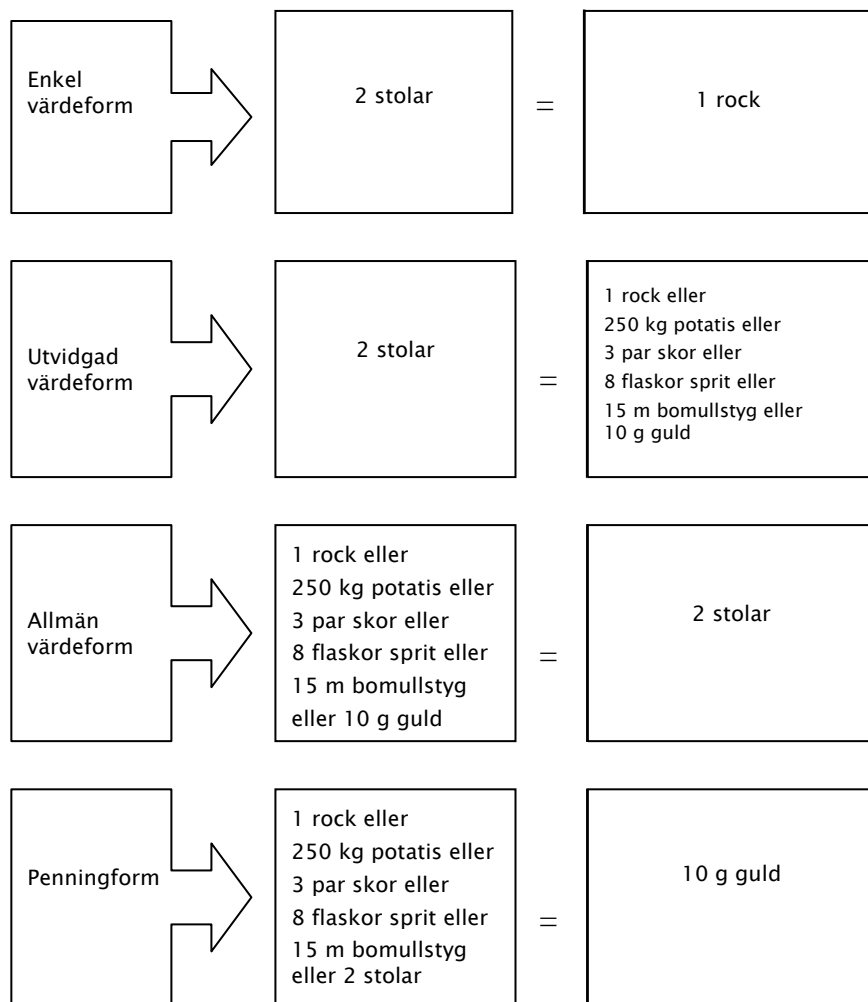
Figur 1:4

VÄRDESTORLEK OCH VÄRDEFORM

VÄRDESTORLEK

VARANS VÄRDESTORLEK	=	Den mängd arbetstid som är samhälligt nödvändig för varans framställning.
SAMHÄLLIGT NÖDVÄNDIG ARBETSTID	=	Den tid som är nödvändig för varans framställning under för varje tidpunkt samhälligt normala produktionsbetingelserna, d.v.s. med genomsnittliga arbetserfarenheter och färdigheter såväl som genomsnittlig arbetsintensitet.

VÄRDEFORM

Figur 1:5
VÄRDELAGEN

Värdelagen är den ekonomiska lag om varuproduktion, ”enligt vilken en varas värde mäts genom det samhälleligt nödvändiga arbete den innehåller”.

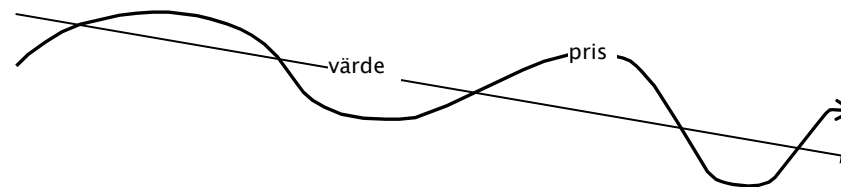
Friedrich Engels (*Anti-Dühring* s. 144, *Arbetarkultur*, Stockholm 1955, MEW 20 s. 97–98)

ORSAKER TILL ATT VARUPRISET AVVIKER FRÅN VÄRDET

efterfrågan = utbud → marknadspris = marknadsvärde
 efterfrågan > utbud → marknadspris > marknadsvärde
 efterfrågan < utbud → marknadspris < marknadsvärde

Om vi summerar priserna på alla varor i samhället och jämför denna summa med summan av värdet på alla varor i samhället så finner vi att summorna är lika stora.

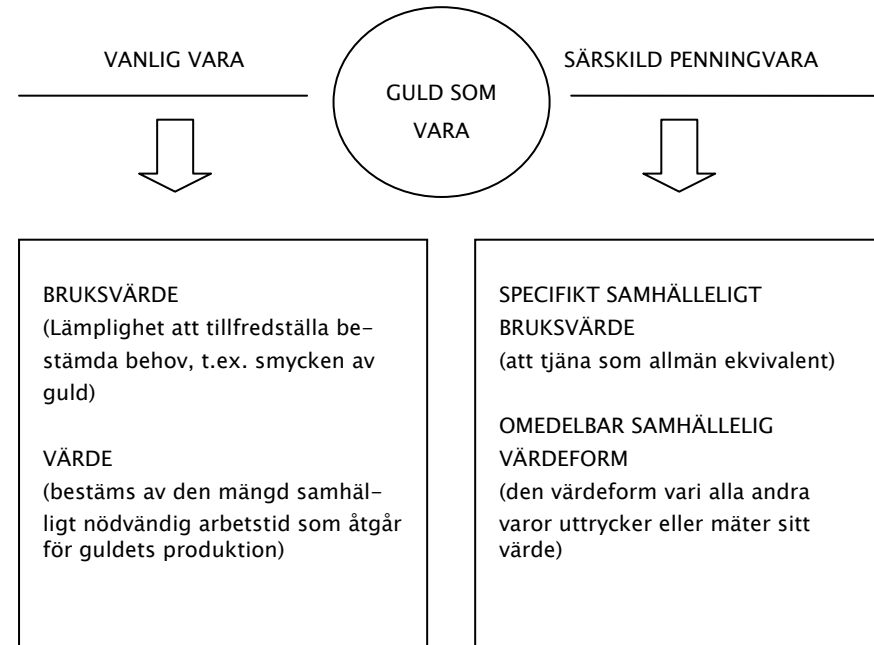
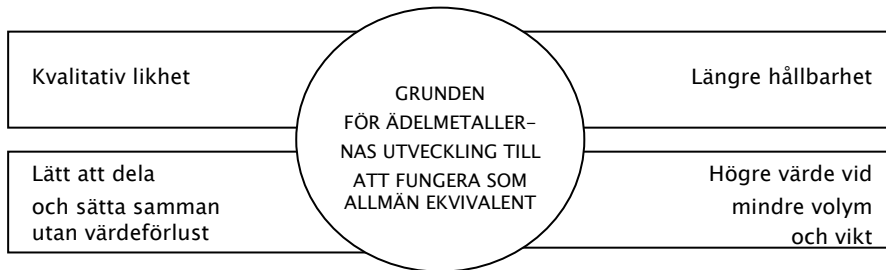
EFTERFRÅGAN	UTBUDET	EFTERFRÅGAN	UTBUDET
är större än	är större än	är större än	är större än
UTBUDET	EFTERFRÅGAN	UTBUDET	EFTERFRÅGAN

Figur 1:6
PENGAR

Den allmänna ekvivalentformen är en värdeform överhuvud. Den kan alltså tillkomma varje vara. Å andra sidan befinner sig en vara i allmän ekvivalentform, endast emedan och såvida den av alla andra varor är utesluten såsom ekvivalent. Och först från det ögonblick, då denna uteslutning definitivt har begränsats till en specifik varuart, har varuvärldens enhetliga värdeform vunnit objektiv fasthet och allmän samhällelig giltighet. Den specifika varuart, med vars naturalform ekvivalentformen samhälleligt växer samman, blir penningvara eller fungerar som pengar. Det blir dess specifikt samhällelige funktion och därmed dess samhällelige monopol att inom varuvärlden spela den allmänna ekvivalentens roll.

Karl Marx (K 1 s. 60, MEW 23 s. 83)

ANDRA KAPITLET

Pengarnas förvandling till kapital

I första kapitlet utvecklade vi det av pengarna (P) förmedlade varubytet ($V \rightarrow P \rightarrow V$) ur det omedelbara bytet ($V \rightarrow V$). Genom att varubytet förmedlas av pengar, ges möjligheten att försäljning och köp inträffar vid skilda tillfällen. När en varuproducent säljer sina varor utan att åter köpa andra varor till samma värde så får hon i stället motsvarande mängd pengar över. Med dessa pengar kan hon senare köpa utan att dessförinnan behöva sälja ytterligare. Hon innehar pengar, som är den allmänna varan, utbyttbar mot alla andra varor, bara så länge pengarna inte betalas ut igen. För penningägaren är sparandet alltså **inte ett sätt att förvärva mer pengar med hjälp av de pengar hon redan har**. Sparandet är en process, som äger rum utanför bytesprocessen (köp och försäljning). Eftersom det inte är möjligt att skapa pengar av pengar utanför bytesprocessen, så måste vi undersöka om detta är möjligt innanför bytesprocessen.

1. VARUCIRKULATION OCH PENNINGCIRKULATION

Den enkla varucirkulationen ($V \rightarrow P \rightarrow V$) är i sig själv ett avslutat och meningsfullt kretslopp. En varuproducent byter den vara hon producerat, en vara som alltså för henne själv inte har något bruksvärde, mot pengar. Med dessa pengar köper hon varor, som är ägnade att tillfredsställa hennes behov, som alltså har ett bruksvärde för henne.

Varubyttets förmedling av pengar gör det möjligt att sälja och köpa vid skilda tillfällen och därmed också att spara pengar. Genom att spara blir varuproducenten penningägare. När hon som penningägare köper och senare säljer varor på marknaden, så fullgör hon rörelsen $P \rightarrow V / V \rightarrow P$ eller kort

$P \rightarrow V \rightarrow P$. När vi betraktar kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P$ så förefaller detta meningslöst. Penningägaren har ju vid slutet inte mer pengar än i början. Hon har inte heller fått ett för henne själv nyttigt bruksvärde (som den ovan omtalade varuproducenten fick) men hon har ändå riskerat sina pengar på marknaden eftersom ingenting garanterar att hon sedan kan sälja alla de köpta varorna till samma pris. Detta avgörs först på marknaden, bakom de bytandes ryggar.

Kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P$ (köpa för att sälja) verkar alltså till en början vara meningslöst. Likväl säger Marx: ”Pengar som i sin rörelse beskriver detta kretslopp förvandlas till kapital”. (K 1 s. 128, MEW 23 s. 162)

För att förstå detta, är det nödvändigt att klargöra likheten och skillnaden mellan de två kretsloppen $V \rightarrow P \rightarrow V$ och $P \rightarrow V \rightarrow P$. **Gemensamt** för båda kretsloppen är, att de är sammansatta av köp och försäljning.

Gemensamt är också, att vid bytet $V \rightarrow P$ eller $P \rightarrow V$ byts vid vardera tillfället lika stora värden. Kretsloppet $V \rightarrow P \rightarrow V$ karakteriseras dessutom av, att det finns olika bruksvärden i början och i slutet.

Kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P$ däremot börjar och slutar med pengar. Syftet med detta byte är därför inte att förvärva ett bruksvärde, utan i stället pengar, **själva bytesvärdet**. Men eftersom det här bara gäller tillägnelse av pengar, så är denna form av byte meningsfull endast om penningägaren vid slutet har **mer** pengar än hon har lagt ut från början. Kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P$ är alltså till sitt syfte en rörelse **från pengar till mera pengar** – alltså inte $P \rightarrow V \rightarrow P$ utan $P \rightarrow V \rightarrow P'$ där P' är större än P . Det från början satsade penningvärdet måste föröka sig, det måste bildas ett MERVÄRDE. (Så kallar Marx överkottet utöver det ursprungligen satsade värdet). Det är först i denna värdeförökande rörelse som pengarna förvandlas till KAPITAL.

Denna värdeförökande rörelse är måttlös och saknar gränser. Medan målet för hela rörelsen i kretsloppet $V \rightarrow P \rightarrow V$ är bruksvärdet och därmed tillfredsställandet av kvalitativt bestämda och kvantitativt begränsade behov, så börjar och slutar kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P'$ med samma sak, nämligen pengar. Det enda som gäller är att penningssummans värde vid rörelsens slut

är större än vid dess början, och ju större skillnaden är, desto meningsfullare blir kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P'$. Denna kapitalbildningsprocess är därför måttlös och saknar gränser. (Jfr figur 2:1.)

2. VARUCIRKULATION OCH MERVÄRDE

Vi vet nu från första kapitlet, att det i varubytet i regel byts lika stora värden mot varandra. Detta byte av lika stora värden kallar Marx för byte av ekvivalenter. Om t.ex. två par skor kan bytas mot en klänning, så är deras bytesvärden lika stora. Båda innehåller alltså samma mängd samhälleligt nödvändigt genomsnittsarbete.

Men om det är så, att endast lika stora värden byts, är rörelsen $P \rightarrow V \rightarrow P'$, alltså köp av varor för att sälja dem dyrare, inte möjlig. När lika stora värden byts, kan det inte bildas något mervärde. Men, var och en vet, att en "arbetsgivare" gör en vinst i sitt företag.

Många borgerliga vetenskapsmän gör det enkelt för sig genom att säga, att varuproducenten säljer sina varor **över** deras värden, t.ex. med 10 %, och dessa 10 % inkasseras som vinst eller mervärde. Men varje varuproducent vill ha en vinst och måste alltså sälja sina varor 10 % över deras värden enligt denna förklaring. Om nu "arbetsgivare" A säljer sina varor till "arbetsgivare" B, betalar B dessa varor med 10 % över deras värde. B säljer å sin sida också sina varor med 10 % över deras värde. Således återfår hon vid försäljningen vad hon förlorade vid sitt varuköp. På detta sätt får hon dock inte någon vinst. Också "arbetsgivare" A förlorar det som hon vann när hon sålde sina varor 10 % över värdet. Vi ser att på detta sätt kan ingen varuproducent uppnå vinst eller mervärde. Detta förklaringsförsök är alltså felaktigt. Ty när alla varuägare säljer sina varor till varandra 10 % över varornas värden, så innebär detta samma sak som att de säljer varorna till deras värden. Priset på varorna stiger, men deras inbördes värdeförhållanden förblir oförändrade.

Samma sak gäller, om man för att förklara mervärdets uppkomst antar, att varorna säljs **under** sina värden, t.ex. med 10 %. Köparen av dessa varor skulle visserligen erhålla vinst. Men för att kunna köpa måste hon först sälja

de varor som hon själv har producerat, och detta till 10 % under deras värde. Hon har redan förlorat 10 % som säljare innan hon som köpare tjänar 10 %.

Därmed blir allt som förr.

När vi säger att inte alla varuproducenter, utan endast några, kommer att kunna sälja sina varor över deras värde, eller att det bara kommer att lyckas några köpare att köpa varor under deras värde, så innebär det att dessa köpare och säljare visserligen härigenom kommer att göra en vinst, men att denna vinst uteslutande är resultatet av ett bedrägeri mot handelspartnern. Ty handelspartnern måste t.ex. betala 50 kr för ett par skor som är värda 40 kr. D.v.s. för ett värde av 50 kr får hon ett motvärde av 40 kr. **Vid enstaka tillfällen** förekommer sådant lurendrejeri. Inte heller detta förklarar mervärdets uppkomst. Ty den vinst på 10 kr försäljaren har snuvat skoköparen på, genom att inte leverera henne ett lika stort motvärde, drabbar skoköparen. Hon har förlorat ett värde av 10 kr, utan att ha mottagit ett lika stort motvärde för detta. Den samhälleliga rikedomens fördelning ändras sig inte genom sådana affärer. Vad som ändras är rikedomens fördelning, ty när den ena får mera värde, får den andra mindre värde. Totalt sett uppstår det inget nytt värde.

Av ovanstående framgår således: Varken byte av lika värden eller byte av olika värden skapar mervärde. Mervärde bildas inte av eller i bytet.

3. MERVÄRDE OCH VARAN ARBETSKRAFT

När penningägaren köper varor till deras värden och säljer varor till deras värden, och likväl vid processens slut har mera värde än hon tillsköt vid dess början, så måste det ha tillsatts värde (utan motekvivalent) innanför kretsloppet $P \rightarrow V \rightarrow P'$. Denna värdeförändring kan inte hänföras till pengarna (P eller P'), eftersom pengarna bara uttrycker varans värde, en fast summa, såväl vid köpet ($P \rightarrow V$) som vid försäljningen ($V \rightarrow P'$). Härav följer: I bytesprocessen bildas inget mervärde. Värdetillväxten måste alltså hänga samman med varorna (V) själva. Men denna tillväxt kan inte uppstå av varornas värden, då dessa värden inte ändrar sig i bytet. Härav följer: Värdetillväxten

kan bara härröra från någon av de inblandade varornas bruksvärde, närmare bestämt från användningen av dessa varors bruksvärden.

För att det vid slutet av processen $P \rightarrow V \rightarrow P'$ skall finnas mer värde än vid dess början, måste penningägaren köpa en vara, som när den förbrukas skapar mervärde. Denna särskilda mervärdeskapande vara finner penningägaren i den mänskliga arbetskraften, i den arbetsförmåga som arbetaren säljer som vara till penningägaren. **Arbetskraft** eller **arbetsförmåga** be-tecknar människans alla intellektuella och kroppsliga färdigheter, som hon använder så snart hon producerar bruksvärden av ett eller annat slag. Penningägaren/den enskilde varuproducenten förvandlas till kapitalist genom köp och bruk av denna särskilda vara – arbetskraften.

Kapitalisten kan bara förbruka bruksvärdet av varan arbetskraft genom att använda arbetskraften, d.v.s. genom att låta dess bärare, arbetaren, arbeta. Här uppstår två frågor:

1. Hur framträder den mänskliga arbetskraften som vara på marknaden?
2. Hur bestäms värdet av denna speciella vara, vars bruksvärde består i att kunna skapa nytt värde och mervärde?

4. MÄNNISKANS ARBETSKRAFT SOM VARA

Människans arbetskraft har inte i alla tider och under alla samhällsliga förhållanden varit en vara. Under den enkla varuproduktionen är det fortfarande så att var och en, såsom oberoende, självständig privatproducent, framställer varor som byts på marknaden. För produktionen av dessa varor använder hon förutom verktyg och råmaterial också sin arbetskraft. Denna arbetskraft är då ingen vara, ty den varken köps eller säljs, den används av sin egen innehavare. Men innehavaren kan bara använda sin arbetskraft för egen del, så länge som hon också innehar de för produktionen nödvändiga arbetsmedlen och arbetsföremålen. Det är först när hon saknar dessa nödvändiga medel för produktionen av varor, som hon är tvungen att sälja sin arbetskraft som vara på marknaden. Hon måste sälja sin arbetskraft till någon som äger produktionsmedel och som därför kan använda hennes arbetskraft.

Åtskiljandet av den omedelbara producenten (bäraren av arbetskraften) från de produktionsmedel som är nödvändiga för användandet av denna arbetskraft, är emellertid bara den ena förutsättningen för att arbetskraften skall framträda på marknaden som vara.

Den andra lika nödvändiga förutsättningen är att bäraren av arbetskraften kan råda över sin arbetskraft, att hon formellt sett är en fri medborgare som bestämmer över sig själv. Denna förutsättning är inte självklar. Varken på medeltiden eller tidigare kunde den livegna eller slaven råda över sig själv och sin arbetskraft som fri person. De två förutsättningarna, som är nödvändiga för att arbetskraften skall uppträda som vara, har Marx sammanfattat som arbetarens dubbla frihet: Friheten att råda över sin egen arbetskraft och friheten från (d.v.s. ickeägandet av) produktionsmedel.

Båda förutsättningarna utgör resultat av bestämda historiska förlopp, som här bara kort kan antydast. Utvecklingen av städernas marknader och penningekonomins framväxt är förbundna med utvecklingen av den enkla varucirkulationen. Framväxten av vara–penning–förhållandet på landet ledde å ena sidan till upphävandet av böndernas livegenskap eftersom deras tidigare feodala dagsverksarbete måste ersättas med penningavgifter. Å andra sidan ledde den till att många småbönder drastiskt skildes från sin egendom och jord, när de inte kunde klara av sina penningbetalningar. Dessa bönder som fördrevs från sin jord, d.v.s. berövades sina produktionsmedel, sökte sin tillflykt till städerna. De kunde här försörja sig genom att sälja sin arbetskraft och blev därmed de första lönearbetarna, det första proletariatet. Den historiska utvecklingen fram mot det kapitalistiska samhället har alltså två sidor:

För det första blir människan befriad från ofrihet, ojämlikhet och livegenskapens bojar. Av den undertryckta livegna blir det således en fri medborgare. Men därmed fräntas hon också samtidigt grundvalen för sitt livsuppehälle, och därmed tvingas hon – formellt sett som fri medborgare med fri bestämmanderätt över sin person och arbetskraft – att sälja, naturligtvis inte sig själv, utan sin arbetskraft, som vara, till den som förfogar över produktionsmedel,

d.v.s. till kapitalisten. Hon måste alltså gå in i en ny, mera fördold, men inte mindre brutal form av träldom.

5. VÄRDET PÅ VARAN ARBETSKRAFT

Liksom alla ting i det kapitalistiska produktionssättet är varor, så blir även människans arbetskraft genom den ovan återgivna historiska utvecklingsprocessen till en vara. Liksom alla ting, genom bytet av produkter med lika värde, blir till varor, så blir också arbetskraften en vara genom byte mot pengar. Det säregna med varje vara är, som vi redan har sett, att den inte bara har konkreta, synliga egenskaper (form, färg, storlek o.s.v.), d.v.s. allt det som Marx kallat **bruksvärde** utan att den också har ett **värde**, som ensamt möjliggör jämförelse och byte med andra varor. Vi har också redan sett, hur varje varas värde bestäms av den för dess tillverkning samhälleligt nödvändiga arbetstiden. Värdet på varan arbetskraft bestäms likaledes genom den samhälleligt nödvändiga arbetstiden för dess frambringande och underhåll.

Men arbetskraften kan inte kroppsligen skiljas från sin bärare. Arbetskraftens frambringande och underhåll innebär samtidigt frambringandet och underhållet av arbetaren själv. Hur mycket arbetstid kostar arbetarens underhåll?

För att kunna besvara denna fråga måste vi först undersöka hur och med vilka medel arbetaren, innehavaren av mänsklig arbetskraft, klarar sitt uppehälle. Jo, hon måste ha en bestämd mängd livsförnödenheter. Därmed avses allt som är nödvändigt för livets uppehälle. Den arbetstid som är nödvändig för produktionen av dessa livsförnödenheter, är alltså nödvändig för underhåll av den arbetare, som konsumerar livsförnödenheterna. Livsförnödenheternas värde bestäms av den arbetstid som är nödvändig för produktionen av dessa livsförnödenheter. Vi kan alltså säga: "...arbetskraftens värde är värdet av de livsförnödenheter, som är nödvändiga för dess ägares uppehälle." (K 1 s. 147, MEW 23 s. 185) (Figur 2:2.)

Dessa livsförnödenheter måste vara tillräckliga inte bara för att hålla henne vid liv (existensminimum), utan också fullt arbetsduglig, och det under hela

sin produktiva levnad. Med "nödvändiga livsförnödenheter" menar Marx alltså ingalunda bara "baslivsmedel", som nätt och jämnt kan hålla arbetaren vid existensminimum, en uppfattning som Marx borgerliga motståndare gärna vill pådyvla honom. Till de "nödvändiga livsförnödenheterna" hör, förutom mat, kläder, bostad, medel till fritidssysselsättning o.s.v., också arbetarens utbildning och utgifter till arbetarfamiljens underhåll.

Vad som hör till de nödvändiga livsförnödenheterna totalt sett, kan emellertid inte fastställas en gång för alla, utan detta skiftar från tid till annan. När vi undersöker hur den kapitalistiska produktionens rikedomar fördelas, måste vi uppmärksamma att det inte i första hand är produktivkrafterna som avgör denna fördelning, utan produktionsförhållandena, alltså den klassuppdelning som grundar sig på kapitalisternas privata tillägnelse av mervärdet. Arbetskraftens nödvändiga livsförnödenheter bestäms alltså inte automatiskt utifrån samhällets möjligheter i tekniskt, organisatoriskt m.fl. hänseenden. Det ligger i kapitalets intresse att hålla de nödvändiga livsförnödenheternas sammanlagda värde så lågt som möjligt. Vid ett lägre sammanlagt värde på de nödvändiga livsförnödenheterna är arbetskraftens värde också mindre, och kapitalisterna kan då betala lägre arbetslöner. Därför är de nödvändiga livsförnödenheterna inte bara bestämda av produktivkrafternas utvecklingsnivå, utan också och särskilt av klasskampen, eftersom arbetarna ständigt måste kämpa för sina intressen gentemot kapitalisterna och deras intressen.

När det därför å ena sidan görs betydelsefulla framsteg i klasskampen och arbetarna tillkämpar sig fler och bättre livsförnödenheter för att höja sin "levnadsstandard", så sätter å andra sidan det kapitalistiska produktionssättet alltid en gräns för detta. Så länge kapitalismen består, kan arbetarna inte själva bestämma vad de ska konsumera. De slags bruksvärden som utgör de nödvändiga livsförnödenheterna bestäms under kapitalismen alltid av kapitalisterna, eftersom arbetarna måste förbruka det som de på kapitalisternas befallning har producerat. Alla tekniska framsteg används under kapitalismen på ett sådant sätt, att de upprätthåller det rådande klassförhållandet och därmed att lönarbetarna förblir lönearbetare.

Upprätthållandet av arbetarnas rent fysiska existens (genom föda, bostad o.s.v.) är helt och hållet inriktat på att de ska förbli användbara i den kapitalistiska produktionsprocessen. De arbetare som i den nuvarande, nervpåfrestande produktionsprocessen är tvingade till ett ensidigt arbete (löpandebandarbete och annat), får allt större behov av livsförnödenheter, som är nödvändiga för att hålla dem i psykisk balans. Sådana livsförnödenheter är t.ex. tv, grammofonskivor och veckoslutsutflykter med bilen. Men just dessa sistnämnda livsförnödenheter är fritidssysselsättningar som erbjuds arbetarna och som medför att de inte bara blir användbara i produktionen i rent fysisk bemärkelse. De medför också, att arbetarna indoktrineras till att ställa upp på den kapitalistiska produktionens krav och att samarbeta på kapitalisternas villkor.

Hela den rådande kulturindustrin förhindrar, att arbetarna genomskådar de kapitalistiska produktionsförhållandena. Vi vet, att veckotidningar, radio, tv o.s.v. så gott som aldrig tar upp de verkliga betingelserna som arbetarna dagligen lever och arbetar under.

Det visar sig således, att upprätthållandet av varan arbetskraft i fysisk bemärkelse endast utgör grunden för att klasstrukturen under kapitalismen vidmakthålls. I den långsiktiga revolutionära kampen måste därför arbetarnas kamp för de nödvändiga livsförnödenheterna alltid vara förknippad med kampen mot kapitalismen.

För att helt förstå den kapitalistiska produktionsprocessen måste vi nu återvända till arbetarens försäljning av varan arbetskraft till kapitalisten. Arbetskraftens värde bestäms av det samhälleliga genomsnittsvärdet på de varor som täcker de nödvändiga behoven för arbetarklassen. Eftersom lika stora värden alltid byts mot varandra i cirkulationsprocessen, måste kapitalisten i genomsnitt betala arbetskraften till dess värde. Detta förhållande ändras inte vare sig hon betalar i förskott eller i efterskott. Bytesförhållandet är i alla fall fastslaget på förhand, när ett arbetskontrakt ingås. Trots detta verkar det som om arbetarna får betalt för det arbete de presterat. Men arbetskraftens värde och de nödvändiga livsförnödenheterna är bestämda på

förhand, och dessa förnödenheter är tillräckliga för att hålla arbetaren vid liv under en fjortondagarsperiod eller en månad. När kapitalisten betalat arbetskraften till dess värde tillhör arbetskraftens bruksvärde, det levande arbetet, henne. Kapitalisten kan således bestämma hur mycket arbetaren skall arbeta och därmed hur mycket nytt värde arbetaren skall skapa genom sitt arbete. Hur detta nyvärde skapas, skall vi nu undersöka.

Marx skriver:

Förbrukningen av arbetskraften äger rum utanför varumarknaden eller cirkulationen på samma sätt som förbrukningen av alla andra varor. Vi lämnar därför denna larmande och ytliga miljö som var och en kan överblicka, och som står öppen för alla, och följer penningägaren och arbetskraftens ägare till produktionens hemliga verkstad, över vars port står skrivet: "No admittance except on business" (obehöriga äga ej tillträde). Här skall det visa sig, inte bara hur kapitalet producerar, utan också hur kapitalet själv produceras. Profitmakeriets⁷ hemlighet skall äntligen avslöjas. (K 1 s. 151–152, MEW 23 s. 189)

Figur 2:1

VARUCIRKULATION OCH KAPITALCIRKULATION

Den kapitalistiska produktionsprocessens drivande motiv och bestämmande syfte är först och främst största möjliga självvalorisering av kapitalet, dvs största möjliga produktion av mervärde, alltså största möjliga exploatering av arbetskraften genom kapitalisten.

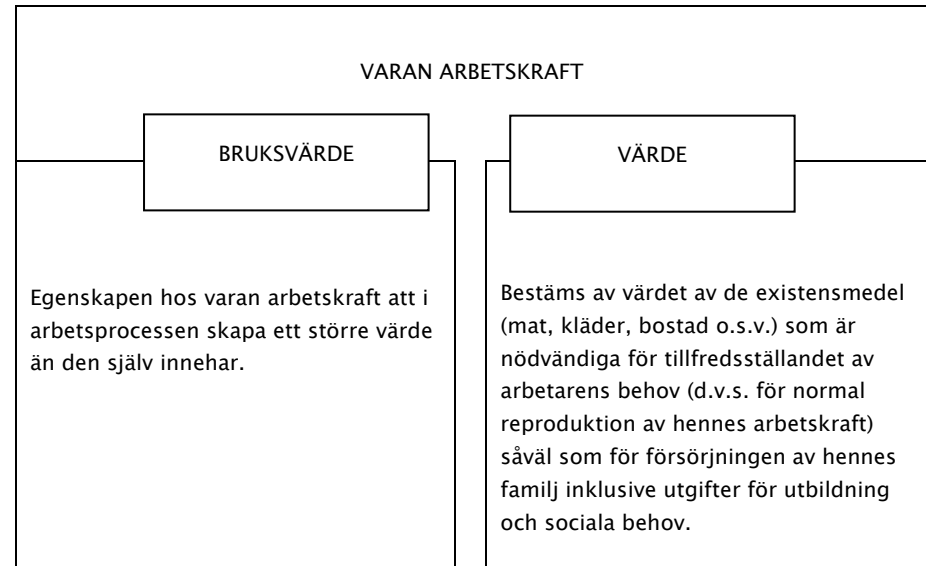
Karl Marx (K 1 s. 288, MEW 23 s. 350)

⁷ I tyska originalet står "Plusmacherer", vilket egentligen betyder "plumakeri", ö.a.

	FORMEL FÖR ENKEL VARUPRODUKTION $V \rightarrow P \rightarrow V$	ALLMÄN FORMEL FÖR KAPITALCIRKULATION $P \rightarrow V \rightarrow P'$
Utgångs- och slutpunkt för rörelsen	Vara	Pengar
Bruksvärdet vid rörelsens utgångs- och slutpunkt	Kvalitativt olika	Kvalitativt lika
Värdet vid rörelsens utgångs- och slutpunkt	Kvalitativt lika	Kvalitativt olika $P' > P$
Rörelsens ändamål	Behov, tillfred- ställelse av behov	Värdet förmering Vinst i form av mervärde

- V = Vara
P = Pengar
P' = Ursprungligen satsad penningssumma plus mervärde

Figur 2:2
VARAN ARBETSKRAFT

Själva de naturliga behoven, såsom näring, kläder, värme, bostad o.s.v., är olika allt efter ett lands klimatiska och andra naturliga särigheter. Å andra sidan är omfattningen av de s.k. nödvändiga behoven, liksom det sätt varpå de tillfredsställes, själv en historisk produkt och beror därför till stor del av ett lands kulturnivå, även som i väsentlig grad av de förhållanden, under vilka den fria arbetarklassen har uppstått, och därför också av dess vanor och krav på livet. I motsats till de andra varorna innehåller alltså arbetskraftens värdebestämning en historisk och moralisk faktor. För ett bestämt land under en bestämd period är dock genomsnittsmängden av nödvändiga livsbehoven givna.

Karl Marx (K 1, s. 147–148, MEW 23 s. 185)

TREDJE KAPITLET

Produktion av absolut mervärde

Kapitalisten som vill förvandla sina pengar till kapital köper på marknaden varan arbetskraft, vars förbrukande inbringar henne mer värde än vad denna själv är värd. Eftersom arbetaren inte äger några produktionsmedel (Pm) har hon inte särskilt stor nytta av sin förmåga att kunna arbeta. Hon kan, och måste om hon vill överleva, sälja sin förmåga att arbeta till kapitalisten som äger produktionsmedlen. Först då kommer arbetaren i kontakt med produktionsmedlen och får en verklig möjlighet att arbeta.

I produktionsprocessen skapar arbetaren varor, som innehåller mervärde. Den färdiga varan måste, som vi redan har konstaterat, betraktas från två sidor. Den har ett bruksvärde som motsvarar köparens behov i inköps-situationen. Den har också ett värde, eftersom privatproducenterna i ett varu-producerande samhälle endast kan komma åt varandras varor genom byte.

Liksom arbetsresultatet, så har också själva arbetet en dubbel karaktär. För att skapa ett visst speciellt bruksföremål är en viss speciell aktivitet alltid nödvändig. Denna aktivitet kallar Marx **konkret-individuellt arbete**. Men när produktionen äger rum med sikte på byte, så måste det vid tillverkningen av varje vara förbrukas en bestämd mängd **abstrakt-allmänt arbete**.

Den kapitalistiska varuproduktionen måste således studeras ur följande två synvinklar:

1. **Arbete** förbrukas alltid i en **bestämd, nyttig form** och som sådant skapar arbetet **bruksvärden**.

2. **Arbete** är vid varuproduktion samtidigt **abstrakt-allmänt arbete** och som sådant skapar arbetet **värde**.

1. ARBETSPROCESSEN

I mänsklighetens historia finns olika produktionssätt (t.ex. slavsamhällets och feodalismens produktionssätt), men i samtliga är arbetet den nödvändiga förutsättningen för samhällets fortbestånd.

Varje arbetsprocess innebär förbrukning av bestämt, nyttigt arbete för skapandet av bruksvärden. Detta gäller oberoende av varje särskild form av mänskligt liv, och är därför gemensamt för alla former av samhällen.

Arbetsprocessen bestäms av följande tre faktorer:

1. **Arbetsföremål** (råmaterial, halvfabrikat m.m.)
2. **Arbetsmedel** (verktyg, maskiner m.m.) Dessa 1) och 2) utgör tillsammans produktionsmedlen.
3. **Arbetskraft**

Den mänskliga arbetsprocessen är en medveten, planerad verksamhet, alltså en enhet av kroppsligt och intellektuellt arbete.

En spindel utför arbetsmoment som liknar vävarens, och ett bi bygger vaxceller med en skicklighet som gör mången mänsklig byggmästare skamsen. Men det som redan på förhand skiljer den sämste byggmästare från det duktigaste bi, är att han har byggt cellen i huvudet innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan från början fanns i arbetarens medvetande, alltså redan existerade som idé. (K I s. 153–154, MEW 23 s. 193)

Arbetsprocessen uppvisar under kapitalistiska betingelser i första hand följande speciella drag:

1. Arbetaren arbetar under kapitalistens kontroll, vilken sörjer för att arbetet går snabbt och ordentligt tillväga, och att inga produktionsmedel slösas bort.

2. Arbetsprocessen är en process mellan produktionselement som kapitalisten har köpt, nämligen produktionsmedel och mänsklig arbetskraft.

Produkten av denna process tillhör kapitalisten och inte den omedelbara producenten, arbetaren.

Men kapitalisten låter inte göra produkten för egen användning, utan för att sälja den. Produktens bruksvärde är därför så länge det finns köpare – fullständigt likgiltigt för kapitalisten. Denna är endast intresserad av produktens värdesida, d.v.s. av maximal värdeförmering av sitt kapital.

Bruksvärdet kan därför aldrig betraktas som kapitalistens omedelbara mål, inte heller den enstaka vinsten, utan endast de oavbrutet inströmmande vinsterna. (K 1 s. 133, MEW 23 s. 168)

Lönearbetaren under kapitalismen är inte heller intresserad av bruksvärdet på de varor som hon visserligen har tillverkat, men som inte tillhör henne.

Marx skriver:

I själva verket är ju lönearbetaren precis lika ointresserad av det skräp som han är tvingad att tillverka som den kapitalist som använder honom och som också ger fan i smörjan. (*Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Tema 1971, s. 75, *Grundrisse* s. 184)

2. VÄRDEFÖRMERINGSPROCESSEN

Det säregna i den kapitalistiska produktionsprocessen är att arbetsprocessen samtidigt också tjänar till att skapa mervärde. Den kapitalistiska produktionsprocessen är därmed en enhet av två processer:

1. Arbetsprocess
2. Värdeförmeringsprocess

Kapitalisten låter producera föremål med bruksvärden endast därför att dessa innehåller värde och mervärde.

I arbetsprocessen uttrycks den kapitalistiska produktionsprocessens kvalitativa sida. Det produceras bruksvärden. I värdeförmeringsprocessen uttrycks produktionsprocessens kvantitativa sida. Det produceras mervärde.

I värdeförmeringsprocessen räknas enbart det utförda arbetets varaktighet (i tid räknat) och inte dess särskilda nyttiga egenskaper. Inte heller produktionsmedlen räknas efter deras särskilda nyttiga egenskaper, utan endast efter storleken på det värde som de innehåller, d.v.s. som bestämda mängder materialiserat arbete. (Produktionsmedel, som av kapitalisten köps som varor, är resultat av redan förbrukat arbete). Vid början av produktionsprocessen har såväl arbetsmedel som arbetsföremål ett bestämt värde. Även arbetskraftens värde är bestämt, genom värdet av de livsförnödenheter, som är nödvändiga för dess återskapande (reproduktion).

Om kapitalisten skulle låta arbetaren jobba endast den tid det tar för att producera det värde som motsvarar vad kapitalisten har betalt för hennes arbetskraft, skulle inget mervärde produceras. Om vi antar att arbetskraftens dagsvärde är 40 kronor, och att 4 timmars samhälleligt genomsnittsarbete är nödvändigt för produktion av livsförnödenheter till ett värde av 40 kronor, så skulle inget mervärde produceras under en arbetsdag på 4 timmar.

Men det tidigare arbete, som döljes i arbetskraften, och det levande arbete, som den kan prestera: de dagliga kostnaderna för dess vidmakthållande och dess dagliga användande, är två helt olika storheter. De första bestämmer arbetskraftens bytesvärde, och de andra utgör dess bruksvärde. (K 1 s. 167, MEW 23 s. 207–208)

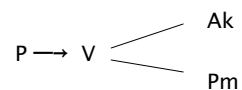
Då kapitalisten köper varan arbetskraft till dess bytesvärde på marknaden, erhåller hon rätten att konsumera dess bruksvärde efter eget gottfinnande liksom varje annan vara. Hon konsumerar bruksvärdet i varan arbetskraft, i och med att hon låter arbetaren arbeta för sig.

Penningägaren har betalat arbetskraftens dagsvärde, och därför äger han dess förbrukning under dagen, en dags arbete. Omständigheten, att arbetskraftens dagliga underhåll endast kostar en halv arbetsdag, fast arbetskraften verkar, kan arbeta, en hel dag, och att alltså det värde som

dess användande skapar under en dag, är dubbelt så stort som dess eget dagsvärde, är en speciell fördel för köparen, men alls ingen orätt mot säljaren. (K 1 s. 167, MEW 23 s. 208)

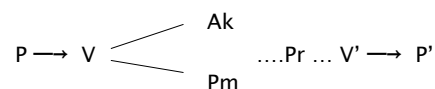
Eftersom varan arbetskraft köps till sitt värde blir lagen om byte av ekvivalenter, som gäller i cirkulationen, på intet sätt kränkt i detta sammanhang. Det är först när arbetskraftens bruksvärde används i produktionsprocessen som mervärdet skapas. För att mervärdet skall kunna produceras förlängs arbetsdagen utöver den för arbetskraftens reproduktion nödvändiga arbetstiden. Om arbetaren endast arbetar den tid det tar att ersätta arbetskraftens värde med ett lika stort nytt värde (nödvändig arbetstid), så motsvarar det nya värde hon producerat det värde som kapitalisten fick betala för arbetskraften. Om arbetaren arbetar utöver denna tid, så förmerar det tillskjutna värdet sig genom att nytt värde bildas, d.v.s. mervärde produceras.

Vi har utgått från, att kapitalisten på marknaden med sitt penningkapital (P) köper de varor (V) som hon behöver för produktionsprocessen, nämligen arbetskraft (Ak) och produktionsmedel (Pm).

Förfogar hon över dessa två produktionsfaktorer (Ak och Pm) så kan produktionen börja (...Pr...). Eftersom arbetskraften skapar mervärde under en del av den tidrymd som kapitalisten använder den, blir produktionsprocessens resultat en vara (V'), vars värde är större än värdet av de inköpta varorna (Pm och Ak). Denna vara (V') säljs till sitt värde (V' → P').

Kapitalets totala värdeförmeringsprocess kan således uttryckas i följande formel:

3. VÄRDETS UPPRÄTTHÅLLANDE (ÖVERFÖRANDE) OCH SKAPANDET AV NYTT VÄRDE

I den kapitalistiska produktionsprocessen, som är både en arbetsprocess och en värdeförmeringsprocess, tillverkas varor som innehåller både värde och mervärde. Nu måste vi undersöka vilka bidrag arbetsprocessens båda faktorer (Pm och Ak) ger till skapandet av varornas värde. (Se fig. 3:1)

Figur 3:1

TILLVERKNING AV ETT SKÅP I EN KAPITALISTISK MÖBELFABRIK

(1 arbetare tillverkar 1 skåp på åtta timmar)

Förutsättningar:

1. Värdet av en dags arbetskraft = 48 kronor
2. Värdet av den produkt som tillverkas på en timme = 12 kronor
3. Sålunda: Värdet av den produkt som tillverkas på fyra arbetstimmar = 48 kronor.

Faktorer i arbetsprocessen	Faktorernas värde mätt i timmar	Faktorernas värde uttryckt i kronor	Produktionsprocess	Skåpets värde mätt i timmar	Skåpets värde uttryckt i kronor
såg (minus värde-minskning)	2	24	värdet i dessa förbrukade produktionsmedel överförs till skåpet	2	24
trä	20	240		20	240
lim	1	12		1	12
spik	0,5	6		0,5	6
färg	1	12		1	12
1 arbetskraft	4	48	till produktionsmedlen läggs 8 nya arbetstimmar (= arbetstid för att tillverka skåpet)	8	96
Summa	28,5	342		32,5	390

tillskjutet kapital

skåpets värde

Det mervärde som skapats av arbetaren under tillverkningen av skåpet är sålunda 48 kronor

Arbetaren **skapar** nytt värde när hon tillför arbetsföremålet en viss kvantitet arbete. Vidare **överförs** värdet av de använda produktionsmedlen också till produktens värde. Värdet av de använda produktionsmedlen upprätthålls i och med att det överförs till varan (produkten). Denna överföring sker i arbetsprocessen genom det konkreta arbetet, d.v.s. arbetarens bearbetning och utnyttjande av produktionsmedlen.

Arbetaren kan inte arbeta två gånger på samma tid, den ena gången för att upprätthålla (överföra) värde, den andra för att skapa nytt värde. Men likväl har hon vid arbetets slut uppnått två helt skilda saker. Denna dubbelsidighet i arbetets resultat kan uppenbarligen endast förklaras med utgångspunkt från arbetets dubbelsidighet. Arbetet måste samtidigt å ena sidan skapa nytt värde och å andra sidan upprätthålla, d.v.s. överföra, värde.

Genom det konkreta nyttiga arbetet, t.ex. genom framställning av garn, förbrukas vissa speciella nyttiga egenskaper; bruksvärdet av produktionsmedlen bomull och slända (spole). Härigenom bildas ett nytt bruksvärde – garnet. I detta garn framträder värdet av de använda produktionsmedlen igen. Arbetaren upprätthåller alltså gammalt värde genom sitt givna, särskilda och konkreta arbete, varigenom de förbrukade produktionsmedlens värde överförs till den nyskapade produkten. Medan överförandet av värde äger rum genom det konkreta arbetet, så är det nyproducerade värdet resultatet av förbrukning av arbetskraft rätt och slätt, alltså av abstrakt arbete.

Det levande arbetet har alltså den egenskapen att det kan upprätthåll/överföra gammalt värde i samma process som det tillför nytt värde, i det att abstrakt arbete endast kan förbrukas i konkret form. Värdeupprätthållandet innebär inte någon tilläggsarbetstid för arbetaren, men det inbringar inte desto mindre kapitalisten en hel del, nämligen ett kostnadsfritt upprätthållande/överförande av det kapitalvärde som ingår i produktionen. Så länge produktionsprocessen fortskrider, förefaller detta självklart för kapitalisten. **Först i kriser och vid strejker framträder arbetets dubbelkaraktär klart och tydligt för kapitalisterna.** Stillastående maskiner och icke-bearbetat råmaterial går förlorat utan att dess värden har kunnat överföras.

Produktionsmedlen kan aldrig avge mer värde, än vad som finns nedlagt i dem. Värdet i maskinerna t.ex., överförs till produkterna endast styckevis. Detta sker proportionellt mot maskinernas livslängd. Således överförs t.ex. från en maskin, som är värd 2000 kronor och som används i 1000 dagar, dagligen ett värde av 2 kronor på produkterna. Här framträder på nytt skillnaden mellan arbetsprocess och värdeförmeringsprocess klart. Samma produktionsmedel (en maskin t.ex.) används **i sin helhet** i arbetsprocessen dag efter dag, men det avger likväl sitt värde styckevis i värdeförmeringsprocessen.

4. KONSTANT OCH VARIABELT KAPITAL

Kapitalisten har omsatt sitt kapital i produktionsmedel (Pm) och arbetskraft (Ak). Dessa två faktorer som ingår i arbetsprocessen måste särskiljas som begrepp, eftersom de spelar olika roller vid produktionen av varuvärdet och speciellt vid produktionen av mervärdet. Båda är visserligen materiella beståndsdelar i kapitalet i den kapitalistiska produktionsprocessen. Men produktionsmedel och arbetskraft har fullständigt olika funktioner i värdeförmeringsprocessen med hänsyn till mervärdeproduktionen. Produktionsmedlen bearbetas till produkter. Produktionsmedlens värde överförs i denna process till produkten och värdet ändrar inte storlek. Detta värde förblir alltså **konstant**. Därför säger Marx, att produktionsmedlen i den kapitalistiska produktionsprocessen fungerar som **konstant kapital**.

Det förhåller sig annorlunda med arbetskraften. Arbetskraftens värde bestäms av värdet på de för arbetaren nödvändiga livsförnödenheterna. Men det är inte arbetskraftens **värde** som är i funktion i den kapitalistiska produktionsprocessen, utan dess **bruksvärde**, det levande arbetet. I produktionsprocessen skapar detta levande arbete ett nytt värde, som är större än den ursprungliga kapitalmängd (lönesumma), som kapitalisten har omsatt i arbetskraft. Den del av kapitalet som omsatts i arbetskraft kallas därför **variabelt kapital**.

5. MERVÄRDEKVOTEN

Det kapital som kapitalisten har tillfört produktionsprocessen består av konstant kapital (k) och variabelt kapital (v). I produktionsprocessen bildas mervärdet (m). Värdet på en produkt är alltså lika med $k + v + m$, d.v.s. ett värde av 600 kan exempelvis bestå av $400k + 100v + 100m$. Det konstanta kapitalet skapar inget nytt värde, utan avger bara vid varje tidpunkt en del av sitt värde till produkten, tills dess att det konstanta kapitalet är förbrukat (när råmaterialet är slut och arbetsmedlen är nedslitna). Levande arbete och därmed nytt värde är endast och allenast ett resultat av den verksamma arbetskraften, vilken skapar ett värde, som är lika stort som dess eget värde plus det därutöver producerade mervärdet. Det i produktionsprocessen **verkligt nyskapade värdet**, nyvärdet ($v + m$), är inte det samma som produktens hela värde, **produktvärdet**. (Figur 3:2.)

Produktvärde: $k + v + m$ ($400 + 100 + 100$)

Nyskapat värde: $v + m$ ($100 + 100$)

Om vi nu vill slå fast i vilken utsträckning som kapitalet har förmerats, så måste vi komma ihåg, att mervärdet uteslutande härstammar från det levande arbetet. När vi beräknar i vilken grad kapitalet värdeförmerats skall vi alltså sätta den konstanta kapitaldelen lika med noll ($k = 0$). När vi skall bestämma värdeförmeringsgraden, så skall vi bara ta hänsyn till det nyskapade värdet ($v + m$). Vi måste alltså sätta mervärdet i förhållande till det tillskjutna variabla kapitalet. Detta förhållande kan uttryckas som m/v , vilket Marx kallar mervärdekvoten (m'). I exemplet ovan blir

$$m' = \frac{m}{v} = \frac{100}{100} = 100\%$$

Under en del av arbetsdagen producerar arbetaren ett värde, som motsvarar värdet på de nödvändiga livsförnödenheter som arbetaren behöver för reproduktionen av sin arbetskraft. Denna del av arbetsdagen kallar Marx för **nödvändig arbetstid**, och det under denna tid presterade arbetet för **nödvändigt arbete**.

Det arbete som arbetaren presterar under arbetsdagens andra del, får hon ingenting för. Åt kapitalisten skapar detta emellertid mervärde. Detta arbete kallar Marx därför **merarbete**. Den del av arbetsdagen, då detta arbete

presteras, kallar Marx **merarbetstid**. Mervärdet bestäms av längden på denna arbetsdagens överskjutande del. Av detta följer:

Mervärdet förhåller sig till det variabla kapitalet som merarbetet förhåller sig till det nödvändiga arbetet. Eller annorlunda uttryckt:

$$\text{mervärdekvoten } \frac{m}{v} = \frac{\text{merarbete}}{\text{nödvändigt arbete}}$$

Mervärdekvoten är därför det exakta uttrycket för i vilken grad arbetarna utsgs av kapitalisterna.

$$\frac{\text{merarbete}}{\text{nödvändigt arbete}} = \frac{m}{v}$$

är sålunda ett mått på **utsugningsgraden**.

6. MERVÄRDEMANSAN

Vi vet att kapitalets rörelse är gränslös. I värdeförmeringsprocessen eftersträvar värdet att förmeras så mycket som möjligt. Den enskilda kapitalisten nöjer sig därför inte med att den enskilda arbetaren har maximalt lång arbetsdag. Den enskilda kapitalisten vill samtidigt sätta så många arbetare som möjligt i arbete. När 1 arbetare producerar 40 kronor i mervärde om dan, så producerar 100 arbetare 4000 kronor i mervärde om dan. Mängden mervärde växer alltså i takt med det antal arbetare som samtidigt är satta i arbete.

Vid ett bestämt värde på arbetskraften så kan den mängd mervärde som den enskilda arbetaren producerar mätas genom mervärdekvoten. Om arbetskraftens dagsvärde är lika med 80 kronor och om mervärdekvoten utgör 50 %, så blir mervärdet lika med 40 kronor. Om 100 arbetare sätts i arbete på lika villkor, så är det nödvändigt med 8000 kronor till variabelt kapital, och då blir det 4000 kronor i mervärde. Mängden mervärde, **mervärдемассан** (M), får vi fram genom att multiplicera mervärdekvoten med det totala variabla kapitalet (V). (Jfr figur 3:3.)

$$M = \frac{m}{v} \times V \quad (M = \frac{40}{80} \times 8000 = 4000)$$

Eftersom mervärдемассан för den enskilda kapitalisten växer med antalet arbetare satta i arbete, så växer hela kapitalistklassens mervärde med storleken på denna del av arbetarklassen. **Kapitalet tenderar därför att förvandla hela den övriga befolkningen till lönearbetare.**

7. ARBETSDAGEN

Arbetsdagens längd består av summan av **nödvändig arbetstid** och **merarbetstid**, d.v.s. den tidrymd under vilken arbetaren producerar dels lika mycket som värdet på hennes arbetskraft, dels mervärdet. Vid en bestämd längd på den nödvändiga arbetstiden kan arbetsdagens totallängd variera alltefter varaktigheten av merarbetet. Men den kan bara variera inom vissa gränser. Under kapitalismen måste den övre gränsen av arbetsdagens längd alltid överstiga den nödvändiga arbetstiden, eftersom tilläggnelsen av merarbete är grundvalen för hela samhällssystemet. Kapitalisten ställer sig helt i sitt kapitals tjänst. Eftersom hennes kapital inte känner till några gränser för värdeförmeringen, känner inte heller hon till någon. Jakten på mervärde har inga gränser.

Marx skriver, att den enskilda kapitalisten egentligen inte är någonting annat än "personifierat kapital begåvat med vilja och medvetande" (K1 s. 132 MEW s. 168). Det betyder, att kapitalisten kämpar i konkurrens mot andra kapitalister, och att detta samhälleliga sammanhang föreskriver henne, hur hon måste förhålla sig; hennes kapital måste värdeförmeras maximalt. Ju mer den enskilda kapitalisten utvidgar arbetsdagen för sina arbetare, desto gynnsammare är hennes position i konkurrensen mot de andra kapitalisterna. Marx skriver:

Kapitalet är därför hänsynslöst gentemot arbetarens hälsa och livslängd, när det inte av samhället tvingas till hänsyn. På klagomålen över psykisk och fysisk förkrympling, för tidig död, tortyr genom överarbete, svarar kapitalet: Skulle detta lidande bekymra oss då det ökar vår lust (profiten)? Men i det stora hela är allt detta inte heller beroende av den enskilde kapitalistens goda eller onda vilja. Den fria konkurrensen gör den kapitalistiska produktionens inneboende lagar gällande som yttre tvångslagar gentemot den enskilde kapitalisten. (K 1 s. 232, MEW 23 s. 285–286)

Handlar kapitalisten mot sitt kapitals värdeförmering, så kommer hon med nödvändighet att förr eller senare gå bankrutt i konkurrensen.

Alla andra medlemmar i det borgerliga samhället är också underkastade den kapitalistiska varuproduktionens tvång och kan inte utveckla sig som fria individer. Personerna existerar för varandra endast som representanter för varor, alltså som varuägare. Marx skriver:

...att personernas ekonomiska, karaktärsmasker endast är personifikationer av de ekonomiska förhållande, i det att personerna möter varandra som bärare av dessa förhållanden. (K 1 s. 74, MEW 23 s. 100)

Men när individerna under kapitalismen tvingas att förhålla sig till varandra som ”ekonomiska karaktärsmasker”, så står det också klart, att Marx i sin vetenskapliga analys varken vill döma kapitalisterna moraliskt för deras handlingar eller är oförbehållsamt positiv till arbetarnas faktiska beteende. Redan i förordet till *Kapitalet* säger Marx detta tydligt:

Ett ord för att undvika möjliga missförstånd. Kapitalistens och jordägarens gestalter tecknar jag ingalunda i något rosenkimmer. Men det handlar härvidlag inte om personerna, annat än i den mån de är personifikationer av ekonomiska kategorier, bärare av bestämda klassför-

hållanden och intressen. Mindre än någon annan kan min ståndpunkt, vilken uppfattar de ekonomiska samhällsformernas utveckling som en naturhistorisk process, göra den enskilde ansvarig för förhållanden, av vilka han själv är en social produkt, hur mycket han än strävar att höja sig över dem. (K 1 s. 4, MEW 23 s. 16)

Det kapital som utgörs av produktionsmedel, kan emellertid bara värdeförmeras, om det kommer i beröring med mänskligt arbete. Det konstanta kapitalet fordrar alltså ständigt ny tillförsel av levande arbete för att inte förbli i det döda arbetets ursprungliga form. Dött arbete längtar efter levande arbete varmed dess värde kan upprätthållas genom att överföras. Marx skildrar denna process på ett ganska drastiskt sätt:

Kapitalet är dödt arbete. Liksom vampyren kan det endast väckas till liv genom att insuga levande arbete och lever desto intensivare, ju mera det insuger. Den tid arbetaren arbetar, är också den tid under vilken kapitalisten förbrukar den arbetskraft han har köpt. Om arbetaren förbrukar sin disponibla tid för egen räkning, så bestjäl han kapitalisten. (K 1 s. 199–200, MEW 23 s. 247).

Här klargörs, att kapitalisten med sitt värdeförmeringsintresse kräver största möjliga utnyttjande av arbetskraftens bruksvärde. Hon skulle helst inte vilja ge arbetaren någon fritid, ty den tid som arbetaren använder för sina egna behov, är förlorad tid för kapitalets värdeförmering.

Arbetsdagens övre gräns bestäms dubbelt. För det första genom gränsen för arbetarens kroppsliga prestationsförmåga. Av dygnets 24 timmar behöver hon en viss tid för att vila ut och för att äta. För det andra måste arbetaren som medlem i samhället tillfredsställa kulturella och sociala behov, som är avhängiga av den allmänna kulturella utvecklingen. Även om denna fritid blott tjänar till att igen frambringa arbetarens normala arbetskraft, vilket ju också ligger i kapitalisternas intresse, beviljas denna tid inte arbetaren frivilligt.

Kapitalisten har intresse av en så lång arbetsdag som möjligt, medan arbetarna kämpar för en så kort arbetsdag som möjligt. Redan från mitten av 1800-talet reste arbetarna kravet på 8-timmars arbetsdag. Detta krav uppfylldes i Tyskland först 1918 (I Sverige 1919, ö.a.). Men när 8-timmarsdagen redan för 50 år sedan inbringade kapitalisten fullt tillräckligt mervärde, ja hur är det då inte idag efter de senaste 50 årens enorma tekniska framsteg och den därmed förbundna förkortningen av den nödvändiga arbetstiden. Trots detta har sedan dess 8-timmarsdagen aldrig ifrågasatts på allvar. Detta visar att kapitalistklassen, då som nu, försöker få ut så mycket merarbete som möjligt ur arbetarna.

8. DEN VÅLDSAMMA KAMPEN MELLAN ARBETARE OCH KAPITALISTER OM ARBETSDAGENS LÄNGD

Regleringen i lag av normalarbetsdagens längd är ingenting som kom till redan när kapitalismen bröt igenom. Den är snarare resultatet av en lång kamp mellan arbetarklass och kapitalistklass. (Jfr figur 3:4.)

Frågan om hur lång arbetsdagen skulle vara, alltså hur mycket merarbete arbetaren var tvungen att prestera, kunde inte lösas genom fredliga förhandlingar mellan kapitalister och arbetare.

Arbetare och kapitalister möts först och främst som bytespartners. Arbetskraft med ett bestämt värde byts mot ett lika stort värde i pengar. Detta byte mellan lika stora värden kan emellertid inte vara någon objektiv måttstock för hur lång en arbetsdag skall vara. Men när man gör upp om arbetsdagens längd kan båda bytespartnerna trots detta åberopa den allmänna lagen för varubyte (lika värden byts mot varandra). **Kapitalisten** skulle kunna argumentera på följande sätt:

Hon har köpt varan arbetskraft för dess bytesvärde. Arbetskraftens bruksvärde tillhör kapitalisten under en arbetsdag. Hon har alltså tillskansat sig rätten att låta arbetaren arbeta åt sig under en arbetsdag. Kapitalisten försöker som varje annan köpare, att göra arbetsdagen så lång som möjlig. Vi ser att kapitalisten behandlar varan arbetskraft **som vilken annan vara som**

helst, vars bruksvärde hon också kan disponera som hon vill sedan hon betalt dess värde.

Men även **lönearbetaren** skulle kunna åberopa den allmänna lagen om varubyte:

På marknaden kan bara de varuexemplar, som för ögonblicket finns och som besitter genomsnittlig kvalitet, säljas till sitt värde. Arbetaren, som är hänvisad till en ständigt återkommande försäljning av sin vara arbetskraft (till dess värde), måste alltså vara i stånd att arbeta i morgon med samma normala kraft och hälsa som idag. För att behålla sin arbetskrafts genomsnittliga bruksvärde – som ju är villkoret för försäljningen av arbetskraften till dess värde – vill lönearbetaren därför bara ge ifrån sig så mycket av den per dag, som svarar mot hennes genomsnittliga livstid och hälsosamma levnad. Arbetaren åberopar alltså sin rätt som säljare av varan arbetskraft, när hon vill begränsa arbetsdagen till en bestämd normal längd. Vi ser att arbetaren behandlar varan arbetskraft **som en speciell vara**, vars bruksvärde hon just därför handskas med försiktigt, eftersom arbetaren är tvungen att sälja den **dag ut och dag in** i enlighet med den **allmänna** lagen om varubyte.

En sådan här intressekonflikt om utnyttjandet av en bytt varas bruksvärde är inte möjlig vid byte av vilken vara som helst – till exempel vid ett byte mellan en skomakare och en bagare. Men eftersom det, så länge som vi är i cirkulationssfären (på marknaden) och inte i produktionssfären, inte händer något annat mellan kapitalist och lönearbetare än mellan bagare och skomakare (nämligen ett byte av lika stora värden), så kan denna intressekonflikt överhuvudtaget inte förklaras med utgångspunkt från den allmänna lagen för varubyte, utan endast med utgångspunkt från bytet av den **särskilda** varan arbetskraft. Det är bara vid bytet mellan kapital och arbete som den allmänna lagen för varubyte leder till en sådan intressekonflikt. Så är det eftersom det utifrån varubytets natur inte finns någon given gräns på arbetsdagen och alltså inte heller någon gräns för merarbetet. Kapital och arbete åberopar båda **samma lag** (lika värden byts mot varandra) för att genomföra **mot varandra stående** intressen. Här framträder en olöslig situation: ”Rätt” står mot ”rätt”.

Båda har på likvärdiga sätt sin grund i den allmänna lagen för varubyte. Mellan lika rätt kan avgörandet bara fällas på ett sätt, med **makt**.

Denna konflikt, som bara kan lösas med makt, kommer uteslutande till stånd genom bytet mellan två **specifika** ägare, ägaren av pengar/produktionsmedel och ägaren av arbetskraft. Detta byte är nödvändigt för arbetaren för att hon skall reproducera sitt liv och nödvändigt för kapitalisten för att denna skall förvandla sina pengar till kapital. Bytet mellan kapitalisten och arbetaren har sin grund i den ekonomiska uppdelningen i ägare av produktionsmedel och ägare av enbart arbetskraft. Med detta bestämda ägandeförhållande som grund uppdelas samhället i **kapitalistklass och arbetarklass**.

Det är därför som kapitalistklassen endast är intresserad av att tillägna sig så mycket levande arbete som möjligt med hjälp av sina produktionsmedel och detta betyder just utsugning av arbetarna. Arbetarklassen däremot är genom sin ekonomiska situation tvingad att sälja sin arbetskraft på de mest gynnsamma villkoren till kapitalet, ty på annat sätt kan arbetaren inte existera. Det privata ägandet av produktionsmedel å ena sidan och ägandet av enbart varan arbetskraft å den andra sidan är alltså grunden till att det i det kapitalistiska samhället ständigt framkommer våldsam kamp mellan klasserna.

Om vi håller oss inom samhällets ram kan resultatet av dessa klasstrider bara bli ett: Förändringar av arbetarklassens situation kvantitativt. **Fackföreningarna** har till uppgift att verka för dessa förändringar. Om förbättringarna av arbetarens situation bara begränsar sig till kvantitativa förbättringar så ändrar detta ingenting i den grundläggande situationen, att det finns en arbetarklass, som utsugs av en kapitalistklass. Att häva uppdelningen i klasser är endast möjligt när roten till det onda angrips, d.v.s. att skaffa undan den ekonomiska orsaken till indelning i klasser, alltså det privata ägandet av produktionsmedlen.

Kampen om arbetsdagens längd förs från båda sidor mot personer och mot ting med våldsamma medel. Från att arbetarna förstör fabriker å ena sidan till insättandet av militär mot upproriska arbetare å andra sidan. Härigenom tvingas alltid den sidas intressen igenom, som använder eller har möj-

lighet att använda de mest effektiva våldsmedlen. Om arbetarna låter bli att använda våld i vilken form det vara må, så tillåter detta en omåttlig förlängning av arbetsdagen, d.v.s. en våldsam förstörelse av arbetskraften. Och omvänt: Om den enskilda kapitalisten låter bli att använda våld i kampen om arbetsdagens längd, så faller hennes mervärdekvot och hon riskerar att gå under i konkurrensen mot andra kapitalister och själv komma att bli arbetare. Här visar det sig tydligt, att pacifism och icke-våldsmetoder i kampen mellan arbete och kapital, bara leder till att man blir hjälplöst utlämnad till den andra sidans våld.⁸

Inte ens när kampen om arbetsdagens längd leder till en ”kompromiss” mellan de två parterna (vilket bara är möjligt när de två sidorna balanserar lika mot varandra i makthänseende) är motsättningen mellan arbete och kapital upphävd. Den statligt fastställda ”normalarbetsdagen” till exempel, kvarstår bara som en tidsbegränsad lösning av motsättningen. Så länge som bytet mellan arbete och kapital kvarstår kommer också den våldsamma kampen om arbetsdagens längd att bryta ut om och om igen.

Eftersom arbetsdagens längd idag är fastställd, så har denna kamp inte längre samma betydelse som för hundra år sedan. Men kapitalisterna bjuder givetvis också nu ett förbittrat motstånd gentemot en ytterligare förkortning av arbetsdagen. Dessutom upprepas den våldsamma kampen mellan kapitalister och arbetare om och om igen inom ramen för den lagmässigt reglerade

⁸ Jfr. Amadeo Bordiga, *Forza violenza dittatura nella lotta di classe* (”Våldsmakt och diktatur i klasskampen”), 1946–48: ”Även de mest motsatta uppfattningarna är överens om att våld mellan människor inte bara är en väldigt betydelsefull komponent i den sociala dynamiken utan en integrerad, om inte alltid avgörande faktor i alla omvälvningar mellan historiska former. För att undvika att falla ner i retorik och metafysik – som de åtskilliga trosrörelserna och filosofierna som pendlar mellan apriorismerna dyrkan av makt, av övermänniskan eller det utvalda folket, och å andra sidan resignation, icke-motstånd och pacifism – är det nödvändigt att återvända till grundvalen för detta materiella förhållande: fysiskt våld. Det är nödvändigt att erkänna dess fundamentala roll i alla former av samhällen även när det bara finns där latent, det vill säga genom påtryckningar, hotelser och militära förberedelser som både före och efter *men också utan blodspillan* orsakar de mest djupgående historiska konsekvenser.” Red. anm.

Figur 3:3

MERVÄRDEKVOT OCH MERVÄRDEMASSA

MERVÄRDEKVOT

$$m' = \frac{m}{v}$$

m' = mervärdekvot
 m = mervärde
 v = variabelt kapital

MERVÄRDEMASSA

$$M = \frac{m}{v} \times V = m' \times V$$

M = mervärde massa
 m = det mervärde som i genomsnitt produceras av 1 arbetare på 1 dag
 v = det variabla kapital som per dag åtgår för köp av 1 arbetskraft
 V = totalsumman av tillskjutet kapital
 m' = mervärdekvot

Mervärdekvoten är ... det exakta uttrycket för graden av kapitalets exploatering av arbetskraften eller kapitalistens exploatering av arbetaren.

Karl Marx (K 1 s. 187, MEW 23 s. 232)

Massan av det producerade mervärdet är lika med det tillskjutna variabla kapitalet multiplicerat med mervärdekvoten, eller bestäms genom det sammansatta förhållandet mellan det antal arbetskrafter, som samma kapitalist samtidigt exploaterar, och den enskilda arbetskraftens exploateringsgrad.

Karl Marx (K 1 s. 262, MEW 23 s. 321–322)*

*) I den auktoriserade franska upplagan återgavs andra delen av denna mening sålunda: ”eller lika med värdet av en arbetskraft multiplicerat med graden av dess exploatering och multiplicerat med antalet samtidigt exploaterade arbetskrafter.

Figur 3:4
ARBETSDAGEN

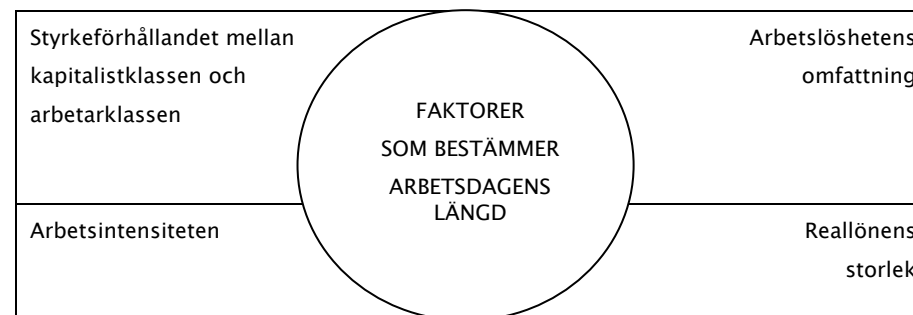

TID NÖDVÄNDIG FÖR FYSISK REPRODUKTION

= Den tid som åtgår för att tillfredställa arbetarens fysiskt nödvändiga behov (sömn, rekreation o.s.v.)

TID NÖDVÄNDIG FÖR SOCIAL REPRODUKTION

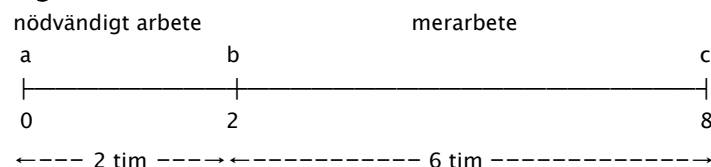
= Den tid som åtgår för tillfredställelsen av arbetarens intellektuella och sociala behov.

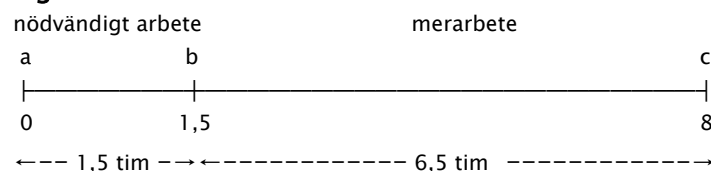
FJÄRDE KAPITLET

Det relativa mervärdet

Figur 4:1

Figur 4:2

Arbetarens arbetsdag sönderfaller i två delar, i nödvändigt arbete och merarbete. Linjen a till c föreställer en 8-timmars arbetsdag indelad i nödvändigt arbete och merarbete. När vi gick igenom det absoluta mervärdet (i kapitel 3) förutsatte vi, att biten a till b förblir konstant, och biten b till c förlängs så långt som möjligt. Men det finns naturliga och sociala gränser för den oinskränkta utvidgningen av arbetsdagen. Således var arbetarklassens fortsatta existens rent fysiskt i allvarlig fara på 1800-talet på grund av barnarbete, övertidsarbete och på grund av de skador och sjukdomar som arbetarna ådrog sig i arbetsprocessen. Det var först trycket från arbetarklassen, som framtvingade den lagstadgade begränsningen av arbetsdagen. 1918 infördes 8-timmars

arbetsdag, som ett resultat av det tyska proletariats revolutionära kamp (i Sverige 1919, ö.a.).

1. ÖKNING AV MERVÄRDET UTAN FÖRLÄNGNING AV ARBETSDAGEN

Om vi åter betraktar linjen a till c, men i stället förutsätter, att a till c förblir konstant, därför att c är fastställt som gräns för arbetsdagen, och endast kan överskridas tillfälligtvis (övertidsarbete), så kan en ökning av merarbetet endast ske på bekostnad av en minskning av a till b (nödvändigt arbete). Den sammanlagda arbetsdagens längd ändras därmed inte, utan vad som ändras är endast det inbördes förhållandet mellan nödvändigt arbete och merarbete.

Detta kan ske genom att kapitalisten betalar för arbetskraften under dess värde, d.v.s. hon berikar sig på bekostnad av arbetarens nödvändiga livsförnödenheter. Men om vi förutsätter, att arbetskraften säljs till sitt värde, vilket är det vanliga, så måste vi utesluta lönedepressning, som ett medel till ökning av mervärdet. Då återstår bara möjligheten, att den nödvändiga arbetstiden faktiskt minskas. Men detta kan endast ske, om värdet av de nödvändiga livsförnödenheterna blir mindre, medan **mängden** livsförnödenheter förblir densamma. Lönedepressning däremot är ett försök att minska mängden av de livsförnödenheter som arbetaren har behov av. En arbetsdag, där den nödvändiga arbetstiden minskas med en halvtimme, ser ut som på figur 4:2 ovan.

2. VÄRDEMINSKNING PÅ DE NÖDVÄNDIGA LIVSFÖRNÖDENHETERNA GENOM ÖKNING AV ARBETETS PRODUKTIVITET

Värdet av de nödvändiga livsförnödenheterna bestäms av den samhälleligt nödvändiga arbetstid som går åt för att framställa dem. Detta värde kan endast minska om det går åt mindre arbetstid för produktion av dessa livsförnödenheter. För att uppnå detta måste arbetets **produktivkraft höjas** i de branscher som tillverkar varor som är nödvändiga för arbetarnas livsuppehälle.

Detta kan t.ex. uppnås genom förbättrade maskiner, med vilka en större mängd varor kan tillverkas med förbrukande av samma mängd arbetskraft.

Om det under en arbetsdag inte förbrukas mer arbetskraft än tidigare, så skapas inte heller mer värde än tidigare. Men vid arbetsdagens slut finns – tack vare de förbättrade produktionsmetoderna – flera produkter än tidigare. På varje enskilt exemplar av produkten faller därför en mindre andel av den dagliga producerade totala värdesumman, d.v.s. av det dagliga producerade nyvärdet. **Den enskilda produktens värde** har minskat till följd av att arbetets produktivkraft har stigit. Om denna produktivtetsstegring omfattar branscher som tillverkar för arbetarna nödvändiga livsförnödenheter, faller värdet av dessa livsförnödenheter och därmed faller arbetskraftens värde.

Om arbetets produktivkraft ökar genom förbättring av produktionsmetoden, så minskar det nödvändiga arbetet i förhållande till merarbetet och mervärdekvoten stiger. Kapitalisten skulle kunna minska arbetstiden utan att göra förluster. Men hon sänker givetvis inte arbetstiden, ty för hennes del går produktionen inte ut på att skona arbetskraften, utan på att tillägna sig mervärde.

3. DE ENSKILDA KAPITALISTERNAS JAKT EFTER EXTRAMERVÄRDE

När en kapitalist använder bättre maskiner, så gör hon det inte i avsikt att sänka arbetskraftens värde. Det skulle hon helt enkelt inte vara i stånd till. Ty dels kan det vara så att hennes företag producerar varor, som inte tillhör arbetarklassens nödvändiga livsförnödenheter, dels drivs produktionen av nödvändiga livsförnödenheter av många olika kapitalister oberoende av varandra. Den enskilda kapitalisten tänker enbart på hur hon själv bäst skall kunna avsätta sina varor. Hon tänker endast på marknaden. Här möter hon andra kapitalister, som hon tvingas konkurrera mot. För att försäkra sig om en bra ställning på marknaden, eller t.o.m. helst slå ut konkurrenterna från marknaden, så måste hon sälja billigare än dessa. Kapitalisten kan sälja varorna under deras värde, d.v.s. hon kan skänka köparen en del av sitt mervärde. Stora koncerner, som förenar olika produktionsgrenar och kan utjämna tillfälliga förluster, säljer ibland varorna under värdet för att på så sätt göra sig av med mindre konkurrenter. Denna förlust av mervärde kan emellertid inte i det långa loppet bäras ens av stora koncerner. I allmänhet kan kapitalisten bara

sälja billigare, om hon också producerar billigare, d.v.s. hon måste öka arbetets produktivkraft i sitt företag. Detta uppnås genom mer rationell organisering av arbetet och förbättring av maskineriet. I hennes företag åtgår sålunda mindre arbetstid för produktion av samma mängd varor än i andra företag. Den varas **individuella värde**, som framställs i hennes fabrik, är mindre än dess samhälleliga värde (d.v.s. det genomsnittliga värdet på den speciella produkt som produceras på en mängd företag i samhället, ö.a.), ty **den samhälleligt növändiga arbetstiden** förändras till en början inte genom arbetsproduktivitetens ökning på bara **ett** företag.

Kapitalisten låter alltså frambringa fler varor än sina konkurrenter på samma tid. Hon skulle kunna fortsätta att sälja varorna till deras gamla pris, och skulle då tillägna sig mycket större mervärdemassa än tidigare. Men också konkurrenterna säljer till det gamla priset. Det blir alltså inte något sätt att slå ut dem från marknaden och därmed kunna avsätta en större mängd av de på det egna företaget tillverkade varorna. Hon måste alltså slå fast ett pris, som visserligen ligger över varans individuella värde, men ändå under dess samhälleliga värde. Således erhåller denna kapitalist tillfälligt ett **extramervärde**, på grund av att hon har effektivare utsagningsmetoder än sin konkurrenter. (Se figur 4:3)

Följden av en stegring i arbetets produktivkraft inom ett företag är, för den som arbetar där, att hon vid oförändrad längd på arbetsdagen utöver det tidigare producerade mervärdet nu också frambringar ett extramervärde åt kapitalisten. Den tid, under vilken hon presterar merarbete ökas på bekostnad av den nödvändiga arbetstiden. Marx fastslår:

Den kapitalist som använder det förbättrade sättet att tillverka, tillägnar sig därför en större del av arbetsdagen som merarbete än de övriga kapitalisterna i samma bransch. Han gör enskilt, vad kapitalet i det stora hela alltid gör, när relativt mervärde produceras. (K 1 s. 276–277, MEW 23 s. 337)

Figur 4:3

SAMBANDET MELLAN STIGANDE PRODUKTIVITET OCH EXTRAMERVÄRDE

Utgångspunkt: produktivitetens samhälleliga genomsnitt är att 1 arbetare tillverkar 8 par handskar (värde 120 kronor) på en arbetsdag på 8 timmar. Produktionsmedlen = 40 kr. Merarbetet = 6 timmar, nödvändigt arbete = 2 timmar.

Antal pro-duk-ter	Produkt-värde (k + v + m)	Pro-duk-tions-medel (k)	Värde-pro-duk-t (v + m)	Lön (v) (värde-produkt från 2 tim)	Mervärde (mervärde-produkt från 6 tim)	Mervärdekvot ($\frac{m}{v}$)
8 par	120 kr	40 kr	80 kr	20 kr	60 kr	$\frac{60}{20} = 3 = 300\%$
1 par	15 kr	5 kr	10 kr	2:50	7:50	$\frac{7,5}{2,5} = 3 = 300\%$

Produktivitetsökning i ett företag: 1 arbetare tillverkar 16 par handskar på en 8 timmars arbetsdag.

Antal pro-duk-ter	Produkt-värde	Pro-duk-tions-medel	Värde-produkt	Lön	Mervärde	Mervärdekvot
16 par	120 kr	80 kr	80 kr	20 kr	60 kr	$\frac{60}{20} = 3 = 300\%$
1 par	10 kr	5 kr	5 kr	1:25	3:75	$\frac{3:75}{1:25} = 3 = 300\%$

Extramervärde: Efter att ha infört de förbättrade produktionsmetoderna säljer kapitalisten inte ett par handskar för deras individuella värde på 10

kronor utan för 14 kronor, samtidigt som deras samhälleliga värde fortfarande är 15 kr.

14 kronor = k + v + m + Extra mervärde = 5 + 1:25 + 3:75 + 4. Hennes [extra mervärde] per dag blir då: 16x4 = 64 kronor. Hennes totala mervärde stiger från 60 kronor med ytterligare 64 kronor till 124 kronor. Hennes individuella mervärdekvot är då:

$$\frac{60 + 64}{20} = \frac{m + \text{extramervärde}}{v} = 6,2 = 620\%$$

4. EXTRAMERVÄRDE OCH RELATIVT MERVÄRDE

Den förbättrade produktionsmetoden blir inte länge den enskilda kapitalistens privilegium. Konkurrensen tvingar andra kapitalister till att också införa denna metod, om de inte skall gå i konkurs. Medan den nya och bättre produktionsmetoden i början var ett undantag, blir den nu regel för alla. Den enskilda kapitalistens extramervärde bortfaller härmed, eftersom detta varuslags nya samhälleliga värde har blivit samma som värdet på den enskilda kapitalistens individuella varor. Kapitalets gränslösa tendens att förmeras tvingar sig på den enskilda kapitalisten genom konkurrensen och driver henne ständigt att på nytt producera extramervärde, d.v.s. att om och om igen stegra arbetets produktivkraft.

Alla enskilda kapitalisters jakt efter extramervärde leder i samhällelig skala till en ständig ökning av det relativa mervärdet genom förkortning av den nödvändiga arbetstiden. Eftersom de kapitalister, som låter framställa de nödvändiga livsförnödenheterna för arbetarna, också ständigt förbättrar sina produktionsmetoder, minskar den samhälleligt nödvändiga arbetstiden även för framställning av dessa förnödenheter. Som följd härav minskar den nödvändiga arbetstiden för arbetarklassen som helhet och mervärdet ökar för kapitalistklassen **som helhet**. På denna omväg profiterar samhällets **samtliga** kapitalister på produktivitetsstegringarna i de kapitalistiska företag, som framställer de nödvändiga livsförnödenheterna till arbetarklassen.

Figur 4:4
TVÅ METODER FÖR
HÖJNING AV UTSUGNINGSGRADEN

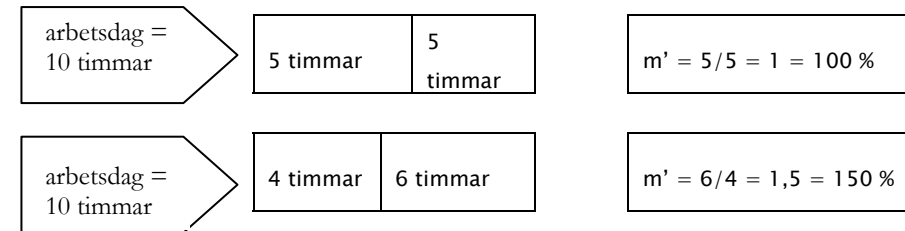
...när mervärde skall produceras genom att nödvändigt arbete förvandlas till merarbete, är det inte tillräckligt, att kapitalet bemäktigar sig arbetsprocessen i dess historiskt efterlämnade eller föreliggande gestalt, och endast ökar dess längd. Kapitalet måste i grunden förvandla arbetsprocessens tekniska och samhälleliga betingelser, alltså själva produktionssättet, för att därigenom öka arbetets produktivkraft och sänka arbetskraftens värde samt därmed förkorta den del av arbetsdagen, som är nödvändig för att reproducera detta värde. Det mervärde som produceras genom att arbetsdagen förlängs, kallar jag absolut mervärde. Det mervärde däremot, som frambringas genom förkortning av den nödvändiga arbetstiden och motsvarande förändring i storleksförhållandet mellan arbetsdagens bägge beståndsdelar, kallar jag relativt mervärde. För att sänka arbetskraftens värde måste man stegra produktivkraften i sådana industrigrenar, vilkas produkter bestämmer arbetskraftens värde, alltså antingen sådana produkter som tillhör arbetarens vanliga existensmedel eller produkter som kan ersätta dem.

Karl Marx (K 1 s. 273–274, MEW 23 s. 333–334)

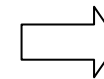
ABSOLUT MERVÄRDE

RELATIVT MERVÄRDE

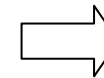

Huvudmetod för
 produktion av absolut
 mervärde

Förlängning av
 arbetsdagen

Huvudmetod för
 produktion av relativt
 mervärde

Höjning av
 arbetsproduktiviteten

FEMTE KAPITLET

Metoder för produktion av det relativa mervärdet

Kapitalet strävar efter maximal värdeförmering, d.v.s. en så hög mervärdekvot (m/v) och mervärdemassa ($[m/v] \times V$) som möjligt. Kapitalet vill inte endast utsträcka den enskilda arbetarens arbetsdag så långt som möjligt och sätta så många arbetare som möjligt i arbete samtidigt. Kapitalisterna strävar också hela tiden efter att öka arbetets produktivkraft för att erhålla ett extra-mervärde. Detta leder i samhälllig skala till en fortlöpande ökning av det relativa mervärdet. I det följande ska vi behandla **metoderna för produktion av detta relativa mervärde**.

Det handlar här i huvudsak om:

1. Enkel samverkan
2. Systematisk arbetsdelning
3. Teknologiskt utnyttjande av naturvetenskapen; maskindrift

Vid användande av dessa tre metoder för produktion av relativt mervärde får den samhällliga arbetsprocessen en mot tidigare fullständigt förändrad, specifikt kapitalistisk, gestalt. Genom enkel samverkan och systematisk arbetsdelning förändras arbetsprocessens **subjektiva** sida (organisation m.m., den sida som berör arbetskraften, ö.a.), medan arbetsprocessens **objektiva** sida, d.v.s. arbetsmedlen, får en förändrad utformning genom teknologiskt utnyttjande av naturvetenskapen.

Den enkla samverkan är en arbetsform som existerar redan i förkapitalistiska produktionssätt. Systematisk arbetsdelning och maskindrift är däremot former för arbetsprocessen som utvecklas först under kapitalismen. Dessa

båda former kännetecknar dels två historiska perioder av kapitalismen (manufakturperioden från ca 1550–1775 och storindustrins period från ca 1800). Dels existerar de idag samtidigt vid sidan av varandra, ty den systematiska arbetsdelningen består även vid fullt utvecklad maskindrift.

1. ENKEL SAMVERKAN

Det kapitalistiska produktionssättet började historiskt så, att flera hantverkare sammanfördes till enkel samverkan under ett och samma tak. Där arbetade t.ex. 30 skomakare, som tidigare varit självständiga, nu tillsammans. Men var och en utförde nu liksom förr själv alla de delarbeten, som är nödvändiga för framställning av ett par skor. Att arbeta tillsammans innebär alltså här att arbeta i samma lokal.

Den enkla samverkan inverkar på värdeförmeringsprocessen på tre sätt.

För det första utnyttjar arbetarna nu en del av produktionsmedlen gemensamt, nämligen byggnader, behållare, uppvärmning, belysning o.s.v. Därigenom minskar den enskilda varans värde, eftersom en mindre värdedel överförs från det konstanta kapitalet till varje enskilt produktexemplar. Visserligen förblir kostnaderna för de bearbetade råvarorna oförändrade, men kostnaderna för de produktionsmedel som förbrukas gemensamt minskar relativt sett. Uppvärmningskostnaden för en lokal med 30 arbetare t.ex., är inte tio gånger så stor som för en lokal med tre arbetare, utan kanske endast tre gånger så stor. Den enskilda varans värde minskar i motsvarande grad.

För det andra medför kontakten mellan de 30 arbetarna oftast en prestationsökning för de flesta eller till och med för alla (t.ex. genom kunskapsöverföring). 30 samarbetande arbetare skapar i regel fler produkter på samma tid än 30 arbetare som sitter i var sitt rum och arbetar för sig själv. Således minskar den enskilda varans värde och den enskilda kapitalistens mervärde stiger (extramervärde).

En tredje viktig fördel för kapitalisten vid enkel samverkan är, att de olika individuella arbetsprestationerna vid användningen av många arbetskrafter utjämnas till en genomsnittsprestation. En mindre kapitalist som en-

dast sätter två, tre arbetare i arbete, kan ha den oturen att just dessa två, tre arbetare arbetar speciellt långsamt och slarvigt. Men om en kapitalist sätter t.ex. 100 arbetare i arbete, så kan denna olägenhet inte uppstå så lätt. Bland de hundra finns vanligtvis ungefär lika många speciellt långsamma som speciellt snabba arbetare, och de flesta arbetar med genomsnittlig intensitet, så att de enskilda prestationerna utjämnas till det samhällliga genomsnittet.

2. SYSTEMATISK ARBETSDELNING

Med sammanförandet av många arbetskrafter till enkel samverkan bildas den historiska förutsättningen för en ytterligare stegring av arbetets produktivkraft. De olika **delarbeten** som fordras för tillverkningen av en produkt, kan **systematiskt fördelas** bland arbetarna. Bland de 30 skomakarna är det nu t.ex. 10 som enbart producerar sulor, medan 10 andra kanske endast bereder ovanläder och de resterande sätter samman de enskilda delprodukterna till färdiga skor. Varan övergår sålunda från att vara en självständig hantverkarens individuella produkt till att vara den gemensamma produkten från en arbetsgrupp där varje enskild arbetare i fortsättningen endast utför ett bestämt delarbete. Denna arbetsdelningsprincip utvecklades på 1600- och 1700-talen genom de kapitalistiska manufakturerna. Dessa manufakturer var stora verkstäder, där många arbetare fördes samman och utförde en arbetsdelad massaproduktion som fortfarande var baserad på hantverk.

Arbetsdelningen har viktiga följder för arbetare och kapitalister:

1. Arbetarna mister genom arbetsdelningen förmågan att kunna tillverka annat än delprodukter. Deras tidigare relativt mångsidiga verksamhet (t.ex. skomakarens, som tillverkade skor av de mest skilda slag, utseende och kvaliteter) mister sitt innehåll av fullständigt arbete och blir en ensidig, mekanisk och monoton syssla. (I nålmanufakturen gick det till exempel så långt, att det fanns vissa arbetare som endast gjorde nålhuvuden medan andra endast spetsade nålarna).

2. Den systematiska arbetsdelningen skapar vidare behov av en helt ny aktivitet, som samordnar de olika deljobben. Denna funktion faller i det

kapitalistiska produktionssättet givetvis på kapitalet och verkställs antingen av kapitalisten själv, eller överförs på administratörer, förmän, mästare o.s.v., det vill säga sådana som anställs speciellt för att leda och samordna produktionsprocessen.

Men den kapitalistiska produktionsprocessen har två sidor. Den är arbetsprocess, som frambringar vissa bestämda bruksvärden och samtidigt är den värdeförmeringsprocess, av vilken skall framkomma största möjliga mervärde. När lednings- och samordningsfunktionen, vilken är nödvändig i varje konkret arbetsprocess som är arbetsdelad, utövas av kapitalisten eller hennes ställföreträdare, får detta följande konsekvenser. Eftersom kapitalisten i första hand är intresserad av värdeförmeringsprocessen, så är hennes samordningsaktivitet och aktivitet som ledare av arbetsprocessen helt och hållet bestämd av målsättningen att pressa ur arbetarna största möjliga mervärde. Ett samarbete i verklig mening mellan den kapitalistiska ledningen av den konkreta arbetsprocessen och arbetarna är därför inte möjligt, trots att arbetsdelningen skapar nödvändigheten av ett samarbete. Kapitalisten, och hennes ställföreträdare som i arbetsprocessen kommenderar i kapitalets namn, har alltså intressen som är fientliga mot arbetarna. Detta måste leda till att just den kapitalistiska ledningen av den konkreta arbetsprocessen gång på gång medför störningar av denna process. Sålunda är det kapitalisternas intresse att driva arbetarna till högsta möjliga arbetstakt. När arbetarna värjer sig mot ett alltför snabbt tempo, så kallar kapitalisten detta för arbetsovilja och lättja. Det är först när det blir en alltför stor andel spill, som hon lyckas lära sig, att hon faktiskt har ställt alltför stora krav på arbetarnas krafter.

På liknande sätt förhåller det sig med problemet om skydd mot olycksfall i arbetet. När arbetarna i en farlig arbetsprocess kräver nödvändiga säkerhetsåtgärder, så kommer den kapitalistiska ledningen av arbetsprocessen om möjligt avvisa detta krav. Ty säkerhetsåtgärder kostar pengar, alltså ytterligare kapitalutlägg. Men kapitalisten är intresserad av att skaffa sig mesta möjliga mervärde med minsta möjliga kostnad. Det är först de förluster som hon drabbas av vid olycksfall och arbetsnedläggelser och därav följande avbrott i

arbets- och värdeförmeringsprocessen, som övertygar henne om nödvändigheten av skyddsanordningar.

Detta och liknande exempel visar att det inte kan finnas något verkligt demokratiskt samarbete mellan arbetarna och de kapitalistiska ledarna av produktionsprocessen.

Kapitalisten varken diskuterar med arbetarna eller böjer sig för ett majoritetsbeslut. Hon befäller. Punkt och slut. Här visar det sig att medborgarnas demokratiska jämlikhet (och den ”fria” innehavaren av varan arbetskraft) upphör vid porten till det kapitalistiska företaget. Från det ögonblick då arbetaren har kommit till arbetsplatsen måste hon underkasta sig kapitalets diktatur. Åtminstone kapitalisterna är klara över detta och uttrycker det ofta öppet. I kapitalisttidningen *Industriekurir* (tysk motsvarighet till svenska *Veckans affärer*, ö.a.) den 7 oktober 1965 står det: ”Demokratiseringen av näringslivet är lika meningslös som en demokratisering av skolorna, kasernerna eller fängelserna”.

De reformistiska fackföreningarna, däremot, försöker att genomföra ökad ”demokrati” i den kapitalistiska produktionsprocessen. De utgår då från uppfattningen att kapital och arbete skulle vara jämställda med varandra, och kräver därför arbetarnas ”medbestämmande” i produktionsprocessen. Därmed kräver de strängt taget, att arbetarna skall hjälpa till att utsuga sig själva, ty nu som förr kan arbetarna inte bestämma över sitt arbete i någonting väsentligt i ett kapitalistiskt företag. Det är först när kapitalismen har avskaffats som arbetsprocessen i samhället kommer att kunna organiseras på ett verkligt demokratiskt sätt.

Vi skall emellertid inte helt lättvindigt avfärda kravet på medbestämmande. I den dagliga konfrontationen med kapitalet är det viktigt att arbetarna kämpar för att själva ta kontroll över så mycket som möjligt av arbets- och administrationsprocessen i företagen.

I kampen för detta kommer det att visa sig att arbetarna i alla avseenden är kapabla att själva leda och administrera sin produktionsprocess. Det har

visat sig att dessa erfarenheter är viktiga faktorer för utvecklandet av ett klassmedvetande.

3. Arbetets uppdelning på olika delarbetare innebär inte bara, att de enskilda arbetarna förlorar sin fulla hantverksmässiga kunnighet och sålunda inte heller längre behöver utbilda sig. De enskilda arbetarna mister också överblicken över sammanhanget mellan delarbetena. Nu, när arbetarna endast skall utöva mekaniska, kroppsliga aktiviteter, är deras intellektuella resurser i hög utsträckning outnyttjade och dessa kan därför inte utvecklas till fullo. Det uppstår en arbetsdelning mellan manuella och intellektuella arbeten. Den kunskap, erfarenhet och målmedvetna planering som den självägande bonden eller hantverkaren utvecklade i arbetsprocessen, fordras inte för de enskilda delarbetenas utförande, utan krävs nu bara för produktionsprocessen som helhet. Arbetets intellektuella sidor (idéer, utkast, planering o.s.v.) avskiljs därför från de enskilda delarbetarna i det att dessa sidor tas över av kapitalisten och hennes ställföreträdare. Intellektuellt arbete upplevs därför för det mesta av arbetarna som något som är fientligt inställt mot dem. Likväl är det intellektuella arbetet i varje kapitalistiskt företag också underkastat kapitalet liksom det manuella arbetet. Ty kapitalet utnyttjar både vetenskapen och det fysiska arbetet i samma syfte: Produktion av mervärde.

4. För kapitalisterna har den systematiska arbetsdelningen framför allt den fördelen, att den enskilda produktens framställningstid blir kortare, d.v.s. att arbetsproduktiviteten ökar. Ty de enskilda arbetarna är nu ensidiga delarbetare som var och en kan prestera mycket mer än en självständig hantverkare. Trettio självständigt producerande skomakare kan kanske tillverka sextio skor om dagen. Trettio delarbetare tillverkar däremot kanske allt som allt 90 skor om dagen, eftersom varje specialiserad delarbetare utför sitt arbete, d.v.s. sitt arbetsmoment, mycket snabbare än den självständigt arbetande skomakaren utför motsvarande arbetsmoment. Detta innebär, att en kapitalistiskt producerad sko innehåller mindre arbetstid än den sko som tillverkats av den självständigt producerande skomakaren.

Kapitalisterna med de mest produktiva arbetsmetoderna skaffar sig ett extramervärde i förhållande till konkurrenter med mindre produktiva arbetsmetoder.

När en sådan utveckling av produktivkrafterna äger rum i de industri-grenar, som framställer arbetarnas nödvändiga livsförnödenheter, så minskar värdet av dessa livsförnödenheter och därmed arbetskraftens värde. Härigenom ökas kapitalistklassens relativa mervärde. Den stegring av arbetsproduktiviteten som uppnås genom arbetsdelningen, kommer således endast kapitalet till godo, medan arbetarna härigenom förtrycks till människor med ensidig utbildning och färdighet.

3. TEKNOLOGISKT UTNYTTJANDE AV NATURVETENSKAPEN OCH MASKINDRIFT

a. Arbetsdelning och maskineri

Vid den systematiska arbetsdelningen förblev den hantverksmässiga aktiviteten hela tiden produktionsprocessens grundval. Produktionen var därför ännu beroende av den enskilda arbetarens styrka, skicklighet, uthållighet och snabbhet. En verklig massproduktion var möjlig endast i mycket begränsad omfattning i 1700-talets kapitalistiska manufaktur. Kapitalets gränslösa värddeförmeringssträvanden stötte på patrull p.g.a. arbetsprocessens utvecklade karaktär i tekniskt hänseende. Det relativa mervärdets produktionsmetoder måste radikalt förändras för att kapitalets oinskränkta värddeförmering skulle bli möjlig.

Eftersom en fortsatt utveckling av arbetsdelningen begränsades av arbetsprocessens utvecklade tekniska struktur kunde en sådan omvälvning inte ske med den mänskliga arbetskraften, utan att först de använda arbetsmedlen förändrades. Det är först med förvandlingen av det enkla verktyget till ett system av maskiner, som det kapitalistiska produktionssättet finner den tekniska grundval som motsvarar dess omåttliga värddeförmeringstendens.

b. Maskineriets inverkan på arbetarklassen

Med maskineriets intåg, med ångmaskinerna och senare med elektriciteten, blir arbetsprocessen relativt oberoende av den enskilda arbetarens styrka och skicklighet. Arbetsprocessen bestäms nu av maskinernas styrka och snabbhet. Arbetaren blir till ett maktlöst bihang till maskinen. Marx skriver i anslutning till detta:

I manufaktur och hantverk. betjänar sig arbetaren av verktyget. I fabriken tjänar han maskinen. I manufakturen utgår arbetsmedlens rörelse från honom, men i fabriken måste han följa deras rörelser. I manufakturen är arbetarna lemmar i en levande mekanism. I fabriken existerar. oberoende av arbetarna. en död mekanism, och de införlivas med denna såsom levande bihang. (K 1 s. 367, MEW 23 s. 445)

Samtidigt berövar maskineriet arbetaren det sista innehållet i hennes arbete, som därigenom blir ännu mer monotont:

Medan maskinarbetet till det yttersta angriper nervsystemet, hindrar det musklernas mångsidiga spel och undertrycker all fri kroppslig och intellektuell verksamhet. T.o.m. åtgärder för att underlätta arbetet blir tortyrmedel, ty maskinen befriar inte arbetaren från arbete utan arbetet från allt innehåll. Det är gemensamt för all kapitalistisk produktion, försåvitt den inte endast är en arbetsprocess utan samtidigt en kapitalets värddeförmeringsprocess, att det inte är arbetaren som använder arbetsmedlet, utan tvärtom arbetsmedlet som använder arbetaren. Men först med maskineriet blir denna omvända ordning en teknisk handgriplig verklighet. Genom att arbetsmedlet förvandlas till automat, uppträder det i arbetsprocessen som kapital gentemot arbetaren, som dött arbete som behärskar och utsuger den levande arbetskraften. Såsom redan tidigare antytts, fullbordas skilsmässan mellan produktionsprocessens intellektuella potenser och kroppsarbetet samt deras förvandling till

kapitalmakter över arbetet i den på maskineriets grundval uppbyggda storindustrin. Den enskilde, facklärde maskinarbetarens detaljskicklighet försvinner som en obetydlig bisak inför vetenskapen, de oerhörda naturkrafterna och det samhälleliga massarbetet, som alltsammans är förkroppsligat i maskinsystemet... (K 1 s. 367–368, MEW 23 s. 445–446)

Förenklandet av de enskilda arbetsmomenten genom maskineri möjliggör ett upphävande av den ensidiga arbetsdelningen. Arbetaren skulle kunna få ett mångsidigt arbetsfält och därigenom möjligheten att konkret få kunskap om och genomskåda den samhälleliga produktionsprocessens sammanhang. Men detta skulle kräva en grundlig teknisk utbildning av arbetaren. Och kapitalisterna är givetvis inte villiga att betala en sådan utbildning. De skulle också frukta, att arbetare som kan genomskåda den samhälleliga produktionsprocessens sammanhang, därmed också kommer att inse att det inte alls behövs någon kapitalistklass för en verklig samhällelig produktion. Därför vidmakthålls den ensidiga utbildningen av arbetaren också under maskindriften; ja den förstärks t.o.m. ännu mera. Marx skriver om detta:

Den gamla arbetsdelningen, som maskineriet tekniskt kastar på skräphögen, släpar dock till en början med in i fabriken, som en tradition från manufakturen och blir sedan systematiskt reproducerad och befäst av kapitalet som ett medel att exploatera arbetskraften på ett ännu vidrigare sätt än förut. Den livslånga specialiteten att sköta ett delverktyg förvandlas till den livslånga specialiteten att betjäna en delmaskin. Maskineriet missbrukas till att redan från barnåren förvandla arbetaren till en del av en delmaskin. (K 1 s. 367, MEW 23 s. 444–445)

Nackdelarna för arbetarklassen när det gäller hur maskineriet används i kapitalistisk produktion är alltså klara och tydliga. Vi kan då fråga oss vilka fördelar för kapitalistklassen som detta sätt att använda maskinerna har.

c. Maskineri och extramervärde

Kapitalet eftersträvar en gränslös värdetörelse, alltså inte bara att producera absolut mervärde genom att utvidga arbetsdagen så mycket som möjligt, utan dessutom att producera relativt mervärde genom att ständigt försöka förkorta den nödvändiga arbetstiden. Maskindriften ger möjligheter till fortsatta förbättringar som leder till nya produktionsmetoder. Maskindriften utgör alltså ett perfekt medel för att producera relativt mervärde. Konkurrensen mellan de enskilda kapitalisterna framtvingar ständigt införandet av bättre maskiner. Den kapitalist, som **först** använder maskiner som ger en produktivitet över genomsnittet, tillägnar sig därvid ett extramervärde, eftersom hon kan låta framställa billigare varor än sina konkurrenter, samtidigt som hon säljer dem lika dyrt eller t.o.m. lite billigare. Det individuella värdet av denna enskilda kapitalists varor ligger alltså under deras samhälleliga värde.

d. Motsägelsen i den maskinella produktionen av relativt mervärde

Konkurrensen tvingar de enskilda kapitalisterna till att ständigt förbättra sina produktionsmetoder. Den enskilda kapitalist som för tillfället har den bästa produktionsmetoden kan därför aldrig erhålla ett extramervärde mer än under en viss begränsad tid. När konkurrenterna likaledes har infört de nya produktionsmetoderna i sina företag, sjunker varans samhälleliga värde genom detta. Detta gör att möjligheten att kapa åt sig extramervärde försvinner för den kapitalist som först använde den nya produktionsmetoden. När en kapitalist använder mer produktiva maskiner än tidigare, så innebär detta, att hon använder relativt sett mindre arbetskraft än tidigare, eftersom samma mängd produkter nu framställs på kortare tid. Därför avskedas en del av arbetarna. Men likväl tillägnar sig denna kapitalist genom extramervärdet en större mervärde-massa än tidigare när hon satte ännu flera arbetare i arbete. Det är först när detta extramervärde har fallit bort, som det på nytt visar sig att mervärdet produceras av de arbetare, som fortfarande är satta i arbete i företaget och alltså varken härrör från de bättre maskinerna eller från avskedandet av arbetare.

Konkurrensen om extramervärdet får nu, sett ur samhällelig synvinkel (alltså från kapitalisterna som klass) två resultat:

Å **ena sidan** leder denna till en ständig ökning av den samhällliga arbetsproduktiviteten, och alltså även till ett förbilligande av de nödvändiga livsförnödenheterna, d.v.s. till en minskning av den nödvändiga arbetstiden och till en motsvarande ökning av merarbetstiden. Alltså leder det till en ökning av mervärdekvoten (m/v) (m stiger och v sjunker, ö.a.).

Å **andra sidan** verkar konkurrensen i riktning mot en relativ minskning av antalet arbetare satta i arbete, eftersom en bestämd och lika stor mängd produkter vid ökad arbetsproduktivitet kan framställas med användning av mindre arbete.

Men nu vet vi från vad som sagts tidigare att kapitalet är gränslöst i sin värddeförmeringssträvan ($P \rightarrow V \rightarrow P'$) och eftersträvar största möjliga mervärdemassa. Mervärdemassan är bestämd av mervärdekvoten gånger hela det variabla kapitalet, alltså $M = [m/v] \times V$. Mervärdemassan (M) växer alltså i takt med att mervärdekvoten (m/v) och det variabla totalkapitalet (V) blir större.

Vid produktionen av relativt mervärde med maskindrift visar det sig, som vi sett ovan, att mervärdekvoten endast kan ökas genom införandet av bättre maskiner, och detta innebär att arbetare avskedas. På samma gång som mervärdekvoten ökar, minskar antalet arbetare satta i arbete, och alltså också det variabla totalkapitalet (V). Här visar det sig, att maskinerna den tekniska grundvalen för det fullt utvecklade kapitalistiska systemet – har en motsägelsefull inverkar på mervärdeproduktionen. Av de två faktorer som bestämmer mervärdemassan ökar maskineriet den ena (m/v) endast genom att samtidigt minska den andra (V). V minskar ju när arbetare avskedas.

I andra kapitlet såg vi hur den olösliga motsättningen i pengarnas användning som sparmedel gav upphov till en ny rörelseform av pengarna ($P \rightarrow V \rightarrow P'$). Denna ständigt pågående rörelse av kapital som värddeförmerar sig har ingen begränsning. En penningssumma i denna rörelse har en tendens till oändlig förökning. Här i femte kapitlet ser vi nu hur detta värddeförmerande

kapital genom maskindriften först, å ena sidan, skaffar sig en teknisk form som är lämplig. Men vi ser också, å andra sidan, hur denna utveckling av det samhällliga arbetets produktivkraft dessutom leder till motsättningen mellan stigande mervärdekvot (m/v) och fallande antal arbetare (V).

Den obegränsade rörelsen ($P \rightarrow V \rightarrow P'$) skapar således sin egen gräns. Motsättningen mellan stigande mervärdekvot och fallande antal arbetare är emellertid till en början inte märkbar för den enskilda kapitalist, som är först med att använda en bättre produktionsmetod. Tvärtom. Genom extramervärdet ökar hennes mervärdemassa. Men så snart konkurrenterna också använder den nya produktionsmetoden och hennes extramervärde därmed försvinner, blir maskindriftens motsättning smärtsamt märkbar för henne. Hennes mervärdemassa sjunker, ty nu efteråt sätter hon ett färre antal arbetare i arbete, låt vara till en högre mervärdekvot.

Tänker vi denna process mot sitt slut – alltså att det ständigt sjunkande antalet arbetare satt i arbete leder till en helautomatiserad produktion – så kommer vi också fram till att kapitalets värddeförmeringsmöjligheter minskar och går mot noll. Ty med utvecklingen av arbetets produktivkraft underminerar kapitalet mer och mer sin egen grundval, d.v.s. den mänskliga arbetskraften som objekt för utsugning.

e. Arbetsdagens förlängning som följd av maskindriften

Kapitalisten försöker nu att på annat sätt komma åt det extramervärde som hon inte längre kan tillägna sig. Hon gör det genom att förlänga arbetsdagen för de arbetare som fortfarande är satta i arbete. Maskineriets användning för produktion av relativt mervärde leder därmed samtidigt till en ökning av produktionen av absolut mervärde.

Resultatet av det kapitalistiska sättet att använda maskineriet till mervärdeproduktion blir alltså att maskineriet, som i sig är ett medel att nedbringa arbetstiden, under kapitalistiska förhållanden leder till att arbetarens lediga tid så långt som möjligt förvandlas till arbetstid åt kapitalet. Maskineriets intåg i

början av 1800-talet betydde inte alls att arbetarklassen besparades arbete. Tvärtom. En väldig förlängning av arbetsdagen blev följden.

Vid maskindrift är en mycket lång arbetsdag absolut nödvändig från kapitalisterna synpunkt av ännu ett skäl. Ju mer utvecklade och komplicerade maskinerna är, desto dyrare kommer de i allmänhet att vara. De har dessutom en relativt lång livstid. Men konkurrensen leder ständigt till införande av ännu mer avancerade maskiner, varvid de befintliga maskinerna föråldras tekniskt och därmed också sjunker i värde. Varje kapitalist måste försöka förhindra, att hennes maskiner på detta sätt förlorar i värde. Detta kan hon endast, om det lyckas henne att låta det levande arbetet förbruka maskineriet på kortaste möjliga tid, så att dess värde så snabbt som möjligt har överförts till produkterna när en ny maskin uppfinns och införs i, produktionen. Detta innebär att ju kortare tid den tidsperiod är, varunder maskinens totalvärde överförs till produkterna, desto mindre är faran för den ovan omtalade värdedömmningen. Maskinens värde överförs på kortare tid ju längre tid maskinen är i drift per dag och därmed alltså ju längre arbetsdagen är.

Denna väldiga förlängning av arbetsdagen i samband med införandet av maskindrift fick katastrofala följder för den engelska arbetarklassen under 1800-talet. Den långa arbetsdagen ledde till en extremt hög dödlighet bland arbetare. I Manchester, som var centrum för den dåvarande industrin, var en arbetares medellivslängd 17 år (år 1875); medan personer från borgarklassen i genomsnitt blev 38 år. Denna skillnad i livslängd mellan arbetare och borgare finns givetvis även idag. I Västtyskland blir en arbetare i genomsnitt 66 år, medan däremot folk ut borgarklassen blir 75 år i genomsnitt. Den som kommer till världen som arbetarbarn har alltså i det västtyska samhället, vilket (liksom det svenska, ö.a.) är baserat på alla medborgares "likaberättigande", nio år mindre att leva i genomsnitt.

Det var i denna situation som den borgerliga riksdagen skapade en lagstadgad reglering av arbetsdagen. Men denna lagfästa reglering blev genomförd genom att de engelska arbetarna satte hårt mot hårt under långvariga klasstrider. Klasskampen om förkortningen av arbetsdagen pågår givetvis

fortfarande och i allra högsta grad i Tyskland. I Tyskland (liksom i Sverige ö.a.) har det sedan 8-timmarsarbetsdagen infördes inte skett någon ytterligare arbetstidförkortning av betydelse.

f. Intensifieringen av arbetet

Efter det att arbetsdagens längd reglerats i lag, blir kapitalisten hänvisad till att utsuga arbetarna genom förlängning av arbetsdagen inom snävare gränser (t.ex. genom övertidsarbete och skiftarbete).

Kapitalet måste alltså komma fram till en ny metod, varigenom värdet av maskinerna snabbast möjligt överförs till produkterna och det eftersträvade extramervärdet åter kan inhämtas.

Denna metod består i **intensifiering av arbetet**, d.v.s. i en ökning av arbetstempot eller i en utvidgning av arbetarens verksamhetsfält (t.ex. genom att en arbetare samtidigt övervakar och betjänar två maskiner i stället för som tidigare en). Med denna metod förblir arbetsprocessen oförändrad till sin struktur, och likväl lyckas det kapitalisten att på samma tid som förut avpressa arbetaren mer arbetskraft än vid det lägre tempo som var förut. När arbetsdagens förkortning genomförts har det också skapats förutsättningar för en intensifiering av arbetet. Maskinen blir i kapitalistens hand till det systematiskt använda medlet för att avkräva arbetaren mer arbete under samma tidsrymd.

Medan en sådan intensifiering av arbetet i en manufaktur, vilken som vi sett grundades på det rent hantverksmässiga arbetet, på sin höjd var möjlig genom särskilt anställda "slavdrivare", så sker den nu i den maskinella produktionen genom att maskinerna och banden inställs för ett snabbare tempo. Därigenom tvingas arbetaren att utföra samma arbetsmoment på allt kortare tid, alltså att under samma tidsrymd ständigt förbruka mer arbetskraft.

g. Intensifiering av arbetet. Varuvärde och mervärdeproduktion

På vilket sätt gynnar en höjning av arbetets intensitet kapitalisten?

Först och främst resulterar ett mer intensivt arbete under en viss tid i fler varuexemplar än ett mindre intensivt arbete. Eftersom det alltså behövs

mindre arbetstid för att framställa varje exemplar av varan, skulle vi kunna förvänta oss, att varje enskild varas värde minskar i motsvarande grad. Men när vi skall bestämma varans värde genom **arbetstiden** så tillkommer nu ytterligare en måttstock, nämligen den mängd **arbetskraft** som förbrukas. En varas värde bestäms av 1) arbetstiden och 2) den mängd arbetskraft som förbrukas under denna tid. Att det förhåller sig så beror på att det finns olika intensitetsgrader för samma konkreta arbete. När det finns en konkret produktionsmetod så kan en mycket snabb arbetare framställa t.ex. 40 varor (varuexemplar alltså, ö.a.) under åtta timmar, medan en annan arbetare arbetar mindre intensivt och därför framställer 32 varor under samma tid och med samma produktionsmetod. I det här fallet har båda arbetarna jobbat **lika länge** (nämligen åtta timmar), men den första arbetaren har förbrukat **mer arbetskraft**. Därför har hon också under samma tid framställt en större mängd värde än den andra arbetaren. Framställningen av ett exemplar av varan kräver **samma mängd arbetskraft** av båda arbetarna, skillnaden är bara att den förbrukas under loppet av **olika lång tid**. För den första arbetaren tar det tolv minuter att tillverka ett varuexemplar. För den andra tar det femton minuter. Den första producerar fem exemplar i timmen, den andra fyra.

Av detta kan vi dra slutsatsen, att ett mera intensivt arbete under en och samma tid producerar en större mängd värde än ett mindre intensivt arbete. Men **det enskilda varuexemplarets** värde är lika stort i båda fallen, eftersom den större mängden värde, som det intensivare arbetet producerar per timme, fördelas på ett större antal varuexemplar.

För kapitalisten går höjningen av arbetets intensitet ut på följande. När hon tidigare ville öka sin mervärdemängd, så kunde hon, när arbetsdagens längd inte var reglerad i lag, tvinga arbetarna att jobba längre. Om arbetaren gjorde 32 varuexemplar på en 8-timmars arbetsdag (d.v.s. 4 exemplar i timmen), så kunde arbetaren om arbetsdagen förlängdes till 10 timmar göra 40 varuexemplar. Men denna förlängning är nu lagligen förbjuden (med undantag för framför allt overtidsarbete). Kapitalisten kan emellertid likväl få ut sina 40 varor om dan genom att intensifiera arbetet under 8-timmarsdagen i mot-

svarande grad. Kapitalisten kan alltså hämta hem det mervärde, som hon förlorar genom den lagliga begränsningen av arbetsdagen, genom att tvinga fram en intensifiering av arbetet. På samma sätt kan hon också kompensera sig för det extramervärde som hon förlorar genom begränsningen av arbetsdagen. Överföringen av maskinernas värden till produkterna på kortast möjliga tid kan också utverkas genom den ökade arbetsintensiteten.

Det hon förlorar på gungorna, tar hon igen på karusellen.

h. Arbetarnas kamp mot ökningen av arbetsintensiteten

Arbetarna motsätter sig oupphörligen den ständiga ökningen av arbetsintensiteten. De gör med all rätt motstånd, ty denna ökning av arbetstempot medför en allt större fysisk och psykisk belastning som förstör arbetskraften. På detta vis uppkommer för arbetarklassen faran för en mycket tidigt förstörelse av bruksvärdet på deras arbetskraft. I och med detta uppstår kampen mellan arbete och kapital på ett nytt plan, en kamp som, om vi ser på historien, till en början fördes om arbetsdagens längd (se tredje kapitlet). Problemet är i grunden fortfarande detsamma. Lika lite som det lika bytet mellan arbete och kapital bestämmer arbetsdagens **längd**, lika lite kan det med utgångspunkt i detta byte bestämmas, hur mycket **arbetskraft** kapitalisten får pressa ur arbetaren under en normal arbetsdag. Det är endast och allenast klasskampen som bestämmer arbetets intensitet.

Men arbetarklassens kamp mot arbetets intensifiering är mycket svårare, än den kamp mot den gränslösa förlängningen av arbetsdagen som fördes på 1800-talet. Ty arbetstempot stegras samtidigt med att nya maskiner och nya produktionsmetoder införs, vilka är nya för arbetaren. Arbetaren märker ofta först efter en tid, att de nya, mer utvecklade maskinerna också har lett till att de tvingas göra en ökad arbetsprestation. Marx skriver:

Kapitalet frågar inte efter arbetskraftens livslängd. Det som intresserar kapitalet, är endast och allenast det maximum av arbetskraft, som det kan tillägna sig under loppet av en arbetsdag. Det uppnår detta syfte

genom att förkorta arbetskraftens livslängd, på samma sätt som en girig jordbrukare uppnår ökad avkastning genom att suga ur åkerjorden. (K 1 s. 228, MEW 23 s. 281)

Men införandet av nya maskiner och produktionsmetoder ger å andra sidan också arbetarna tillfälle att framgångsrikt hålla tillbaka den ständigt ökande arbetsintensiteten. Rationaliseringsexperter och andra i kapitalets tjänst måste först få erfarenhet av de nya maskinerna. Detta kan arbetarna utnyttja genom att ”maska” när det t.ex. skall göras nya tidsstudier. På det viset kan de vinna några minuter och härigenom sänka sitt eget arbetstempo. Exemplet visar att det dagliga lönarbetet på fabriken inte bara innebär konkret arbete, rätt och slätt, utan samtidigt arbetarklassens ständiga klasskamp mot kapitalets oavbrutna försök till ökad utsugning.

I dagens industrier pågår det en oavbruten intensifiering av arbetet. Denna intensifiering går hand i hand med en fortgående utveckling av maskinerna, vilket är den viktigaste metoden för kapitalet att suga ut arbetarna. Men ett arbete som ständigt blir allt intensivare går inte att förena med en mycket lång arbetsdag. Kapitalisterna har därför inte gått med på 8-timmars arbetsdag av ren och skär mänsklighet. Faktum är att det är ekonomiskt nödvändigt för dem. Det allt högre arbetstempot är bara möjligt om det sker en motsvarande förkortning av arbetsdagen. Men omvänt gör varje förkortning av arbetsdagen det också möjligt att ytterligare intensifiera arbetet. I det här sammanhanget skriver Marx:

Det råder inte minsta tvivel om att kapitalets tendens att skaffa sig kompensation genom att systematiskt öka arbetets intensitet, när lagstiftningen avskär möjligheterna att förlänga arbetsdagen, och att vända varje förbättring av maskineriet till ett medel för ökad utsugning av arbetskraften, snart åter måste leda till en vändpunkt, då en ny förkortning av arbetsdagen blir oundviklig. (K 1 s. 363, MEW 23 s. 440)

Kapitalisterna kommer emellertid aldrig att frivilligt förkorta arbetsdagen, eftersom de aldrig frivilligt kommer att avstå från något mervärde. Därför kan arbetstiden bara minska genom arbetarklassens oavbrutna kamp.

4. KAPITALET FETISCHKARAKTÄR

1. Redan i analysen av den kapitalistiska varuproduktionens enklaste beståndsdelar visar det sig att det som människorna producerar i det här samhället tar makten över producenterna själva. (Detta kallas för varans och pengarnas fetischkaraktär.) I det första kapitlet såg vi hur de privata varuproducenterna producerar fritt och självständigt, d.v.s. isolerat från varandra, och hur alla härigenom blir beroende av marknaden. På marknaden möts alla de varor, som har producerats isolerat från varandra. Det är först här som det för den enskilda producenten avgörs, om hon kan realisera (omsätta) värdet i sin individuella vara, alltså om det individuella värdet visar sig sammanfalla med det samhälleligt genomsnittliga värdet eller inte.

De isolerade privatproducenterna står alltså hjälplösa gentemot den varuanhopning som finns på marknaden. Deras egna produkter, varorna, får makt över dem själva. Bytesprocessen framträder som något som händer mellan varor, och producenterna framträder i det här sammanhanget bara som bihang till sina produkter. Människornas inbördes samhälleliga förhållanden är alltså i det varuproducerande samhället ingenting annat än de förhållanden som uppstår mellan tingen, varorna. Människorna uppfattar inte spontant denna fetischkaraktär, d.v.s. de uppfattar inte, att den makt som de är beroende av är resultatet av deras eget arbete. Därför är de heller inte medvetna om att det samhälle som de lever i inte är givet av naturen en gång för alla, utan är ett föränderligt samhälle.

Detta samhälleliga förhållande, i vilket varorna framträder som levande och handlande väsen och de som har tillverkat varorna som blotta bihang, visar sig t.ex. i sådana uttryck som ”den här varan säljer bra” eller ”den här varan säljer dåligt”. Detta omvända förhållande mellan människa och produkt, där produkten agerar och människan bara är dess levande bihang, begri-

per vi bara om vi inser att produkter och bruksvärden får varuform bara när samhället har en viss bestämd form, och att denna samhällsform inte är den enda möjliga. Detta inser inte den borgerliga vetenskapen. Snarare hyllar denna den kapitalistiska konkurrensökonomins ”frihet”, vilken då skulle bestå i att det inte är människorna som utövar makt, utan endast de anonyma varorna på marknaden. Så här kan detta uttryckas:

I en konkurrensökonomi är var och en beroende av alla, men ingen är beroende av någon viss bestämd annan. Konkurrensen kan inte frigöra oss från fruktan för att ödet skall drabba oss, såsom arbetslöshet eller fattigdom och hunger men den befriar oss från fruktan för mänsklig makt. Konkurrensen är desto renare, ju mer opersonliga de ekonomiska relationerna mellan människorna är, på det viset att den enskildes motståndare är marknaden och inte någon speciell person. (Andreas Paulsen, *Allgemeine Volkswirtschaftslehre 1*, s. 44 Berlin 1968)

Hur visar sig denna **omkastning mellan människa och produkt** i det fullt utvecklade kapitalistiska samhället?

Om vi ser på den kapitalistiska produktionsprocessen, så består det konkreta arbetet av att arbetaren använder och förbrukar produktionsmedlen på ett ändamålsenligt sätt. Med detta finns ingenting hemlighetsfullt. Men produktionsprocessen är som vi sett dessutom en värdeförmeringsprocess, och därför är arbetsprocessen bara ett medel för kapitalets värdeförmering. Kapitalisten, den person som kapitalet personifierar sig i, låter inte arbetarna arbeta för sig för att dessa skall tillverka vissa bestämda bruksvärden. Vi har just sett att kapitalisten inte intresserar sig för vad för slags produkter som hon låter tillverka. Huvudsaken för kapitalisten är att hon får tillbaka sina utlagda pengar och dessutom får in ännu mera pengar. Arbetsprocessen är alltså bara ett medel för värdeförmeringsprocessen, i vilken det inte är arbetaren som använder och förbrukar produktionsmedlen utan kapitalet som använder och förbrukar lönarbetaren. Den kapitalistiska produktionsprocessen gör

alltså arbetaren till ett ting som är nödvändigt i produktionen. Kapitalet gör henne till en ”produktionsfaktor” rätt och slätt.

Medan arbetaren behandlas som en produktionsfaktor, ett ting, som används av kapitalisten i raden av andra faktorer, så framträder kapitalet å andra sidan som den egentliga producenten. Sålunda heter det: ”Volvo bygger en ny fabrik i Borås” och ”ASEA tillverkar kärnkraftsaggregat”, i stället för att säga att arbetarna hos Volvo och ASEA bygger eller producerar det och det. På samma sätt betecknas med ordet ”textilproducent” en kapitalist som äger en textilfabrik, och alltså inte den arbetare som verkligen producerar något i textilfabriken.

Eftersom arbetsprocess och värdeförmeringsprocess bara är två sidor av samma produktionsprocess kan användandet av arbetarna för kapitalets värdeförmering bara äga rum om kapitalet köper de produktionsmedel som krävs för den bestämda arbetsprocessen. Dessa produktionsmedel står i produktionsprocessen gentemot arbetarna som utsagningsmedel. **Därför ser det ut som om produktionsmedlen, såsom bruksvärden, skulle ha den naturliga egenskapen att vara kapital.** Men produktionsmedlen är kapital endast eftersom de är i kapitalistens privata ägo och eftersom arbetarna måste förhålla sig till dem som lönarbetare. Vi kan alltså konstatera att det är mycket viktigt att skilja mellan arbetsprocessen allmänt sett, och dess specifika kapitalistiska form.

När vi har insett vad som tillhör arbetsprocessen i allmänhet kan vi slå fast vad som är den kapitalistiska arbetsprocessens särskilda former, och att dessa särskilda former inte är givna av naturen. Arbete är nödvändigt för att upprätthålla livet, och till varje arbete behöver människan produktionsmedel. Men arbetets kapitalistiska form som är lönarbetet och produktionsmedlens kapitalistiska form som är kapital är former som är nödvändiga bara i det här samhället. Dessa former är alltså inte eviga, utan föränderliga.

2. Den kapitalistiska produktionsprocessens båda sidor har sin motsvarighet i arbetets båda sidor, konkret och abstrakt arbete. Det finns ingenting hemlighetsfullt med det konkreta arbetet. Det är först det värdeskapande

abstrakta arbetet som leder till att produkterna av arbetarens eget arbete kommer i ett fientligt förhållande till henne. Vad innebär detta?

När arbetaren med sitt arbete skapar värde och mervärde, så är detta värde och mervärde någonting som är främmande för henne själv, det tillhör inte henne. Det skapade värdet rör henne personligen bara när det tillfaller henne som lön. Men det mervärde som hon har skapat används av kapitalisten bl.a. till nya maskiner genom vilka arbetaren kan sugas ut ännu bättre. Det mervärde som arbetaren skapar är alltså inte bara något främmande utan också något fientligt mot henne. Hennes egen produkt blir till ett medel för förtrycket av henne själv. Kapitalförhållandet tvingar arbetaren in i en situation där det som hon producerar skärper utsugningen av henne själv. Arbetaren är hjälplöst utlämnad till sina produkter. Hennes egna produkter, som står emot henne som en främmande och fientlig makt, som kapital, framträder som agerande subjekt, som förtryckare och utsugare.

Det är gemensamt för all kapitalistisk produktion, försävt den inte endast är en arbetsprocess utan samtidigt en kapitalets värdeförmeringsprocess, att det inte är arbetaren som använder arbetsmedlet, utan tvärtom arbetsmedlet som använder arbetaren. Men först med maskineriet blir denna omvända ordning en tekniskt handgriplig verklighet. Genom att arbetsmedlet förvandlas till automat, uppträder det i arbetsprocessen som kapital gentemot arbetaren, som dött arbete som behärskar och utsuger den levande arbetskraften. (K 1 s. 368, MEW 23 s. 446)

3. På samma sätt som arbetarnas produkter blir till kapital, så framträder också alla andra krafter, som har sitt ursprung i själva arbetet, som kapitalets produktivkrafter. Genom samverkan och arbetsdelning uppnås en stegring av produktivkrafterna, och samtidigt kan produktionsmedlen utnyttjas mer effektivt. Dessa fördelar grundar sig på att många arbetare utför ett gemensamt arbete. Eftersom även denna organisering av arbetet historiskt

sett blev genomförd först under kapitalismen, under kapitalförhållandet, ser det ut som om fördelarna med att arbeta tillsammans härstammar från kapitalet och inte från arbetets karaktär. Detta skenbara förhållande förstärks genom att det sätt som samverkan sker på, inte organiseras av arbetarna utan av kapitalisterna. Kapitalisten drar ensam fördelarna av denna arbetsorganisering. För arbetarna får den t.o.m. negativa konsekvenser. Detta kan vi tydligt se, när kapitalisten t.ex. ”besparar sig” sådana produktionsmedel som skyddar arbetarens liv och hälsa och som kunde ha gjort arbetet mer behagligt och mänskligt.

Det är först när den samverkande arbetsprocessen fullbordas oberoende av kapitalismen, som den kan få fördelar för arbetarna, genom att arbetet blir lättare och mindre intensivt. Så länge som kapitalförhållandet kvarstår, så länge kvarstår också det vi kallar fetischkaraktären, d.v.s. skenet som döljer och vänder upp och ner på de verkliga förhållandena. Ty det sätt som samverkan, arbetsdelning och maskiner används av kapitalet leder till att den enskilda arbetarens arbetskraft blir förvriden och missformad.

Varje enskild arbetare förvandlas till en delarbetare, som bara kan fungera i kapitalismens speciella organisering av arbetet. Hon är fullständigt utlämnad åt kapitalet, och det ser skenbart ut som om en arbetare över huvudtaget inte kan existera utan kapitalet.

Den kapitalistiska arbetsorganiseringen leder, som framgick ur analysen av arbetsdelningen, till en delning mellan manuellt och intellektuellt arbete. Kapitalisterna och deras vetenskapliga hantlangare planerar och organiserar. Arbetarna utför bara det som andra har tänkt ut. Detta förhållande skärps undan för undan under kapitalismen, så att det idag verkar som en självklarhet för de flesta människor, att vissa människor bara arbetar med händerna, och andra bara arbetar med huvudet. Men i den konkreta arbetsprocessen hör det planerande tänkandet samman med det praktiska utförandet. Under kapitalismen kommer dessa två sidor i fientlig motsättning till varandra, när den intellektuella verksamheten (vetenskapen/tekniken) bidrar till konstruerandet av maskiner, som fortsätter att tjäna till att utsuga arbetarna. På detta vis

framträder vetenskapen som kapitalets hantlangare, ja som en kapitalets egen kraft. Men detta är ingen naturlig egenskap hos vetenskapen, ty när arbetarna själva har hand om produktionen, kan också de göra vetenskapen till sin egen kraft, så att den kommer dem till godo.

Arbetets samhälleliga produktivkrafter, alltså det gemensamma arbetets produktivkrafter, som utvecklas genom samverkan, arbetsdelning, maskiner och genom användandet av naturvetenskap och teknik, framträder som kapitalets produktivkrafter.

Varje fortsatt utveckling av produktivkrafterna är resultatet av arbetarnas gemensamma arbete. Bättre maskiner är en produkt av arbetarna. Trots detta kommer produktivkrafternas utveckling inte arbetarna till godo under kapitalismen, utan ger uteslutande kapitalisterna fördelar, som medel att producera ett större relativt mervärde. Det egna arbetets produktivkrafter kommer alltså i ett främmande och fientligt förhållande till arbetaren, och används av kapitalet för att öka utsugningen.

När t.ex. en arbetare i god tro kommer in med förslag till förslagsverksamheten om förbättringar i fabriken, kan man säga att hon själv bidrar till den ökade utsugningen. Ty en ökning av fabriken produktivitet kommer bara att innebära en ökad utsugning av såväl denna arbetare som hennes arbetskamrater. Den som uppfinner bättre produktionsmetoder får en liten belöning, men i det stora hela, kan kapitalisten därigenom pressa ut mer mervärde av arbetarna.

4. Vi har sett att kapitalets fetischkaraktär visar sig i att personerna blir som ting och tingen som personer: **Förhållandet mellan kapitalistklassen och arbetarklassen antar i den kapitalistiska produktionsprocessen formen av att arbetarna framträder som passiva utsugningsobjekt och att de produktionsmedel, som arbetarna har tillverkat, blir till utsugningsmedel, eftersom de är i kapitalisternas privata ägo.** Det är därför som arbetarkampen vid vissa tillfällen i historien har kunnat rikta sig mot maskinerna och inte mot det utsugningsförhållande som ligger dolt i förhållandet mellan maskiner och arbetare under kapitalismen.

När arbetarna slog produktionsmedlen i bitar var de förblindade av den kapitalistiska produktionsprocessens fetischkaraktär. Detta, att maskinerna framträder för arbetarna som levande utsugningsmedel, finns inte inbyggt i själva maskinerna, utan orsakas av att de används i en kapitalistisk produktionsprocess.

Men vi kan inte isolera maskinerna från de bakomliggande utsugningsförhållandena och t.ex. argumentera på följande vis: Maskinerna är ”i sig” (d.v.s. när man ser på dem isolerade från de kapitalistiska förhållandena), som de ser ut och fungerar idag, redan användbara för de behov som finns i ett socialistiskt samhälle. Redan i konstruktionen av en kapitalistisk maskin visar det sig, att den själv har en dubbelkaraktär, att den inte bara gjorts för att fungera i arbetsprocessen utan också för att fungera i värdeförmeringsprocessen. Det är därför som det inte tas någon hänsyn till arbetaren och hennes behov (skyddsanordningar mot olyckor, buller, smuts, damm, avgaser o.s.v.). Det är först under socialismen som maskinerna kan ändra karaktär i grunden och deras funktion samtidigt kan förändras i riktning mot att underlätta arbetet och minska arbetstiden. De står därmed inte längre mot arbetaren som medel att utsuga mervärde.

SJÄTTE KAPITLET

Kapitalets ackumulation

Den mervärdeproducerande processen har hittills framställts som en enkel rörelse. Denna rörelse börjar med att en penningssumma (P) förvandlas till produktionsmedel (Pm) och arbetskraft (Ak) och fortsätter i produktionsprocessen (..Pr..) vari varan, som ju innehåller mervärde (V'), produceras. Rörelsen slutar med att denna värdemängd V' förvandlas till en, jämfört med den ursprungligen satsade summan, förökad penningssumma (P'). Vi uttrycker denna rörelse i formeln:

$$P \longrightarrow V \begin{cases} \text{Ak} \\ \dots \text{Pr} \dots V' \longrightarrow P' \\ \text{Pm} \end{cases}$$

Formeln framställer den kapitalistiska produktionsprocessen som en enkel process. Men vi vet alla att produktionen fortgår oavbrutet. Kapitalets hunger efter mervärde blir aldrig stillad och arbetarna är tvungna att sälja sin arbetskraft om och om igen livet ut.

Den hittillsvarande framställningen av produktionsprocessen som en enkel process, har bara visat en del av verkligheten, då den ju upprepas oavbrutet. Vårt framställningssätt är trots allt nödvändigt. När vi vill förstå den kapitalistiska produktionsprocessen kan vi inte analysera allt samtidigt. Dess komplicerade natur fordrar att vi utgår från det enkla och grundläggande. Sålunda har Marx först och främst undersökt varan i dess två funktioner av bruksvärde och värde. Han har visat hur pengarna utvecklas ur varans värde och hur pengarna förvandlas till kapital så snart som även den mänskliga arbetskraften blivit en vara. Därefter har han undersökt det centrala problemet hur mervärdet uppstår, hur det produceras av arbetarna och till-

ägnas av kapitalisterna, sett i en **enkel produktionsprocess**. Det återstår nu att undersöka, vilka förändringar som visar sig i förhållandet mellan lönearbete och kapital när vi betraktar den kapitalistiska produktionsprocessen som en **ständig återupprepande kontinuerlig process**.

1. DEN KONTINUERLIGA PRODUKTIONSPROCESSEN (REPRODUKTIONSPROCESS)

Ett samhälles fortbestånd förutsätter kontinuerlig produktion. Denna produktion fordrar, sett i samhällsligt perspektiv, att gårdagens produktion skapar förutsättningar för produktionen idag och i morgon. Det måste inte bara produceras konsumtionsmedel utan också en ansevärd mängd produktionsmedel för att produktionen skall kunna fortsätta i oförändrad eller ökad omfattning.

Vi har förklarat den kapitalistiska produktionsprocessen som en mervärdeproduktionsprocess (värdeförmeringsprocess, ö.a.). För kapitalisten går den bara ut på att den av henne tillskjutna penningssumman (egentligen värdemängden, ö.a.) vid produktionsprocessens slut skall ha förvandlats till en större penningssumma (egentligen värdemängd, ö.a.) oavsett vilket särskilt bruksvärde som produceras. Detta intresse för mervärdeproduktionen driver kapitalisten till att använda pengarna som kapital inte endast en gång, utan att fortsätta att producera mervärde med dem om och om igen. Denna reproduktionsprocess, d.v.s. denna ständigt upprepade produktionsprocess är på samma sätt som den enkla produktionsprocessen bestämd av mervärdeproduktionen. För kapitalisten är den kontinuerliga produktionsprocessen ett medel att låta sitt kapital kontinuerligt producera mervärde.

Beroende av om kapitalisten konsumerar hela det producerade mervärdet eller använder en del av det till inköp av ytterligare produktionsmedel och arbetskraft, talar man om enkel reproduktion resp. kapitalackumulation. **Enkel reproduktion av kapitalet** betyder att det för produktionen satsade kapitalet förblir lika stort, det återskapas i samma omfång. Utvidgad reproduktion eller **kapitalackumulation** betyder att den satsade kapitalmängden

förökas med mervärde. I motsvarande grad utvidgas produktionen nu på en högre nivå. (Jfr figur 6:1.)

Oavsett om det rör sig om enkel reproduktion eller kapitalackumulation, ställer blotta upprepandet av produktionsprocessen förhållandet mellan arbetarklass och kapitalistklass i en annan dager. Så länge produktionsprocessen betraktas som en enkel rörelse, möter lönearbetare och kapitalister varandra som individer. Om vi däremot betraktar reproduktionsprocessen i sitt tidsmässiga och samhälleliga sammanhang står det klart, att det inte är individer som möter varandra utan grupper av människor med helt bestämda ekonomiska funktioner. På den ena sidan står de som enbart äger sin arbetskraft och därför måste producera mervärde i den kapitalistiska produktionsprocessen. På den andra sidan står ägarna av produktionsmedlen, vilka som kapitalister tillägnar sig detta mervärde utan vederlag. Den ena sidan utgör arbetarnas klass och den andra kapitalisternas klass. Arbetarklassen skapar oupphörligt ny rikedom. Kapitalistklassen tillägnar sig denna lika regelmässigt.

Med hänsyn tagen till klassmotsättningarna skall vi nu ur tre synvinklar undersöka de förändringar som framkommer genom den fortlöpande produktionsprocessen.

Hur påverkar dessa förändringar:

- a. det variabla kapitalet,
- b. totalkapitalet,
- c. ekvivalentbytet mellan kapital och arbete?

a. Förändringar avseende det variabla kapitalet

Produktionsprocessen börjar med kapitalistens köp av arbetskraften. Arbetaren som säljer sin arbetskraft, mottar som ekvivalent för denna det penningvärde som är nödvändigt för köp av de för hennes reproduktion nödvändiga livsförnödenheterna. Köpet respektive försäljningen upprepas vid början av varje ny produktionsperiod. Kapitalisten köper arbetskraften vid produktionsprocessens början, men hon betalar den i regel först vid processens slut (dagens, veckans eller månadens slut), efter det att arbetaren har för-

brukat sin arbetskraft, alltså först efter det att hon har producerat värde och mervärde åt kapitalisten. Arbetaren har alltså själv producerat det värde som hon inkasserar som arbetslön. Denna värdemängd har producerats i form av varor, men hon blir betald med pengar. Det förändrar dock inte det faktum, att arbetaren betalas med en del av den värdemängd som hon själv producerat. Samtidigt som arbetaren förvandlar en del av produktionsmedlen till färdiga varor, förvandlar kapitalisten de av arbetaren tidigare framställda varorna till pengar. Med dessa pengar betalas arbetaren. Det är alltså arbetarnas arbete i förra veckan eller under förra halvåret, som arbetskraften i denna vecka eller under detta halvår betalas med.

Det faktum, att arbetarna betalas med den av dem själva skapade värdeprodukten, framträder tydligare i motsättningen mellan hela arbetarklassen och kapitalistklassen än i motsättningen mellan den enskilda arbetaren och den enskilda kapitalisten. Hela den samhälleliga värdeprodukten framställs av arbetarklassen. Kapitalistklassen tillägnar sig hela denna värdeprodukt i första omgången och ger sedan tillbaka en del av den till arbetarklassen i form av lön. Arbetarklassen använder denna penningssumma, lönen, till köp av livsförnödenheter. Därmed ges arbetarklassen möjlighet att reproducera sin arbetskraft och att köpa en del av de varor den själv har framställt. De i form av lön utbetalda pengarna återvänder från arbetarklassen till kapitalistklassen. Efter konsumtion av livsförnödenheterna står arbetarna återigen med tomma fickor och är på nytt tvungna att sälja sin arbetskraft till kapitalisterna.

En undersökning av den kapitalistiska produktionsprocessen i sitt förlopp och i sin samhälleliga form visar, att arbetarklassen skapar all samhällelig rikedom, men att denna rikedom kommer i motsättning till arbetarklassen eftersom den är kapitalistklassens egendom. Då arbetarklassen köper den del av denna rikedom för sin lön, lämnar den samtidigt ifrån sig pengar som är den samhälleligt allmänna formen av rikedom. Utan pengar och andra medel för livets uppehälle gör sig arbetarklassens beroende av kapitalet på nytt gällande. Det som således är en **förutsättning** för det kapitalistiska produktionssättet – arbetarens skiljande från produktionsmedlen och det därav följande tvånget

att sälja sin arbetskraft som vara – är samtidigt det bestående **resultatet** av den kapitalistiska produktionsprocessen. Marx beskriver det på följande sätt:

Men vad som från början bara var utgångspunkt, blir genom processens blotta kontinuitet, den enkla reproduktionen, ständigt på nytt reproducerat och permanentat som den kapitalistiska produktionens eget resultat. Å ena sidan förvandlar produktionsprocessen ständigt den materiella rikedom till kapital, till värdetillväxt- och nyttomedel för kapitalisterna. Å andra sidan utgår arbetaren ständigt ur processen i samma tillstånd som han trädde in i den – som en personlig källa till rikedom men i avsaknad av alla medel att för egen del förverkliga denna rikedom [...] Arbetaren själv producerar därför ständigt den objektiva rikedom som kapital, som en främmande, behärskande och utsugande makt, och kapitalisten producerar likaså ständigt arbetskraften som en rikedomskälla vilken är skild från sina egna medel för förtäring och förverkligande, abstrakt och existerande i arbetarens blotta kroppslighet. Kort sagt arbetaren som lönearbetare. Denna oavbrutna reproduktion, eller förevisande av arbetaren, är den oersättliga betingelsen för den kapitalistiska produktionen. (K 1 s. 501–502, MEW 23 s. 595–596)

b. Förändringar avseende totalkapitalet

Arbetarklassen skapar den totala samhällsrika rikedom. Men för att produktionsprocessen över huvud taget skall komma igång är det nödvändigt att en kapitalist satsar penningkapital för inköp av produktionsmedel och arbetskraft. (Detta nödvändiga utlägg återoppar kapitalisten när hon inkasserar mervärdet.) Varifrån denna ursprungliga kapitalmängd härstammar visar sig i avsnittet om den s.k. ”ursprungliga ackumulationen... Men oavsett varifrån denna kapitalmängd härstammar, förändrar den karaktär i den kapitalistiska produktionsprocessen. Detta visar följande exempel.

En kapitalist har till att börja med satsat ett kapital på 100 000 kr. Vid slutet av den årliga produktionsprocessen har hon uppnått ett mervärde på 20 000. Hennes samlade kapital uppgår alltså nu till 120 000 kr. Kapitalisten skall leva. Om vi antar att hon under denna produktionsperiod konsumerar livsförnödenheter till ett värde av 20 000 kr så förminskas det ursprungligen satsade kapitalet till 80 000 kr, men med mervärdet på 20 000 kr kan hon i alla fall börja den nya produktionsprocessen med 100 000 kr. Tänker vi oss denna situation upprepade gånger över 5 produktionsperioder, konsumerar kapitalisten under varje period en femtedel av sitt ursprungligen satsade kapital. Hennes kapital på 100 000 kr är alltså efter 5 år fullständigt förbrukat. Trots detta kan hon varje ny period fortsätta produktionsprocessen med 100 000 kr, eftersom hon ersätter de 20 000 kr som hon förbrukat av sitt ursprungliga kapital med det under varje period uppnådda mervärdet på 20 000 kr.

När kapitalisten i detta exempel under loppet av 5 år helt har förbrukat sitt ursprungligen satsade kapital och likväl kan vidareföra produktionsprocessen med ett kapital på 100 000 kr så betyder detta, att hennes kapital nu bara består av gratis tillägnat mervärde – av obetalt främmande arbete.

Exemplet visar att **själva produktionsprocessens kontinuitet under loppet av kortare eller längre tid förvandlar varje kapital, stort eller litet, till kapitalistiskt mervärde**. Även om det vid produktionsprocessens början var kapitalistens personligt förvärvade egendom, har det efter en tid blivit ett värde som tillägnats utan ekvivalent. Eftersom de flesta av de stora företagen grundades för mer än 50 eller 100 år sedan står det klart, att dessa företags och koncerners kapital idag uteslutande består av kapitaliserat mervärde. Alltså av obetalt främmande arbete.

Det avgörande resultatet av analysen av den kapitalistiska produktionsprocessen är att varje kapitalmängd som har verkat under en längre tidsperiod består av kapitaliserat mervärde. Dessutom är det klart, att kapitalistklassen lever på det mervärde som arbetarklassen producerar. Värdesumman $v + m$ frambringas av arbetarna. Den del därav som motsvarar det av kapitalisterna satsade variabla kapitalet (v), erhåller arbetarna i form av lön. Kapitalisterna

tillägnar sig mervärdet (m), som delvis förbrukas av dem. Detta gäller också i ovanstående exempel så snart det ursprungligen satsade kapitalet har förbrukats. **Arbetarklassen betalar alltså kapitalistklassens underhåll.**

c. Ekvivalentbytet mellan kapital och arbete. De omvända egendomslagarna och ekvivalentbytets sken

Som resultat av vår genomgång av den kapitalistiska produktionsprocessen har vi fastslagit:

1. Kapitalistklassen betalar arbetarklassen med det av arbetarna själva skapade värdet.

2. Det kapital som kapitalisterna använder i produktionen, består efter ett antal år enbart av mervärde, förvandlat till kapital, alltså av arbetarklassens obetalda merarbete.

3. Arbetarklassen betalar kapitalistklassens underhåll.

Tidigare utgick vi ifrån, att kapitalisten och lönearbetaren stod emot varandra på arbetsmarknaden som likaberättigade, fria personer. De bytte lika stora värden. Var och en gav i bytet det som tillhörde henne – sin egendom.

Arbetaren sålde sin arbetskraft som vara och mottog från kapitalisten ett värde i pengar som motsvarade detta.

Värdet av arbetskraften bestäms, som värdet av varje annan vara, av den för dess framställning nödvändiga arbetstiden. Den som har köpt varan arbetskraft kan använda den efter eget gottfinnande. Kapitalisten kan alltså råda som hon vill över den arbetskraft hon har köpt som vara. Varan arbetskraft har, i motsats till alla andra varor, det speciella bruksvärdet att det under användandet skapar nytt värde och ännu mera värde än den själv är värd. Den skapar mervärde.

Vi har genom analys av den kapitalistiska reproduktionsprocessen sett, att arbetarna betalas med det av dem själva skapade värdet. När vi tidigare förutsatte att var och en bytte sin egendom så visar sig detta nu vara ett sken. Kapitalisterna byter med värden som är skapade av arbetarklassen och som de gratis har tillägnat sig. De byter alltså med värden som inte är en produkt av

deras eget arbete. Men enligt **borgerlig rätt** är också den av arbetarna skapade produkten kapitalisternas rättmätiga egendom, eftersom kapitalisterna äger produktionsmedlen.

Enligt borgerligt tänkesätt menas med ”stöld” enbart att någon lägger beslag på någonting, att man alltså tillägnar sig något utan att betala motsvarande ekvivalent. Den borgerliga vetenskapen analyserar däremot inte vad som försiggår inom produktionssfären. Kapitalisten kan enligt gällande rätt inte anmälas för stöld mot arbetarklassen, för hon lägger nämligen inte öppet beslag på någonting som tillhör arbetarna, synligt för alla. Hennes permanenta stöld försigår i ”produktionens hemliga verkstad” (K 1 s. 152, MEW 23 s. 189), osynligt för det borgerliga medvetandet.

Det byte av ekvivalenter, som framträdde som den ursprungliga operationen, har förändrats så, att det endast skenbart äger rum ett byte, genom att för det första, den del av kapitalet, som byts mot arbetskraft, endast är en del av den främmande arbetsprodukt, som har tillägnats utan ekvivalent, och för det andra måste producenten, arbetaren, inte bara ersätta denna arbetsprodukt, utan måste dessutom ersätta den med nytt mervärde. Bytesförhållandet mellan kapitalist och arbetare blir alltså blott till ett sken i cirkulationsprocessen, en ren form, som är främmande för själva innehållet och endast mystifierar det. Formen är arbetskraftens ständiga köp och försäljning. Innehållet är, att kapitalisten ständigt omsätter en del av det främmande arbete som redan är materialiserat och som han oupphörligt tillägnar sig utan ekvivalent, till att ständigt skaffa sig en större mängd levande arbete. Ursprungligen tycktes oss grundvalen för äganderätten vara ägarens eget arbete. Man måste åtminstone anta, att detta var förhållandet, då alla varuägare var likaberättigade och var och en endast kunde tillägna sig andras varor genom att sälja sin egen vara, medan denna endast kunde frambringas genom arbete. Egendom framträder nu från kapitalistens synpunkt som rätten att tillägna sig främmande obetalt arbete eller dess produkt, och

från arbetarens synpunkt som en omöjlighet att tillägna sig sin egen produkt. (K 1 s. 513, MEW 23 s. 609–610)

2. DEN ALLMÄNNA LAGEN FÖR KAPITALISTISK ACKUMULATION

a. Kapitalackumulationen

Vi vet att kapitalets värdeförmerande rörelse inte känner några gränser. Det är inte tillräckligt att en penningmängd värdeförmeras en gång. Den måste tvärtom ständigt göra detta och i allt större skala. Denna kapitalets inneboende tendens påtvingas varje kapitalist genom konkurrensen. För att kunna hävda sig måste hon ständigt utvidga sin verksamhet, alltså förvandla en stor del av det producerade mervärdet till ytterligare kapital i form av ytterligare produktionsmedel och arbetskraft. ”Mervärdets användning som kapital eller återförvandling av mervärde till kapital, kallas kapitalets ackumulation.” (K 1 s. 509, MEW 23 s. 605). Kapitalets värdeförmerande rörelse är till sitt väsen en ackumulationsrörelse, en ständig tillväxt av den ursprungliga kapitalmängden. Valspråket för varje enskild kapitalist måste därför, som Marx skriver, ständigt vara: ”Ackumulera, ackumulera! Det är Moses och profeterna!” (K 1 s. 524, MEW 23 s. 621)

Bara genom den oavbrutna ackumulationen kan en ständigt växande produktion av mervärde uppnås. Och omvänt är en kontinuerlig ackumulation endast möjlig genom en fortsatt ökning av mervärdeproduktionen:

Men alla metoder att öka arbetets samhälleliga produktivkraft, som växer fram på denna grundval, är samtidigt metoder att stegra produktionen av mervärde eller merprodukt, som i sin tur utgör bildnings-element för ackumulationen. De är alltså samtidigt metoder för produktion av kapital genom kapital, eller metoder som påskyndar ackumulationen. Den kontinuerliga återförvandlingen av mervärde till kapital visar sig som en tillväxt av det i produktionsprocessen ingående kapitalet. Denna kapitaltillväxt blir i sin tur grunden för en produktion i utvidgad

skala, som ledsagas av metoder för stegring av arbetets produktivkraft och ökning av produktion av mervärde. (K 1 s. 551, MEW 23 s. 652–653)

Frågan är nu vilka konsekvenser denna ständiga kapitalackumulation får för arbetarklassen. För att kunna svara på den frågan, måste vi först undersöka vilket inflytande ackumulationen har på förhållandet mellan kapitalets båda beståndsdelar (konstant och variabelt kapital), ty arbetarklassens ställning är i avgörande grad beroende av det totala variabla kapitalets storlek.

b. Förändringar i kapitalets organiska sammansättning

Den kapitalistiska produktionsprocessen är en produktion av varor. Varor har en dubbel karaktär. De är en enhet av bruksvärde och värde. Liksom de färdiga varorna har dubbel karaktär, har också deras produktionsprocess en dubbel karaktär. Den är på samma gång arbetsprocess som framställer bruksvärden, och värdeförmeringsprocess, i vilken värde och mervärde frambringas. De av kapitalisterna köpta produktionsfaktorerna – produktionsmedel och arbetskraft – måste samtidigt uppfylla den dubbla funktionen av att vara arbetsfaktorer och värdeförmeringsfaktorer.

Av de två produktionsfaktorerna (produktionsmedel och arbetskraft) behöver kapitalisten bestämda mängder. Beroende av produktivkrafternas utvecklingsnivå uppträder produktionsmedel och arbetskraft i ett bestämt mängdförhållande till varandra, vilket svarar mot ett bestämt värdeförhållande mellan konstant och variabelt kapital.

När arbetets produktivkraft höjs genom tekniska förbättringar, d.v.s. när arbetaren producerar mer än tidigare på samma arbetstid, så förbrukar hon mer produktionsmedel. Härigenom förändras förhållandet mellan produktionsmedel och arbetskraft och då förändras även förhållandet mellan konstant och variabelt kapital.

När en sådan stegring av arbetets produktivkraft medför en förändring av förhållandet på värdesidan (mellan konstant och variabelt kapital), talar Marx om **en stigande organisk sammansättning av kapitalet**. I och med att

mängden produktionsmedel på bruksvärdesidan blir större i förhållande till mängden arbetskraft, så ökar på värdesidan det konstanta kapitalet på bekostnad av det variabla kapitalet.

Ta som exempel en kapitalmängd på 100. Av detta utgör 80 ursprungligen det konstanta kapitalet och 20 det variabla kapitalet. Genom en höjning av arbetets produktivkraft växer det konstanta kapitalets andel från 80 till 90. Det variabla kapitalets andel sjunker till 10.

Vilka konsekvenser denna ökande organiska sammansättning av kapitalet får för arbetarklassen skall vi undersöka, efter att vi har gått igenom kapitalets centralisation. Ty genom centralisation ökas ackumuleringen ytterligare.

c. Kapitalets centralisation

Kapitalets rörelse är inte fullständigt beskriven genom ackumuleringen, d.v.s. genom den ständiga omvandlingen av mervärde till ytterligare kapital.

En skärpt konkurrenskamp råder mellan de enskilda kapitalisterna. Var och en måste kunna producera så mycket som möjligt och samtidigt sälja produkterna så billigt som möjligt. I denna konkurrenskamp vinner den kapitalist som har de bästa produktionsbetingelserna. Små och medelstora företag köps upp av större, eller två stora företag sluter sig samman för att slå ut ett tredje. Denna rörelse är **kapitalets centralisation**. Den försiggår också ofta genom skapandet av aktiebolag.

Centralisationen av flera enskilda kapital till ett större enhetligt kapital förstärker kapitalets ackumulering. De större kapitalen har bättre finansieringsmöjligheter för införandet av nya maskiner och andra tekniska nyheter än deras mindre konkurrenter. I stora kapitalistiska företag ökar därför arbetets produktivkraft mycket snabbare. Därmed stiger mervärdet, och således även storleken av det ackumulerbara kapitalet. Den ökade värdemängden tillåter på nytt införandet av nya produktionsmetoder, vilket innebär en ytterligare ökning av kapitalets organiska sammansättning.

De kapitalmängder, som över en natt har sammansvetsats genom centralisation, reproduceras och ökas som andra kapital, fastän fortare, och blir därmed till nya, mäktiga krafter i den samhälleliga ackumuleringen. När man i våra dagar talar om den samhälleliga ackumuleringens fortskridande så är alltså centralisationens verkningar inbegripna, fast man inte nämner dem. (K 1 s. 554, MEW 23 s. 656)

d. Den industriella reservarmén av arbetslösa och den industriella cykeln

Kapitalets ständigt växande organiska sammansättning innebär, att kapitalets variabla beståndsdel minskar i förhållande till den konstanta. Genom produktivkraftens stegring tillverkar arbetarna mer än tidigare under samma tidsrymd. De presterar mera merarbete än tidigare och skapar ett större mervärde som kan ackumuleras. Det nya mervärdet måste, för fortsatt produktion, förvandlas dels till konstant kapital och dels till variabelt kapital.

I denna situation erbjuds två möjligheter för kapitalet.

1. Det sker en utvidgning av produktionen på oförändrad teknisk nivå. Då ökar antalet arbetare absolut sett.
2. Det införs tekniska förbättringar. Då minskar antalet arbetsplatser relativt sett.

Efterfrågan på arbetskraft bestäms inte av det totala kapitalets storlek, utan av dess variabla beståndsdel. Hur många arbetare som kan användas beror av det samhälleliga totalkapitalets organiska sammansättning. Visserligen kan den variabla delen av kapitalet öka absolut sett, men vid stigande organisk sammansättning måste den minska i förhållande till den konstanta delen. Ju större totalkapitalet är, desto snabbare ökar den organiska sammansättningen, och desto snabbare minskar det variabla kapitalet i förhållande till det konstanta.

Ju snabbare denna process äger rum, desto snabbare avtar den mängd som kapitalet behöver sätta i arbete. Utbudet av arbetskraft blir större än efterfrågan. En del av arbetarna kan inte längre sälja sin arbetskraft och blir

arbetslösa. Denna del av arbetarna kallar Marx **den industriella reservarmén**.

De anmärkningar som nu följer är nödvändiga eftersom de påvisar de verkliga förhållanden som reservarméns rörelser, dess tillväxt och minskning, i stor utsträckning beror på. Dessa förhållanden kan ännu inte behandlas och utvecklas systematiskt, men en kort antydan är tills vidare tillräcklig.

Det är kapitalisternas målsättning att tvinga in alla till buds stående produktionsmedel och arbetskraft under kapitalets kommando och använda dem i den kapitalistiska produktionsprocessen. Men det finns perioder då produktionen inte drivs i full omfattning. Anläggningar står delvis stilla, råvaror ligger outnyttjade på fabriksområdena och färdigvaror staplas upp i lagerhallarna, då de inte kan säljas.

Följden blir avskedanden, förstörelse av råvaror och förfall av maskiner och anläggningar under uppehållet. Då försäljningen stagnerar och alla producerade varor således inte kan förvandlas till pengar, äger endast ett begränsat utnyttjande av kapitalet rum och ackumuleringen minskar.

Den kapitalistiska ackumulationsprocessen är alltså inte en rätlinjig process. Perioder då ”affärerna går bra” växlar med ”dåliga tider”. I regel är kapitalets ackumulationsprocess en ständig bergochdalbana. Marx kallar detta för **den industriella cykeln**, (det idag använda ordet är ”konjunkturcykel”). Denna cykel omfattar flera faser som glider över i varandra, och som avspeglar produktionens tillstånd vid varje tidpunkt. Marx kallar den ”jämn drift, uppsving (ty. Prosperität, ö.a.), överproduktion, kris och stagnation”. (K 1 s. 394, MEW 23 s. 476)

De borgerliga ekonomerna talar idag om högkonjunktur i stället för uppsving, de kallar överproduktion för ”överhettad konjunktur” och den oundvikliga krisen för ”övergående recession”.

Det är visserligen här inte möjligt att mera noggrant förklara orsakerna till den kapitalistiska reproduktionsprocessens cykliska förlopp. Men vi kan påvisa verkningarna av den industriella cykeln på arbetslösheten. Kapitalets efterfrågan på arbetskraft stiger och faller allt efter ”konjunkturläget”. I en fas

av uppsving och överproduktion kan denna efterfrågan överstiga tillgången på arbetskraft.

De arbetare som tidigare utgjorde reservarmén sätts nu i arbete, och eftersom kapitalet behöver mer arbetskraft än vad som finns att tillgå kan arbetarna tilltvinga sig löneökningar. I motsats härtill avskedas arbetarna i massor under en kris eller vid inskränt produktion. Reservarmén växer, lönerna faller och många av de som inte blivit avskedade måste ofta finna sig i en kortare arbetstid och motsvarande lägre lön. Den förkortade arbetstiden är idag ett populärt sätt att dölja tillväxten av den industriella reservarmén.

Korttidsarbetaren kvarstår visserligen i företaget, men hon måste sälja sin arbetskraft under dess värde. I samma omfattning som hon måste arbeta kortare tid är hon själv arbetslös och således en del av reservarmén.

Akkumulationsprocessen och den industriella cykeln bestämmer alltså reservarméns storlek i varje given situation, d.v.s. de bestämmer hur många arbetare som vid bestämda tidpunkter kan sälja sin arbetskraft.

e. Kapitalackumulationens verkningar på arbetarklassens situation

På grund av att inte alla arbetare längre kan sälja sin arbetskraft splittras arbetarklassen i två delar, den aktiva delen arbetare (som är satta i arbete) och den passiva delen (den industriella reservarmén). Kapitalistklassen kan spela ut de två delarna av arbetarklassen mot varandra. De arbetslösa konkurrerar med de som har arbete om de existerande arbetsplatserna.

Denna konkurrenskamp mellan arbetarna ger kapitalisterna möjlighet att hålla nere lönerna. Det obetalda arbetet ökar i förhållande till det betalda. Detta innebär ökat merarbete, varigenom skapas ytterligare mervärde. Kapitalisterna omvandlar detta större mervärde till ytterligare kapital. Nya tekniska förbättringar införs och kapitalets organiska sammansättning ökar ytterligare.

Denna process kallar man idag ”rationalisering”. Det tekniska nyskapandet gör allt fler arbetare överflödiga. Om den totala produktionen inte utvidgas, så att ytterligare arbetsplatser tillkommer, som är tillräckliga för att suga upp de ”bortrationaliserade” arbetarna, så blir den industriella reserv-

armén med nödvändighet allt större och större. Marx visar, att ökningen av kapitalets organiska sammansättning på lång sikt framskrider ojämförligt mycket snabbare än den absoluta utvidgningen av produktionen. Det samhällsliga totalkapitalet växer visserligen i en eller annan takt, men det variabla kapitalets andel av totalkapitalet avtar i snabbare takt. I samma grad som kapitalets ackumulation och centralisation fortskrider, växer också den industriella reservarmén, och klyftan mellan arbetarnas och kapitalisternas levnadsförhållanden vidgas. Ju större den samhällsliga rikedom, desto större blir också den industriella reservarmén och hela arbetarklassens elände. Denna utveckling är ett oundvikligt resultat av den kapitalistiska produktionen. Den är, som Marx skriver,

...den kapitalistiska ackumulationens absoluta, allmänna lag.

Liksom alla andra lagar modifieras den i sitt förverkligande genom mångahanda omständigheter... (K 1 s. 569, MEW 23 s. 674)

Borgerliga ”kritiker” av den marxistiska teorin brukar avfärda denna lag genom att helt enkelt hänvisa till arbetarnas situation i de moderna ”västliga industrinationerna”. ”Utarmningsteorin” har inte bekräftats. Marx och klasskampen är en problemställning från 1800-talet.

Det är bara det att dessa då ”glömmer” följande:

1. Visserligen har idag i några kapitalistiska länder skett en relativ förbättring av arbetarklassens materiella situation jämfört med 1800-talet, men härmed motbevisas inte den av Marx formulerade lagen.

Arbetarklassens relativt höga levnadsstandard i t.ex. Västtyskland (eller i Sverige, ö.a.), står i motsättning till arbetarklassens nedslående situation i de underutvecklade kapitalistiska länderna. Redan av detta kan vi förstå att det inte går att använda denna allmänna lag på arbetarklassens situation i bara **ett land**. Den av Marx formulerade lagen, att ökningen av kapitalistklassens rikedom är förbunden med en ständigt ökande utarmning av arbetarklassen, gäller

enbart för den samlade kapitalistiska världsmarknaden. De gynnsamma ackumulationsbetingelserna för kapitalet i t.ex. Västtyskland och den därmed sammanhängande relativt höga levnadsstandard för den västtyska arbetarklassen, står i omedelbart samband med situationen i de underutvecklade länderna. Länderna i den så kallade tredje världen är hänvisade till byte med de ledande kapitalistiska nationerna, och förlorar därvid, trots byte av ekvivalenter.

Liksom den enskilda kapitalisten skaffar sig ett extramervärde i förhållande till sin konkurrent genom mer produktiva tillverkningsmetoder, så kan även de utvecklade länderna skaffa sig en kraftig extra vinst i bytet med de underutvecklade länderna (som har en mycket låg arbetsproduktivitet). På världsmarknaden gäller endast den genomsnittliga nödvändiga arbetstiden, på så sätt att de underutvecklade länderna måste sälja sina varor under deras nationella värde. Den relativt höga levnadsstandard bland arbetarna i de ledande kapitalistiska länderna sammanhänger således med dessa länders extra vinster. Denna levnadsstandard kan därför aldrig komma arbetarna i **samtliga kapitalistiska länder** till del samtidigt, då den beror av det djupaste armod bland de beroende länderna i ”tredje världen”.

Men det är inte bara någonstans långt borta i Asien, Afrika eller Latinamerika som ett sådant armod råder. I Västtyskland finns snart 2 miljoner ”gästarbetare” från de underutvecklade sydeuropeiska länderna, från Italien, Spanien, Grekland, Turkiet o.s.v. Dessa ”gästarbetare”. måste överge sitt land och ofta även sina familjer för att skaffa en arbetsplats i de kapitalistiska länder som för ögonblicket har bättre ackumulationsbetingelser. Hela den kapitalistiska delen av Europa bildar således mer och mer en gemensam arbetsmarknad. Hur många och vilka arbetare – när och hur länge dessa finner en arbetsplats – beror av värdeförmeringsmöjligheterna för Europas olika nationella kapital.

Därför lever alla europeiska lönearbetare – och inte enbart Sydeuropas – i den ständiga osäkerheten att kunna mista sin arbetsplats. Som lönearbetare är de ju alla ”gäster” hos kapitalisterna, och kan vid första bästa tillfälle avskedas. Att den europeiska reservarmén för närvarande består av övervägande span-

jorer, italienare, greker o.s.v., utesluter inte att t.ex. västtyska arbetare som reservarmé redan i morgon måste utvandra till England eller Frankrike för att där arbeta som "gästarbetare".

2. Visserligen förkunnar massmedia och regering nästan dagligen att arbetarna i Västtyskland har det bra. Levnadsstandarden har aldrig varit så hög som nu. Men vad betyder "hög levnadsstandard"?

Marx sammanfattar resultaten av analysen av mervärdeproduktionen på följande sätt:

[...] inom det kapitalistiska systemet genomföres alla metoder för stegring av arbetets samhälleliga produktivkraft på den enskilde arbetarens bekostnad. Alla medel, för utveckling av produktionen, slår om till medel, som behärskar och exploaterar producenten, stympar arbetaren till en delmänniska, degraderar honom till maskinens bihang. tillintetgör arbetets innehåll genom dess kval, gör honom främmande för arbetsprocessens intellektuella kraft, i samma omfattning som vetenskapen införlivas som en självständig kraft. De vanställer de betingelser som han arbetar under och gör honom under arbetsprocessen till offer för den småaktigaste despoti, förvandlar hans livstid till arbetstid, [...]. Men alla metoder att producera mervärde är samtidigt metoder att ackumulera, och varje utvidgning av ackumulationen blir omvänt medel för utveckling av dessa metoder. Därav följer, att i samma utsträckning som kapitalet ackumuleras, måste arbetarnas villkor försämrans, oavsett om arbetslönen är hög eller låg. (K 1 s. 570, MEW 23 s. 674)

I Västtyskland och några andra kapitalistiska länder har arbetarna visserligen på sin fritid som konsumenter en relativt hög "levnadsstandard". Men om vi frågar efter "levnadsstandard" under arbetstiden, vilken utgör den största delen av arbetarens liv, så visar det sig att arbetarklassen nu liksom tidigare är underkastad kapitalets diktatur. Vad "levnadsstandard" verkligen betyder för

arbetaren, visar sig alltså inte på fritiden, utan först i den dagliga arbetsprocessen.

Med storindustrin som grundval kastas kapitalmassor oupphörligt från den ena produktionsgrenen till den andra, och arbetarna är tvungna att följa kapitalet. Osäkerheten i deras existens växer därför ständigt, och detta så mycket mer, då arbetaren är ensidigt utbildad till följd av arbetsdelningen. A ena sidan måste arbetarna om nödvändigt vara i stånd att finna sig till rätta i alla produktionsgrenar, vilket de å andra sidan inte kan, ty de har endast speciella kunskaper och färdigheter. Omskolningskurser fungerar faktiskt snarare som en ytterligare belastning än som verklig hjälp, ty resultatet av en sådan kurs blir i bästa fall åter en ensidigt utbildad delarbetare. Marx visar hur denna motsägelse mellan följderna av den kapitalistiska arbetsdelningen och kraven från storindustrin på arbetarklassen

...upphäver all trygghet, fasthet och säkerhet i arbetarens levnadsvillkor genom att arbetsmedlet oavbrutet slår existensmedlen ur hans händer och gör honom själv överflödig, i det att hans detaljfunktion blir överflödig. (K 1 s. 425, MEW 23 s. 511)

Har arbetarna en arbetsplats, så tar de skada av den höga arbetsintensiteten. Den ständiga ökningen i arbetstempot ligger i kapitalets intresse. Att arbetaren efterhand förstörs av detta bekymrar inte kapitalet. Antalet fall av tidig invaliditet ökar ständigt. Orsaken till tidig invaliditet idag står huvudsakligen att finna i det höga arbetstempot, som till det yttersta anstränger arbetarnas nervsystem, vilket därigenom fortlöpande bryts ner. Enligt borgerliga undersökningar är var femte invånare i Västtyskland psykiskt sjuk, varav 600 000 obotligt. Men det är inte bara arbetarnas nerver som blir förstörda i den kapitalistiska produktionsprocessen. Arbetarklassen befinner sig ständigt i livsfara, medan den måste producera mervärde. Olycksstatistiken talar sitt tydliga språk.

3. HUR DEN BORGERLIGA VETENSKAPEN FÖRKLARAR KAPITALISMEN

I kapitel 2–5 i denna bok har vi utförligt analyserat kapitalets värdeförmeringsprocess ($P \rightarrow V \rightarrow P'$). Därmed har det också visat sig att kapitalet endast värdeförmeras genom utsugning av lönarbetarna, genom tillägnelse av proletariats merarbete utan vederlag. Här i sjätte kapitlet har vi visat hur mervärde förvandlas till ytterligare kapital. Härigenom har det också klargjorts att kapitalisternas samlade kapital undan för undan övergår till att vara kapitaliserat mervärde. Kapital är alltså ingenting annat än den rikedom som arbetats ihop av arbetarklassen, men som kapitalistklassen tillägnat sig.

Det är lätt att förstå att kapitalisterna och deras vetenskapliga hantlangare inte har något större intresse av att sprida denna kunskap. Det ligger snarare i deras intresse att skyla över kunskap om hur det kapitalistiska produktionssättet verkligen fungerar och sålunda slå blå dunster i ögonen på både arbetarklassen och sig själva när det gäller klassförhållanden och utsugningsförhållanden.

De ”teorier” som knåpats ihop för detta ändamål, har fått stor spridning och finner ofta tilltro, eftersom de kapitalistiska utsugningsförhållandena sällan är direkt uppenbara, utan först kan begripas efter en vetenskaplig marxistisk analys.

I det följande skall vi kort presentera – och kritisera – de viktigaste borgerliga ”teorierna” om kapital och mervärde.

a. Vad borgerliga vetenskapsmän menar med ”kapital”

1. Uppfattningen om kapital som tillverkade produktionsmedel.

Frågan: ”Vad menas med kapital?” besvaras ofta med: ”Produktionsmedel, tomtmark, fabriksbyggnader, redskap”. Man säger att de är kapital därför att de inte tillverkas för omedelbar konsumtion utan tjänar till att tillverka nya varor. De är kapital, säger man, därför att de är produktionsmedel och den som då utnyttjar och använder dem är kapitalist.

Denna definition vill ”bevisa” att kapitalismen är lika gammal som mänskligheten själv och att den kommer att existera så länge som mänskligheten existerar. Ty det finns ingen samhällelig arbetsprocess som kan äga rum **utan** att man utnyttjar produktionsmedel. Men definitionen visar bara – i bästa fall – att det också finns ”kapitalister” i djurvärlden. Apan i den zoologiska trädgården vill ha en käpp för att få tag i en banan som någon håller upp framför burens. Apan finner en käpp – ett produktionsmedel – och är genom denna definition en kapitalist.

Illusionen om att produktionsmedlen i sig är kapital härrör med nödvändighet ur det kapitalistiska produktionssättets karaktär. När arbetarna säljer sin arbetskraft möter de kapitalisten som äger produktionsmedlen. Kapitalisten kan tillägna sig arbetarens merarbete genom att utnyttja dessa produktionsmedel som medel för utsugning. Marx skriver:

Det konstanta kapitalet, produktionsmedlen, har – ur värdeförmeringsprocessens synpunkt – endast till uppgift att suga upp arbetet och med varje droppe arbete också en proportionerlig mängd merarbete (K 1 s. 220, MEW 23 s. 271)

I den kapitalistiska produktionsprocessen fungerar produktionsmedlen inte bara som enkla arbetsmedel, utan också som medel för värdeförmering. Härav uppkommer den skenbara uppfattningen, att utsugningen är ett förhållande mellan arbetaren och ett enkelt objekt, ett produktionsmedel. Men vi vet att utsugning är ett förhållande mellan människor, mellan klasser.

När den som endast äger sin arbetskraft står öga mot öga med de som äger produktionsmedlen och när den förra tvingas sälja sin kropp till dessa kapitalister, endast då fungerar produktionsmedlen som kapital. Då kan kapitalisterna tillägna sig obetalt merarbete från arbetarklassen. Men under kommunismen, när produktionsmedlen är arbetarnas kollektiva egendom, är de inte längre kapital utan helt enkelt arbetsmedel för att producera bruksvärden.

Om denna ”teori”, att kapitalet skulle vara detsamma som produktionsmedel, skriver Marx:

Den kapitalistiska produktionens praktiska representanter och ideologiska pratmakare kan lika litet tänka sig produktionsmedlen åtskilda från den samhällsliga karaktärsmask, som nu klibbar fast vid dem, som en slavägare kan tänka sig arbetaren frigjord från karaktären av slav. (K 1 s. 536, MEW 23 s. 635)

2. Uppfattningen om arbetskraften som arbetarens ”kapital”.

Förutom sammanblandningen mellan produktionsmedel och kapital finns det en annan vitt spridd missuppfattning, nämligen att arbetaren själv är kapitalist. T.o.m. i en tidskrift för de västtyska fackföreningsfunktionärerna inom den kemiska industrin (*Gewerkschaftliche Umschau*, 1969) kan vi läsa:

Arbetarens kapital är hans arbetskraft, arbetsgivarens kapital är hans egendom.

Denna uppfattning utgår från antagandet att arbetaren inte saknar egendom utan äger sin arbetskraft. Denna vara kan säljas för pengar och för dessa kan arbetaren köpa vad hon behöver, d.v.s. medel för sitt uppehälle. Genom att förbruka dessa reproducerar hon sin arbetskraft och kan sälja den på nytt. Denna ständigt upprepade process garanterar henne en kontinuerlig, livslång inkomst. Därför skiljer hon sig inte från kapitalisten som också får sin inkomst under hela sitt liv som ägare till produktionsmedlen. Det är förvisso sant att båda klasserna får en ”inkomst” – kapitalistklassen därför att den äger produktionsmedlen och arbetarklassen därför att den äger arbetskraften. Men **man blir inte kapitalist bara för att man äger en vara** och följaktligen inte heller bara för att man äger varan arbetskraft. Ty arbetaren kan inte göra någonting med bara sin arbetskraft. Hon kan inte använda den för eget bruk, ty hon äger inte produktionsmedel. Hon måste sälja arbetskraften. Hennes

lön motsvarar bara värdet av hennes arbetskraft, d.v.s. tillräckligt för att åter skapa den arbetskraft som utnyttjas i den kapitalistiska produktionsprocessen. Det ständiga försäljandet av arbetskraft ger inte arbetaren någon rikedom utan håller henne endast vid liv.

För kapitalisten, som alltså köper varan arbetskraft, är det annorlunda. Hennes pengar och hennes produktionsmedel blir i själva verket kapital endast genom att hon köper arbetskraft. Först när kapitalisten sätter arbetaren i arbete blir arbetskraften en källa till mervärde, men detta mervärde tillhör då inte arbetaren utan den som äger produktionsmedlen. Endast genom denna process blir ägaren av produktionsmedel kapitalist, medan medarbetet för arbetaren endast är en förutsättning för att hon skall kunna uppehålla livhanken under detta system.

Marx menade att denna ”teori” om att arbetskraften är kapital endast var till glädje för

...belletristiska grönmålare och pratmakare som svävar i det blå och kletar sin lakritssöta skit på alla vetenskaper. (Grunddragen, s. 88, Grundrisse s. 201)⁹

b. Hur tillägnelsen av obetalt merarbete rättfärdigas

Man kan inte omedelbart se att mervärdet är ett resultat av den kapitalistiska produktionsprocessen, d.v.s. att mervärdet härstammar från utsugningen av arbetskraften. Det enda kapitalisten vet och intresserar sig för är att hon får mer pengar i slutet av bokföringsåret än i början, d.v.s. att hon gjort en vinst. Det kvittar henne varifrån denna vinst kommer – vad som spelar roll är att det blir vinst.

Följaktligen överanstränger sig inte de borgerliga teoretikerna heller för att förklara **orsaken** till denna vinst utan försöker först och främst att försvara och **rättfärdiga** att kapitalisten tillägnar sig vinsten.

⁹ Med ”belletristisk” menas ”skönlitterär” efter franskans ”Belles-lettres” som betyder just skönlitterär. ö.a.

1. Uppfattningen om vinsten som en kompensation för att kapitalisten avstår från en del av sin konsumtion

När någon investerar sina pengar i produktionsmedel i stället för att slösa bort dem på egen lyx eller på att festa upp dem, då gör hon en uppoffring. I stället för att föra ett bekymmerslöst liv investerar hon. Men detta gör hon bara om de värden hon besitter ökar, d.v.s. om hon får kompensation eller belöning för sin uteblivna konsumtion. Det är just detta som är fallet med kapitalisten som avstår från olika njutningar och nöjen för att i stället se till att nya arbetsplatser skapas. Detta osjälviska och underdåniga sätt att fungera måste givetvis belönas. Och kapitalisten får sin belöning i form av vinst.

Svaret på en sådan åsikt måste vara att det inte beror på kapitalisten om hon investerar sitt kapital produktivt eller slösar bort det på nöjen. Konkurrensen tvingar henne att ständiga ackumulera. Om hon vill leva kvar som kapitalist kan hon inte konsumera sin rikedom på egen hand. Om hon slösar bort alla sina pengar blir hon själv lönearbetare.

Mervärdet härrör inte från kapitalistens avhållsamhet utan tvärtom från **att arbetaren med eller utan våld förhindras** att själv ta hand om den merprodukt som hon skapat. Kapitalisten kan utnyttja denna merprodukt för att öka sitt kapital å ena sidan och föra ett extravagant liv å den andra.

Redan Marx hade ett bra botemedel för de ”samvetskval” som denna underliga kapitalist kände, hon som ständigt måste bekämpa frestelsen att slösa bort kapitalet på nöjen – nämligen att arbetarklassen skulle expropriera kapitalisterna.

Den enklaste humanitet kräver därför att man befriar kapitalisten från hans martyrskap och hans frestelser, just på samma sätt som slavägaren från Georgia genom slaveriets avskaffande nyligen befriats från sitt svåra dilemma: Om han genom att köpa champagne skulle slösa bort hela den merprodukt som han piskat ur sina negrer eller om han även delvis skulle omvandla den till fler negrer och jord. (K 1 s. 527, MEW 23 s. 624)

2. Uppfattningen om vinsten som belöning för risktagandet

Det är ett svårt beslut för kapitalisten att använda sina pengar som kapital, ty hon löper i och med detta en risk. Värdeförmeringen och ökningen av hennes kapital kan inte på något sätt garanteras i förväg. Hon kan t.ex. bli lurad när hon köper råvaror genom att hon erhåller undermåliga varor. Skador och olyckor kan inträffa under produktionsprocessen. Strejker kan få hela produktionen att stanna upp. Kapitalisten kan genom en ofördelaktig marknadssituation tvingas att sälja sina varor under deras värden. I extrema fall kan resultatet av hela värdeförmeringsprocessen bli att företaget går omkull i stället för att göra vinst. Kapitalisten tar bara sådana risker om det finns en motsvarande belöning. Hon får denna belöning i form av vinst.

Denna ”teori” uttrycker bara en självklar sanning: att i ett kapitalistiskt samhälle som domineras av konkurrens och klasskamp lever inte ens den härskande klassen utom all fara. Men vad gäller produktionsprocessen löper arbetaren förvisso större risker än kapitalisten. När reproduktionsprocessen (den återkommande produktionsprocessen, ö.a.) stagnerar är det arbetaren som kastas ut på gatan, inte kapitalisten. Olyckor i produktionen drabbar oftast arbetaren och gör inte så mycket skada för kapitalisten, som för övrigt ofta sett till att hon har rejäla försäkringar. Men det är sant att kapitalisten löper risk att sälja varorna under deras värden. Men hon har också möjlighet att sälja dem över deras värden eller just till deras värden. Situationen på marknaden avgör om kapitalisten själv kan behålla det mervärde som hon pressat ur arbetarna eller om hon måste dela med sig en del av det till den som köper varan.

Detta, den enskilda kapitalistens beroende av marknadens risker, kommer att bestå så länge arbetarna inte gör slut på sitt beroende av kapitalet. Den proletära revolutionen kommer att sopa bort kapitalisternas ”risker” och ”äventyr”.

3. uppfattningen om vinsten som arbetsköparens lön

För att hålla igång ett modernt kapitalistiskt företag räcker det inte med att lönearbetarna jobbar. Någon måste också handha ledningen, planeringen

och organiseringen. Dessa upphöjda funktioner kan endast utföras av kapitalisten. Denna är därmed ansvarig för hela företaget och använder (liksom lönearbetaren) sin arbetskraft dag efter dag, till alla de sysslor som måste skötas för att företaget skall fungera.

Denna verksamhet innebär stor fysisk och än större psykisk press och det dröjer inte längre förrän hjärtinfarkterna, cirkulationsrubbingarna och nervsammanbrotten kommer. Liksom arbetaren måste också kapitalisten ständigt reproducera sin arbetskraft, vilket hon kan göra därför att hon ständigt får in nya vinster. Dessa vinster blir hennes lön som arbetsgivare.

Vi har i femte kapitlet sett att den produktionsprocess som baseras på arbetsdelning nödvändiggör de funktioner som leder och samordnar de olika delarbetena, så att ett systematiskt och effektivt arbete av den kollektiva arbetaren blir möjligt. Men som vi har visat tjänar kapitalistens ledande verksamhet under det kapitalistiska produktionssättet på en och samma gång värdet förmeringsprocessen och utsugningen (övervakning, kontroll, ordergivning). Medan övervakningen inte skapar något värde så bidrar den arbetskraft som används för planering och organisering av den konkreta arbetsprocessen till en del av värdet i den produkt som skapats av den produktiva kollektiva arbetaren.

Kapitalisten använder sin arbetskraft både för att övervaka och samordna den konkreta arbetsprocessen. Om hon anställer särskild lönebetald arbetskraft för dessa jobb (vilket är det vanliga) måste hon betala denna. Om hon själv tar hand om den ledande verksamheten betraktar hon vinsten som "lön" för sitt arbete. Men eftersom lönen till den normala delarbetaren bestäms av värdet på arbetskraften frågar man sig vad som bestämmer storleken på dessa speciella "kapitalistlöner". Kapitalisten säljer inte alls sin arbetskraft. Storleken på hennes "lön" beror på mervärdekvoten och är identisk med den mervärde-massa som skapats av arbetarna i företaget. Av detta framgår att lönearbete och "kapitalistens arbete" är två vitt skilda saker. "Arbetet" med att utsuga andra, inbringar mervärde som kapitalisten kan ackumulera och som gör att

hon också kan leva ett behagligt liv. Men de exploaterade arbetarnas arbete har bara som resultat att de kan återskapa sina egna liv som lönearbetare.

Arbetsköparens arbete skapar inte det minsta mervärde. Dess resultat är "i bästa fall" att den mervärdemängd som producerats av arbetarna framträder i en större profitkvot. Arbetsköparen beräknar inte mervärdet i relation till det insatta variabla kapitalet (m/v) utan i relation till hela kapitalet ($m/[k + v]$). Om hon genom utomordentligt god planering och organisering lyckas få ut ett mervärde på 100 ur arbetarna och hon har satsat $200k + 100v$ i stället för t.ex. $300k + 100v$, då får hon en profitkvot på $100/300$ i stället för en på $100/400$, d.v.s. 33 procent i stället för 25 procent. Mervärdemängden förblir densamma, den framträder bara som en högre profitkvot, en högre procentandel av hela kapitalet.

Skenbilden att arbetsköparen bara är en arbetare kommer med nödvändighet fram i full dager i de fall där kapitalisten inte driver verksamheten med eget kapital utan med lånat kapital. Då tvingas hon ge bort en del av sitt mervärde som ränta till långivaren som inte behöver lyfta ett finger för att få denna ränta. Kapitalisten däremot måste först pressa mervärdet ur de arbetare som hon satt i arbete, d.v.s. hon måste ta på sig besväret med utsugningen.

"Teorin" om att vinsten är lön för kapitalistens verksamhet är därskap men har också en rationell kärna, om vi undersöker den kapitalistiska företagsform som dominerar idag; koncerner och aktiebolag. Där finns det inte alls några sådana kapitalister som vi just beskrivit. Alla som har sysselsättning i aktiebolaget, från den oskolade arbetaren till den verkställande direktören är arbetskraft som köpts på marknaden. Detta gäller också de chefer och "företagsledare" som ägnar sig åt administrativ och organisatorisk verksamhet som vi tidigare sa att endast arbetsköparen utförde. Med tanke på dessa moderna företagsformer skrev Marx:

Den kapitalistiska produktionen har nått därhän att den ledande verksamheten är själv helt avskild från ägandet av kapital. Därför har det

blivit onödigt att denna ledande verksamhet utövas av kapitalisten själv. (K 3 s. 351–352, MEW 25 s. 400)

4. DEN SÅ KALLADE URSPRUNGLIGA ACKUMULATIONEN ELLER DEN VÅLDSAMMA URSPRUNGLIGA TILLÄGNELSEN

På frågan hur man egentligen blir kapitalist, får man ofta svaret att det gäller att arbeta sig upp. Från tallriksdiskare till mångmiljonär är det visserligen lång väg, men det finns folk som med framgång har tillryggalagt denna väg. Den som av naturen är lat och arbetskygg behöver inte förvåna sig över att hon förblir lönearbetare hela sitt liv.

På frågan hur kapitalismen överhuvudtaget uppstod, får man svar på samma dumma sätt. Marx har ironiserat över detta förhållande med följande ord:

I en mycket avlägsen forntid fanns å ena sidan en flitig, intelligent och framför allt sparsam elit och å andra sidan en skara lättjefulla trashankar, som slösade bort allt vad de ägde och mer till.

Legenden om det teologiska syndafallet berättar, hur människan blev dömd till att tjäna sitt bröd i sitt anletes svett. Men historien om det ekonomiska syndafallet avslöjar för oss orsaken till att det finns människor som inte behöver göra detta.

Så kom det sig, att de förra ackumulerade rikedom och de senare till sist inte hade något annat att sälja än sitt eget skinn. Och från detta syndafall daterar sig fattigdomen hos den stora massan, som alltså trots allt arbete endast har sig själv att sälja, och rikedom hos fåtalet, en rikedom som oupphörligen växer, trots att de själva för länge sedan har upphört att arbeta. (K 1 s. 628, MEW 23 s. 741–742)

Enskilda personer med ”järnenergi” och som gör avkall på livsnjutning, kan säkert också nuförtiden med möda ”arbeta sig upp”, men de flesta nutida kapitalister har inte beträtt denna törnebeströdda väg. De har ärvt sitt kapital.

I deras familjer är detta redan nedärvt genom generationer. Inte heller de stora kapitalsummor som uppstod under loppet av 1500-, 1600- och 1700-talet var resultat av enskilda människors sparsamhet och flit. De kan bara ha uppstått på annat sätt.

Åtskiljandet mellan ägande av produktionsmedel och ägande av varan arbetskraft är förutsättningen och grundvalen för det kapitalistiska produktionssättet. Vi måste alltså betrakta hur det å enda sidan kom sig, att massan av producenter blev avskilda från sina produktionsmedel, och hur å andra sidan en minoritet tillägnade sig pengarna och produktionsmedlen.

Denna historiska process kallas i allmänhet den ursprungliga ackumuleringen. Den utgör förhistorien till det kapitalistiska produktionssättet. Under loppet av denna tid slog särskiljandet mellan kapitalister och lönearbetare igenom i hela samhället.

Det är viktigt att förstå detta för att kunna inse, att det kapitalistiska produktionssättet inte bygger på en självklar naturlag, utan har **uppstått under vår historia** och alltså på nytt kan och måste förändras historiskt.

I förkapitalistisk tid var den stora massan av bondeproducenter (livegna och halvfria bönder) visserligen bundna till sin jord, men å andra sidan kunde de själva försörja sig av denna. Medlen till produktion av de nödvändiga livs-förnödenheterna tillhörde dem själva. T.o.m. de livegna hade i viss mening rätt till jorden. Marx har med exempel från England beskrivit hur jordbruksproducenterna fördrevs från sina livsbetingelser – jorden.

Den uppblomstrande ullmanufakturen förvandlade böndernas åkrar till betesmark för fåren, eftersom fårskötseln blev de feodala storgodsägarnas huvudsakliga inkomstkälla. Ju mer ullfabrikationen utvecklade sig, desto fler jordbruksproducenter fördrevs med våld från sin jord. De livegna som arbetade som hoveriarbetare (hoveri = dagsverkskyldighet, ö.a.) hos de feodala jordägarna, berövades också grundvalen för sin existens. Det återstod inget annat för dem än att föra ett vagabondliv, ty antalet arbetsplatser i den spirande kapitalistiska manufakturen var fortfarande mycket begränsat. De

före detta jordbruksproducenternas vagabondliv bekämpades med hjälp av terroristisk lagstiftning.

Med våld berövade gård och grund, förjagade och förvandlade till vagabonder blev lantbefolkningen på detta sätt genom groteskt terroristiska lagar, piskade, brännmärkta och pinade in i en för lönearbetarsystemet nödvändig disciplin. (K 1 s. 648, MEW 23 s. 765)

Samtidigt ruinerades de enkla varuproducenterna i städerna, d.v.s. hantverkarna. Den nya frammbrytande manufakturen kunde producera billigare och slog ut hantverkarna som konkurrenter från marknaden. De före detta hantverkarna måste till sist ta jobb som lönearbetare i manufakturerna.

På detta sätt slets massan av producenter loss från sina produktions- och levnadsbetingelser (jord, gård och verkstad) och en minoritet kom genom rov och våld i besittning av samhällets produktionsmedel. Den stora massan av tidigare självständiga producenter förvandlades till ”fria” lönearbetare.

Vi känner till, att för utvecklandet av kapitalistisk produktion är stora penningssummor nödvändiga. De inhemska guld- och silverkällorna i Europa kunde snart inte längre täcka det stigande behovet av pengar.

De italienska handelssällskapen samlade t.ex. ihop stora mängder pengar genom handel med länderna i Orienten. Privatföretag, som kallade sig aktiebolag, och i vilka det engelska kungahuset var inblandat som finansiär, skrapade enbart mellan åren 1577 och 1580 ihop 600 000 Pund Sterling. De spanska och portugisiska erövrarna (Columbus, Piazarro, Cortez och Vasco de Gama m.fl.) utrotade inom loppet av 50 år omkring 50 miljoner indianer, och fick i utbyte för sina ”äventyrliga upptäcktsresor” – som de borgerliga historikerna kallar det – mer än 500 miljoner guldpesos...

Ser vi på den ursprungliga ackumuleringen i sin helhet, kommer vi fram till att kapitalet kommer till världen, ”blod- och smutsdrypande ur alla porer från topp till tå”. (K 1 s. 668, MEW 23 s. 788)

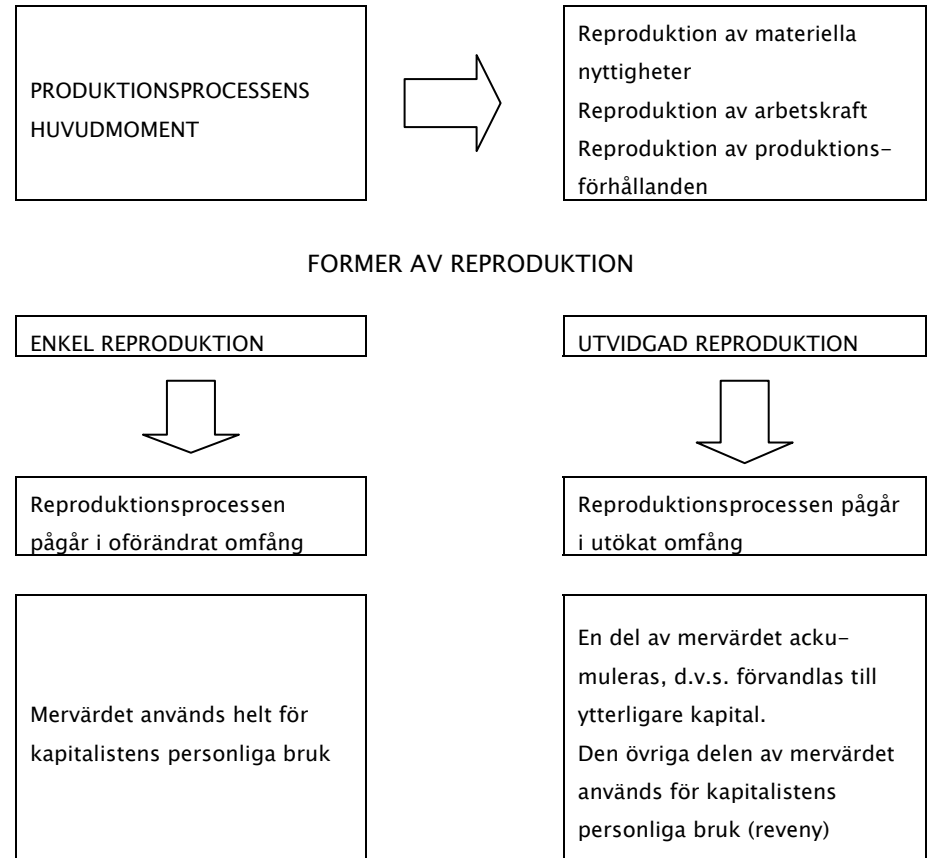
Vi ser att under kapitalismens förhistoria spelar det omedelbara våldet en avgörande roll. Den som nu fått en inblick i hur det kapitalistiska produktions sättet verkligen uppstod, kan knappast längre finna att den i inledningen till detta avsnitt omnämnda, av kapitalisterna och deras ekonomer hopkokade ”teorin”, är särskilt komisk. Sanningen om den ursprungliga ackumuleringen avslöjar cynismen och föraktet i denna teori. Den så kallade ursprungliga ackumuleringen är i verkligheten den våldsamma, ursprungliga tilläggnelsen av folkets stora massa.

Figur 6:1
KAPITALACKUMULATIONEN

Mervärdets användning som kapital eller återförvandling av mervärde till kapital kallas kapitalets ackumulation.
 (K 1 s. 509, MEW 23 s. 605)

FAKTORER SOM BESTÄMMER KAPITALACKUMULATIONENS OMFATTNING

- MERVÄRDETS ABSOLUTA STORLEK BEROR AV
- o utsagningsgraden
 - o arbetsproduktiviteten
 - o det tillskjutna kapitalets absoluta storlek
 - o det förhållande i vilket mervärdet delas i kapital och reventy

SJUNDE KAPITLET

Arbetslönen

Den här skolningstexten handlar om att undersöka arbetarklassens förhållande till kapitalistklassen. För detta ändamål måste vi i grunden framställa vad en vara är, hur dess värde bestäms och hur detta värde antar självständig form i pengar. I denna självständiga form blir pengarna utgångspunkt för rörelsen $P \rightarrow V \rightarrow P'$, i vilken de verkar som kapital och värdet förmeras. Vi såg att den mänskliga arbetskraften under kapitalismen också är en vara, och just den för detta samhällssystem viktigaste och avgörande varan. Ty det är endast genom att köpa den särskilda varan arbetskraft och använda denna produktivt som kapitalisten kan förvandla pengar till kapital. I kapitlet om det absoluta och relativa mervärdet visade vi hur produktionsprocessen, i vilken kapitalet värdet förmeras, ser ut. 1 kapitlet om den kapitalistiska ackumuleringen och reproduktionen såg vi slutligen att utsagningsförhållandet mellan kapitalistklassen och arbetarklassen blir klart och tydligt först när man inte längre undersöker den kapitalistiska produktionsprocessen som en engångsföreteelse, utan betraktar den som den fungerar i verkligheten, d.v.s. som en process som ständigt upprepas och utvidgas.

Det har visat sig att utsugningen under kapitalismen inte blott är ett missförhållande som låter sig bringas ur världen genom reformer. Kapitalismen är ett produktionssätt, vars drivande kraft är kapitalets värdet förmering och denna värdet förmering kan endast ske genom att kapitalisterna tillägnar sig arbetarklassens merarbete utan gengäld.

I detta kapitel framställs sammanfattningsvis det kapitalistiska utsagningsförhållandet ännu en gång, och denna gång just med avseende på arbetslönen. Dess lagbundenheter är av avgörande betydelse för arbetarklassen.

1. ÄNNU EN GÅNG: VÄRDEBESTÄMNINGEN AV VARAN ARBETSKRAFT

Den mänskliga arbetskraften är först och främst en vara som vilken vara som helst. Den har ett bruksvärde, som består i att den kan framställa produkter som kan säljas av kapitalisterna som varor. Den har också ett värde. Arbetskraftens värde bestäms – som för varje annan vara – av den för dess produktion samhälleligt nödvändiga arbetstiden. Så långt skiljer sig värdebestämningen av varan arbetskraft inte från värdebestämningen av andra varor. Men arbetskraften är en speciell vara. Den existerar enbart som en förmåga hos levande människor, och dessa människor är rättsligt och politiskt fria medborgare i vårt samhälle. De har därför inte bara behov av näring, kläder och bostad. utan också intellektuella och kulturella behov.

Till reproduktionen av arbetskraften hör också tillfredsställelsen av de sexuella behoven. Under de senaste åren har kapitalet tillåtit de yngre arbetarna ett något större sexuell spelrum, vilket kapitalet dock helt och hållet behåller genom att endast ge tillgång till kärlek i de former kapitalet själv tillåter och i förening med varor producerade av kapitalet. Massmedierna och modeindustrin kastar ständigt ut nya varierande mans- och kvinnoideal ”av idag”, och den som vill ha framgång i den sexuella konkurrensen om ensamrätten till sin partner, måste hela tiden anpassa sig till det just nu rådande modet. Moderna kläder och dyr makeup hör helt enkelt till och måste bekostas.

Har allt detta haft avsedd verkan, och man tror sig ha funnit en människa ”för livet”, så måste man gifta sig mer eller mindre med detsamma. Åtminstone föreskriver moralen i vårt samhälle detta. Dessutom är det mot bakgrund av de kvinnliga arbetarnas situation inte konstigt, att flertalet av dem tror sig kunna komma bort från fabriksarbetet genom att gifta sig. (Med vilket resultat? – Se avsnitt 3 om kvinnoarbetet.) Kostnaderna för familjens underhåll ingår alltså till största delen i värdet av en vuxen arbetares arbetskraft. Familjen är den alltså idag allmänna samhälleliga form i vilken arbetarklassen reproducerar sig åt kapitalet.

Barnen går i skola och i yrkesutbildning, ty allt arbete som ska utträttas i samhället är speciella, konkreta verksamheter som först måste läras. Denna

utbildning av arbetskraften kan vara ganska kort tid eller sträcka sig över flera år. I allmänhet uppstår därvid motsvarande kostnader för utbildning och upplärning, som likaledes ingår i värdet av varan arbetskraft. En utbildad arbetares arbetskraft har därför mindre värde än en fackutbildad arbetares.

För alla de här omnämnda behoven och medlen till arbetarnas behovstillfredsställelse gäller samma, som vi antydde ovan med resonemanget om modeartiklarna. Alla livsförnödenheter är kapitalistiskt producerade varor, och detta ursprung påverkar också deras egenskap som bruksvärden. När det gäller kläder är det klart och tydligt, att de så kallade, ”modenyckerna” knappast är nycker, utan tvärtom följer av kapitalets värdetförmeringsintressen.

På samma sätt förhåller det sig med andra bruksföremål. På senare tid har kylskåp och bilar efter högst fyra år börjat få obotliga ålderdomssvagheter, tidigare kunde bilar hålla tio år eller mer.

Massmediernas kapitalistiska ursprung kommer till uttryck på ett annat sätt. Tidningar, radio och tv är i stor utsträckning likriktade, även om de bevarar ett formellt juridiskt ”oberoende”. Filmindustrin har däremot inga sådana skrupler. Antingen idylliserar den de bestående klassförhållandena i sentimentala folkkomedier, eller också förkunnar den allas kamp mot alla i deckare och westerns, och återspeglar därmed tendensen till en allmän brutalisering av förhållandena under kapitalismen. Det ständiga konsumerandet av ”bruksvärden” av denna sort motverkar insikten i klassförhållandena som uppstår i produktionsprocessen.

När nu värdet av varan arbetskraft bestäms av värdet av de nödvändiga livsförnödenheterna för tillfredsställandet av arbetarens olika behov och av utbildningskostnaderna, så står det klart att detta värdes storlek inte är oföränderligt. Det är nämligen inte endast värdet av dessa nödvändiga livsförnödenheter som ändras genom produktivitetstegringar i berörda industrier, utan omfånget och karaktären av arbetarens behov ändrar sig också. Arbetskraftens värde är alltså mycket elastiskt. Det formas och ändras i och under arbetarklassens ständiga kamp mot kapitalistklassen. Ty kapitalisterna har naturligtvis en helt annan uppfattning än arbetarna om vad och hur mycket av

arbetarens livsförnödenheter som är ”nödvändiga”. Kapitalisterna har intresse av att hålla arbetskraftens värde så lågt som möjligt och att om möjligt pressa ner lönen t.o.m. under arbetskraftens värde. Arbetarna måste föra en ständig försvarskamp mot denna tendens. Marx skriver:

Värdet av den varumängd, som arbetskraftens bärare, människan, dagligen måste förbruka för att kunna förnya sin livsprocess, alltså värdet av de fysiologiskt oundgängliga existensmedlen, bildar den yttersta gränsen eller minimigränsen för arbetskraftens värde. Om priset på arbetskraft sjunker till detta minimum, så sjunker det under sitt värde, ty under sådana förhållanden kan arbetskraften bevaras och utvecklas endast i förkrympt form. Men värdet av varje vara bestäms av den arbetstid, som behövs för att leverera den i normal kvalitet. (K 1 s. 149, MEW 23 s. 187)

2. FÖRÄNDRINGAR I ARBETSKRAFTENS UTBILDNINGSKOSTNADER GENOM METODERNA FÖR PRODUKTION AV RELATIVT MERVÄRDE

I femte kapitlet beskrevs hur den konkreta arbetsprocessen förändras genom metoderna för produktion av relativt mervärde. Dessa förändringar åstadkommer naturligtvis också motsvarande förändringar i arbetarens utbildningsprocess. Det uppstår således olika utbildningskostnader, och alltså också arbetskraft av olika värde.

a. Enkel samverkan

Vid enkel samverkan gör sig detta ännu knappast gällande på något sätt, eftersom alla arbetare här fortfarande utför en manuell arbetares fulla verksamhet. Här visar det sig att arbetarna kollektivt utvecklar en ny färdighet utan att få betalt för detta. Den ofta åstadkomna ökningen av prestationerna och utjämningen av arbetarnas individuella prestationer till en samhällelig genomsnittsprestation genom enkelt samverkande arbete är nämligen uteslutande till

fördel för kapitalisterna. Denna fördel uppkommer enbart därav, att arbetet utövas i samverkan och den tillfaller kapitalisten kostnadsfritt.

b. Systematisk arbetsdelning

Vid systematisk arbetsdelning uppdelas produktionsprocessen i sina enkla arbetsprocesser, och dessa utförs av olika arbetare. Det uppstår alltså en levande arbetsorganism, sammansatt av många specialiserade delarbetare. De nödvändiga utbildningskostnaderna för dessa delarbetare är givetvis högst olika och beror på varje delarbets svårighetsgrad. Genom denna systematiska arbetsdelning i verksamheten uppstår således en rangordning bland delarbetarna, som sträcker sig från de tekniskt kvalificerade arbetarna till hantlangarna. Denna rangordning bestäms av olikheter i värdet av olika slags arbetskraft och ger upphov till konstlade skrankor mellan arbetarna. Det måste understrykas att denna rangordning endast bestäms med utgångspunkt från arbetskraftens värde. Den bestäms alltså av lönen storlek och inte av arbetsprocessen. I arbetsprocessen är nämligen arbetarna hänvisade till ett gemensamt samarbete med varandra.

På grund av denna rangordning spolieras ofta enigheten och solidariteten bland arbetarna. Kapitalisterna lyckas mycket ofta skilja ut de arbetare som står överst på ranglistan från de övriga arbetarna, genom att ge dem ytterligare förmåner och på detta sätt dra över dem på sin sida.

Arbetsdelningen äger alltså inte endast rum inom kroppsarbetet, utan också mellan manuellt och intellektuellt arbete, mellan planerande och verkställande arbete. Den arbetskraft som sätts till att planlägga, leda och samordna produktionen behöver en längre och mer komplicerad utbildning. Enbart på grund därav har deras arbetskraft högre värde än de flesta kroppsarbeters arbetskraft. Föreställningen att det intellektuella arbetet principiellt är något ”finare” än kroppsarbetet saknar således grund. Det rör sig här endast om olika utbildningskostnader.

Den för arbetsprocessen nödvändiga planläggnings- och ledningsverksamheten måste strängt skiljas från den verksamhet som består i över-

talning och pådrivande av arbetarna. Denna tillsyn över arbetet är endast nödvändig därför att arbetsprocessen i vårt samhälle tjänar till kapitalets värdförmering. Vad gäller den sortens ”arbetare” rör det sig, som Marx skriver, om ”industriella officerare och underofficerare, som under arbetsprocessen för befälet i kapitalets namn. (K 1 s. 289, MEW 23 s. 351)

Genom den systematiska arbetsdelningen framkallas inte bara olika utbildningskostnader för olika arbetskraft, utan det skapas också härur arbeten som kräver ingen eller nästan ingen lärotid. Marx skriver:

Varje produktionsprocess förutsätter emellertid vissa enkla handgrepp, som varje människa förmår att utföra, som hon går och står. Även dessa lösgöres nu från sitt flyktiga sammanhang med verksamhetens mera innehållsrika moment och stelnar till särskilda funktioner. Manufakturen skapar därför inom varje hantverk, som den får makt över, en klass av s.k. okvalificerade arbetare, som hantverket strängt utestängde. Om manufakturen utvecklar den helt ensidiga specialiteten till virtuositet på bekostnad av den totala arbetsförmågan, börjar den även strax att göra bristen på all utveckling till en specialitet. Vid sidan av den hierarkiska rangordningen uppträder den enkla indelningen av arbetarna i kvalificerade och okvalificerade. För de senare bortfaller utbildningskostnaderna helt och hållet, för de förstnämnda sjunker de på grund av det i jämförelse med hantverket förenklade arbetet. I bägge fallen sjunker arbetskraftens värde. Undantag förekommer, i den mån arbetsprocessens delning frambringar nya sammansatta funktioner som inte alls eller inte i samma omfattning förekom i hantverksdriften. Arbetskraftens relativa värdeminskning, till följd av att utbildningskostnaderna bortfaller eller minskar, medför omedelbart en större värdförmering av kapitalet, ty allt som förkortar den tid, som är nödvändig för reproduktion av arbetskraften, vidgar utrymmet för merarbetet. (K 1 s. 304–305, MEW 23 s. 370–371)

Liksom vid enkel samverkan tillfaller även vid systematisk arbetsdelning fördelen av det i arbetsdelning utförda arbetet kapitalisten, genom att hon köper arbetskraften individuellt och betalar den individuellt.

Den samhälleliga produktionsmekanismen, sammansatt av många individuella delarbetare, tillhör kapitalisten. Den produktivkraft, som uppstår ur arbetenas kombination, framträder därför som en kapitalets produktivkraft. (K 1 s. 313, MEW 23 s. 381)

Den systematiska arbetsdelningen under kapitalistiska betingelser innebär nackdelar för arbetaren. Det är inte bara det att värdet av hennes arbetskraft faller, genom att utbildningskostnaderna sjunker, utan hon har också större svårigheter att överhuvudtaget sälja sin arbetskraft. Ty som ensidig delarbetare kan hon endast användas i vissa bestämda arbetsprocesser.

Medan arbetaren ursprungligen säljer sin arbetskraft till kapitalet, för att han saknar de materiella medlen för att producera en vara, så vägrar nu hans egen arbetskraft att göra tjänst, om den inte säljs till kapitalet. Den fungerar nu endast i ett sammanhang, nämligen i kapitalistens verkstad, och detta sammanhang existerar först efter arbetskraftens försäljning. (K 1 s. 314, MEW 23 s. 382)

Här visar det sig tydligt hur arbetarens beroende av kapitalisten ytterligare förstärks genom den systematiska arbetsdelningen. Denna delning av arbetet

[...]utvecklar inte endast arbetets samhälleliga produktivkraft till kapitalistens i stället för arbetarens fördel, utan den gör det också genom att förkrympa den enskilde arbetaren. Den skapar nya betingelser för kapitalets herravälde över arbetet.” (K 1 s. 317, MEW 23 s. 386)

c. Maskindrift

Det visade sig i femte kapitlet, att den arbetsdelning, som utvecklades i de kapitalistiska manufakturerna, inte alls upphävdes vid införandet av de maskinella produktionsmetoderna, utan tvärtom skärptes ytterligare i den moderna fabriken. De ovan framställda verkningarna av arbetsdelningen på värdet av varan arbetskraft består alltså fortfarande i den moderna industrin.

Men å andra sidan blir nu den enskilda arbetarens hantverksmässiga kunande och hennes fysiska styrka alltmer överflödiga, eftersom maskinen utför motsvarande arbetsprocesser mycket mera noggrant än arbetaren, och förfogar över mycket större kraft än arbetaren (ånga, elektricitet osv.).

I stället för den specialiserade arbetarhierarkin som kännetecknar manufakturen, trädde därför i den automatiska fabriken tendensen att utjämna eller likagöra de arbeten, som skall utföras av maskineriets biträden; i stället för de konstlat alstrade skillnaderna mellan delarbetarna träder i övervägande grad ålderns och könens naturliga skillnader. I den mån arbetsdelningen åter framträder i den automatiska fabriken, är det väsentligen som en uppdelning av arbetarna mellan de specialiserade maskinerna och av arbetarmassorna, som dock inte bildar från varandra skiktade grupper, mellan fabriken olik avdelningar, där de arbetar med likartade, bredvid varandra uppradade verktygsmaskiner, alltså med endast enkel samverkan mellan sig. Systemet med den facklärde arbetaren och hans få biträden ersätter manufakturens förgrenade arbetargrupper. Den väsentliga skiljelinjen går mellan de arbetare, som är direkt sysselsatta vid verktygsmaskinerna och å andra sidan maskinarbetarnas hantlangare. Till hantlangarna räknas så gott som alla ”feeders”, (de arbetare som transporterar material till och från maskinerna). Förutom dessa huvudgrupper finns en till antalet obetydlig personalgrupp som är verksam med att kontrollera och reparera maskineriet, såsom ingenjörer, mekaniker, snickare osv. Detta är en arbetarklass på högre nivå, dels vetenskapligt skolad, dels hantverksmässigt utbildad, som står utanför fabriksarbetarnas krets och som endast ansluter sig till dessa.

Denna arbetsdelning är rent teknisk. (K 1 s. 365–366, MEW 23 s. 442–443)

Det är givet att dessa tre arbetarkategorier (facklärd arbetare, medhjälpare och teknisk personal) får helt olika löner, som motsvarar deras olika utbildningskostnader. Även om de enskilda arbetena i det moderna fabrikkssystemet blir alltmer lika, tekniskt sett, får arbetarna inte den tekniska utbildning som skulle göra det möjligt att utföra många av dessa arbeten. För kapitalistklassen är det givetvis billigare att låta arbetarna utföra samma innehållslösa arbete livet ut. Här visar det sig att den moderna industrin egentligen gör manufakturens delning av arbetet – med sin livslånga anpassning av hela människan till ett delarbete – tekniskt överflödigt, under det att den moderna industrins **kapitalistiska form** samtidigt reproducerar denna arbetsdelning ännu mera genom att förvandla arbetaren till ett levande tillbehör till maskinen.

Liksom redan under manufakturen återverkar denna ensidiga utbildning inte bara på lörens storlek, utan också på arbetarens möjligheter att överhuvudtaget stadigvarande kunna sälja sin arbetskraft. Denna osäkerhet för arbetarens existens blir t.o.m. ännu mycket större för arbetaren i den moderna industrin.

Kapitalackumulationen leder till att de enskilda industrigrenarnas storlek och tekniska struktur oupphörligen förändras. Därför är det alltid så att arbetare avskedas i en industribransch, medan det behövs fler arbetare i en annan bransch.

Den moderna industrin betraktar och behandlar aldrig den form, som produktionsprocessen för ögonblicket har, som definitiv. Dess tekniska grundval är därför revolutionär, medan alla tidigare produktionsätt väsentligen var konservativa. Med hjälp av maskineri, kemiska processer och andra metoder, omväxlar den ständigt produktionens tekniska grundval och därmed även arbetarnas funktioner och arbetsprocessens samhälleliga kombinationer. Den revolutionerar därmed ständigt också

arbetsdelningen i samhället som helhet och slungar oupphörligt kapitalmassor och arbetarmassor från den ena produktionsgrenen till den andra. Storindustrins natur förutsätter därför att arbetet växlar, att arbetarna själva och deras funktioner har allsidig rörlighet. I sin kapitalistiska form bevarar den å andra sidan den gamla arbetsdelningen med dess stelnade säregenheter. Vi har sett hur denna absoluta motsättning upphäver all trygghet, fasthet och säkerhet i arbetarens levnadsvillkor, genom att arbetsmedlet oavbrutet slår existensmedlen ur hans händer och gör honom själv överflödigt, i det att hans detaljfunktion blir överflödigt. (K 1 s. 425, MEW 23 s. 510–511)

Vi har sett att värdet av varan arbetskraft ständigt faller med produktivkrafternas stegring (samverkan, systematisk arbetsdelning, maskineri). Medan hantverkaren på medeltiden måste genomgå en lärlingstid på flera år för att behärska sitt hantverk i full omfattning, reduceras inläringstiden för de flesta delarbetare under kapitalismen till en ganska kort tidsrymd. Införandet av maskiner kräver å andra sidan att den enskilda arbetaren uppvisar största möjliga rörlighet och anpassningsförmåga inför arbetets växlande krav. Med storindustrins genombrott lagstadgades därför också allmän skolplikt. Denna nödvändiga grundutbildning får allt större betydelse ju mer den kapitalistiska industrin vidareutvecklas. Den allmänna skolplikten förlängs (i t.ex. Västtyskland 10 år; Sverige 9 år, ö.a.). Medan arbetskraftens värde å ena sidan tenderar att sjunka p.g.a. produktivtetsstegringen, tenderar det å andra sidan att stiga p.g.a. de ökande kostnaderna för den nödvändiga allmänna grundutbildningen.

3. KVINNOARBETE OCH ARBETSKRAFTENS VÄRDE

Införandet av maskindriften innebär också i ett vidare hänseende en modifiering av arbetskraftens värde. Genom att maskinerna drivs av ånga och elektricitet, blir mannens fysiska kroppsstyrka umbärlig. Maskinarbetets relativa lätthet gör det därför möjligt att också dra in kvinnor och barn i produktions-

processen. Detta skedde också i stor utsträckning redan under 1800-talet. Visserligen är barnarbete i dag förbjudet i lag, men användandet av kvinnlig arbetskraft är icke desto mindre ett lukrativt utsugningsområde för kapitalet.

Hur påverkar då kvinnoarbetet värdet av mannens arbetskraft? Marx skriver:

Arbetskraftens värde bestämdes inte endast av den arbetstid, som är nödvändig för att underhålla den enskilde vuxne arbetaren, utan av den arbetstid som behövs för arbetarfamiljens underhåll. I och med att maskineriet kastar ut alla familjens medlemmar på arbetsmarknaden, fördelas värdet av mannens arbetskraft på hela hans familj, och därmed nedsättes värdet av hans arbetskraft. (K 1 s. 343, MEW 23 s. 417)

I och med att en del av familjens levnadskostnader nu tjänas in av hustrun (och tidigare också barnen), faller värdet av mannens arbetskraft. Om t.ex. familjens levnadskostnader är 2 500 kronor per månad och hustrun börjar arbeta utanför hemmet och tjänar 800 kronor, så sjunker värdet av mannens arbetskraft i motsvarande grad med ungefär 800 kronor. Denna tendens gör sig bara gällande för samhället som helhet. Genom kvinnoarbetet blir den industriella reservarmén större och värdet av mannens arbetskraft sjunker.

Värdet av kvinnans arbetskraft är lägre än värdet av mannens. Med undantag för de kvinnor som förblir ogifta, kan den kvinnliga arbetskraften inte varaktigt inlemmas i den kapitalistiska produktionsprocessen hela livet, utan kvinnan måste använda en stor del av sin arbetskraft till arbete inom familjen (barnuppfostran, hushållsarbete o.s.v.). Därför måste största delen av familjens levnadskostnader liksom tidigare tjänas in av mannen. Värdet av mannens arbetskraft är därför högre än värdet av kvinnans, även om det inte är så högt som före införandet av kvinnoarbete.

Kvinnans deltagande i den industriella produktionsprocessen väcker föreställningen att detta skulle röra sig om ett rent tillskottsarbete (d.v.s. icke nödvändigt arbete); ett arbete som bara behövs för att kunna köpa lyxvaror.

Kvinnor arbetar mycket ofta bara längre eller kortare tidsperioder för ”att tjäna lite extra”. Men dessa ”extraförtjänster” ingår i regel i de nödvändiga kostnaderna för familjens uppehälle. Tvättmaskiner, kylskåp, dammsugare etc. verkar kanske fortfarande vara lyxvaror. Men de har för länge sedan blivit nödvändiga arbetsredskap för att klara av hushållsarbetet. Ju mer inlemmad arbetarkvinnan blir i den industriella produktionen, desto mer nödvändiga blir sådana arbetsbesparande hushållsmaskiner. Och ju mer outhärliga sådana redskap blir i hushållet, desto större måste inkomsten vara för att kunna betala alla avbetalningar i rätt tid. Desto nödvändigare blir alltså kvinnans lönearbete!

Vad som nu sagts om nödvändigheten av att skaffa sig apparater och maskiner för hushållsarbetet gäller också för sådana saker som tv, bil, semesterresor o.s.v.

Vi skall foga ytterligare en viktig anmärkning till problemet om skillnaderna i ersättning för kvinnans och mannens arbetskraft (trots likvärdig arbetsprestation). Kapitalisterna försöker alltid försvara och rättfärdiga den lägre lönen för kvinnans arbetskraft med att säga att kvinnor passar bättre för vissa ”lägre”, själödande och monotona arbeten än män. Sådana vanvettigheter kan bara besvaras med att kvinnoarbetet uteslutande är en konsekvens av uppsplittringen av arbetet på en mångfald maskinella detaljfunktioner. Dessa detaljarbeten skulle lika gärna kunna utföras av män. Likväl blir det praxis i den kapitalistiska industrin att de ”lägsta” och mest monotona jobben oftast vältras över på kvinnorna. Det kapitalistiska systemet besparar sig på detta sätt utbildningskostnader för den kvinnliga delen av arbetarklassen. Kvinnans roll i den samhälleliga arbetsprocessen i t.ex. Sovjetunionen visar hur enfaldigt det är att tala om ”typiska mansarbeten” eller ”typiska kvinnoarbeten”. Där arbetar till stor del kvinnor i sådana skenbart ”typiska mansyrken” som t.ex. busschaufför, traktorförare, kranförare och kirurg.

Vi har sett hur de maskinella produktionsmetoderna möjliggjorde indragandet av kvinnan i den kapitalistiska produktionsprocessen. Samtidigt har det klargjorts, hur kvinnans lönearbete har blivit en nödvändighet för att klara

av de ständigt växande kostnaderna för familjens uppehälle. Här framstår det tydligt att kapitalismen har en tendens att upplösa och ödelägga arbetarfamiljen. Ty ju mer arbetarkvinnan dras in i den industriella produktionsprocessen, desto mindre tid blir det kvar för henne att arbeta inom familjen, och desto mer lämnas barnen ensamma. Nu har emellertid barnuppfostran inom familjen en avgörande funktion för det kapitalistiska systemets fortbestånd. En sådan inomfamiljuppfostran resulterar vanligtvis i människor som intellektuellt och känslomässigt inte under hela sin livstid kommer utanför de trånga familjebanden och som därför oftast blir likgiltiga inför, och visar mistro emot alla andra människor. Men det är just ett sådant förhållningssätt som är nödvändigt i det kapitalistiska samhället för att man skall kunna hävda sig i konkurrensen gentemot de andra varuägarna på marknaden. Även inom familjen är familjemedlemmarnas ställning beroende av storleken på deras lön. Alla mänskliga relationer underordnas detta. I det kapitalistiska samhället är det pengar och tristess som håller familjen samman.

Eftersom kapitalismen, genom inlemmandet av kvinnorna i produktionsprocessen, mer och mer upplöser familjen, omöjliggörs också mer och mer den familjära uppfostran av barn till människor som förhåller sig som typiska varuägare gentemot varandra. Det blir alltmer nödvändigt att det i familjeuppfostrans ställe träden en uppfostran utom familjen (daghem, fritidshem, fritidsgårdar, ungdomsgårdar m.m.) Men detta betyder, att barnen redan i tidig ålder får lära sig att leva samman med flera äldre. Här antyds möjligheten, att kapitalismens tendens att upplösa den traditionella arbetarfamiljen kan komma att vändas mot kapitalismen själv. Utanför familjen förefaller endast en kollektiv uppfostran vara möjlig.

Den proletära familjens upplösning under kapitalismen är givetvis bara en **tendens**. Ty å ena sidan skapar kvinnans deltagande i den kapitalistiska produktionsprocessen en möjlighet till hennes ekonomiska oberoende av mannen. Men å andra sidan upprätthålls ändå kvinnans beroende av mannen och familjen just p.g.a. det faktum, att kvinnorna får mindre lön än männen för samma arbete och att kvinnorna saknar tillgång till de bättre betalda jobben. I

de högt utvecklade kapitalistiska länderna består därför familj och äktenskap, om än huvudsakligen i ett tillstånd av större eller mindre upplösning.

Men så länge familjen – om än bara i ödelagd form – fortsätter att bestå, måste också skillnaderna i värde mellan kvinnans och mannens arbetskraft fortsätta att bestå. Ty kvinnorna kommer inte att kunna dras in fullständigt i produktionsprocessen förrän familjearbetet helt fallit bort. En förutsättning för att detta skulle ske vore en fullständig upplösning av familjen och ett slut på den privata barnuppfostran och därmed på den privata förfoganderätten över barnen.

4. HUR ARBETSKRAFTENS VÄRDE PÅVERKAS AV FÖRÄNDRINGAR I PRODUKTIVITET, ARBETSINTENSITET OCH ARBETSDAGENS LÄNGD

Inledning. I det följande avsnittet skall vi undersöka betingelserna för tendenser till ständigt sjunkande värde på varan arbetskraft. Mot en sådan tendens talar det skenbara fenomen att arbetarens nominella lön (penninglön) ständigt stiger. Denna ökning är bl.a. en följd av pengarnas ständigt sjunkande värde (inflation). Men sådana inflationstendenser måste vi här lämna åt sidan eftersom vi bara skall uppehålla oss vid verkningarna av förändringar i produktionsprocessen.

a. Verkningar av förändrad produktivitet

Värdet av varan arbetskraft ändras inte bara genom att utbildnings- och upplärningskostnaderna fortlöpande ändrar sig i takt med omstruktureringar i den kapitalistiska produktionsprocessen. Även produktion av det relativa mervärdet genom samverkan, systematisk arbetsdelning och användande av maskiner har därutöver avgörande inflytande på arbetskraftens värde. Arbetskraftens värde sjunker i samma omfattning som värdet på de nödvändiga livsförnödenheterna sjunker (genom den ständiga ökningen av arbetsproduktiviteten). I motsvarande grad stiger det relativa mervärdet.

Om värdet av en månads livsförnödenheter uppgår till exempelvis 1500 kronor, och om arbetsproduktiviteten inom den industri som tillverkar livs-

förnödenheter stiger med en femtedel, så kostar samma mängd livsförnödenheter nu 1200 kronor. Arbetsslönen skulle alltså falla från 1500 till 1200 kronor (medan mervärdet skulle komma att stiga med 300 kronor). Men graden av denna minskning i arbetsslönen, skriver Marx, ”beror på den relativa vikt som kapitalets tyngd å ena sidan och arbetarnas motstånd å andra sidan utövar på vågskålarna”. (K 1 s. 456, MEW 23 s. 545)

Om alltså arbetarna bjuder hårt motstånd mot denna lönesänkning kan de kanske lyckas begränsa löneminskningen till 1300 kronor. Om de lyckas med att hålla kvar denna nya lönenivå under en längre tidsperiod och i motsvarande mån utvidga omfattningen av sina behov och därtill motsvarande livsförnödenheter, så har de lyckats höja värdet på varan arbetskraft. Detta värde beror nämligen också på de sociala behoven, som förändras och utvidgas.

Kan arbetarna inte förhindra arbetskraftens värdeminskning till 1200 kronor, förblir reallönen visserligen densamma, d.v.s. den mängd livsförnödenheter som arbetaren kan köpa per månad ändras inte. Men arbetskraftens värde uttryckt i pengar (nominallön) har minskat med 300 kronor. Det relativa mervärdet har stigit med motsvarande belopp. I det här fallet kommer alltså arbetarklassens läge att försämrats relativt, d.v.s. jämfört med kapitalets växande rikedom. Marx skriver:

Ehuru arbetarens absoluta levnadsstandard skulle förbli densamma, så skulle hans relativa lön ha sjunkit och därmed hans relativa samhällliga ställning i förhållande till kapitalistens. Om arbetaren skulle göra motstånd mot en sådan sänkning av de relativa lönerna, så skulle han endast söka få en viss del med av det egna arbetets ökade produktivkraft och upprätthålla en ställning på samhällsskalan som motsvarade hans tidigare. (*Lön, pris och profit*, Arbetarkultur 1971, s. 66)

Arbetarna måste alltså genom ständig kamp för löneförhöjning försöka hindra, att deras andel av samhällets ständigt växande rikedom blir allt mindre.

Hur som helst kan de bara lyckas med detta i den utsträckning som de lyckas höja arbetskraftens värde.¹⁰

b. Verknningar av förändrad intensitet och arbetsdagens längd

Förutom förbättringar i produktionsmetoderna framdriver också kapitalisterna ständigt ökad arbetsintensitet. En ökad arbetsintensitet innebär, att arbetaren under samma tid som förut måste förbruka mer av sin arbetskraft. Även när arbetsdagen förlängs förbrukar arbetaren mer arbetskraft. Båda dessa fall leder till en förkortning av arbetarens livstid om förändringarna är av varaktigt slag. Arbetskraftens dagsvärde stiger, eftersom den dagliga reproduktionen av arbetskraften nu kostar mera. Marx skriver:

Arbetskraftens dagsvärde är nämligen, som vi har sett, beräknat på grundval av dess genomsnittliga varaktighet eller arbetarens normala arbetsföra livstid och på grundval av en motsvarande, för människans natur normal och lagom stor omsättning av livssubstanser i rörelse. Intill en viss gräns kan den ökade förslitning som oundvikligen följer med en förlängning av arbetsdagen, kompenseras genom en ökad ersättning. Utöver denna gräns växer förslitningen i geometrisk progression, och då tillintetgörs samtidigt alla normala reproduktions- och verksamhetsbetingelser för arbetskraften. Arbetskraftens pris och dess exploateringsgrad upphör att vara jämförbara storheter. (K 1 s. 459, MEW 23 s. 549)

5. LÖNENS FETISCHKARAKTÄR ELLER FÖRVANDLINGEN AV ARBETSKRAFTENS VÄRDE TILL PRISET PÅ PRESTERAT ARBETE

¹⁰ Det påstås envist, att Marx inte bara formulerade en teori om arbetarklassens **relativa** utarmning, utan också en **absolut** utarmningsteori: Under loppet av kapitalismens utveckling skulle även **reallönen** ständigt falla och arbetarklassen skulle alltså få allt mindre livsförnödenheter. Denna erbarmliga ”teori”, enligt vilken arbetarklassen till slut skulle svälta ihjäl finns inte alls hos Marx.

Vi såg i avsnitten om varans, pengarnas och kapitalets fetischkaraktär, att de verkliga samhälleliga relationerna mellan människor, mellan arbetar- och kapitalistklass, framstår i svårgenomskådlig och förvriden form. Det samhälleliga förhållandet mellan människor som framställt bestämda varor visserligen oberoende av varandra men likväl för varandra framträder som ett förhållande mellan varor och då oftast mellan varor och den speciella varan pengar. Ut-sugningsförhållandet mellan arbetar- och kapitalistklass antar en sådan form, att arbetarna blir till objekt som är underkastade arbetsmedlen (istället för att arbetarna skulle kunna använda arbetsmedlen självständigt) och att arbetarklassens skapande produktiva krafter framträder som produktivkrafter hos ett ting, nämligen som kapitalets produktivkrafter. Vi har kallat denna förvridning för varans, pengarnas och kapitalets fetischkaraktär. En sådan förvridning visar sig också när det gäller arbetslönen, alltså i varubyttet mellan kapitalist- och arbetarklassen. Också här verkar förvridningen så, att den just visar motsatsen till vad som verkligen är fallet. Vi kallar detta för lörens fetischkaraktär.

Vår framställning av det kapitalistiska produktionssättet har hittills visat, att utsugningen av arbetarna är kapitalismens grundval. Men varför är då inte denna utsugning synlig, när den dagligen förekommer i varje kapitalistisk verksamhet? Varför genomskådar inte arbetarna, att deras arbetsprocess samtidigt är kapitalets värddeförmeringsprocess, och att kapitalet till sitt väsen inte är något annat än ”herravälde över obetalt arbete?” (K 1 s. 466, MEW 23 s. 556)

Med dessa frågor är vi tillbaka vid det problem som vi hade till utgångspunkt i inledningen, nämligen det iögonfallande faktum, att arbetarna för varje arbetad timme får en motsvarande timlön, respektive en lönesats som motsvarar varje tillverkad detalj. Allt av arbetare presterat arbete framträder alltså som betalt arbete – och likväl blir arbetaren utsugen. Just i detta förhållande ligger lörens fetischkaraktär. Genom lörens form blir utsugningen av arbetarna svår att genomskåda. Vi måste här fråga oss, hur detta falska sken uppstår.

Kapitalist och arbetare möts först när de gör upp om arbetskontraktet och förefaller då att vara fullt likaberättigade parter.

Marx skriver:

Bytet mellan kapital och arbete framträder för varseblivandet att i första rummet vara precis samma sak som köp och försäljning av varje annan vara. Köparen lämnar en viss penningssumma, säljaren en artikel som inte är pengar. (K 1 s. 472, MEW 23 s. 563)

Att varan arbetskraft har det speciella bruksvärdet att vara källa till värde och mervärde, är alltså inte möjligt att se vid denna bytesprocess i cirkulationssfären. I cirkulationssfären måste detta också förbli ogenomskådligt, ty vid detta byte med kapitalet presterar arbetaren inte något arbete. Dessutom uppträder inte heller det presterade arbetet i form av produkter ännu på marknaden, utan bara den levande arbetaren själv.

Vad penningägaren direkt möter på marknaden, är i själva verket inte arbetet utan arbetaren. Och denne säljer sin arbetskraft. Så snart arbetet verkligen börjar, har den redan upphört att tillhöra honom själv, och den kan därför inte längre säljas av honom. (K 1 s. 469, MEW 23 s. 559)

Det finns samhällen, i vilka tvånget att prestera merarbete är omedelbart iögonfallande. En bonde som är förpliktigad att göra dagsverken och som därför bara får arbeta tre av veckans dagar på sin egen mark och som måste arbeta på den feodala jordägarens mark resten av veckan vet mycket väl när arbetet görs för egen räkning och när det görs för förtryckaren. **Merarbetet** är avskilt i tid och rum från **det nödvändiga arbetet**.

Det förhåller sig annorlunda för lönearbetaren. I cirkulationssfären köps hon som en vara. I bytet ställs två varor, som har lika stora värden, mot varandra. Varornas egenskaper som bärare av värde framträder emellertid inte omedelbart, utan den ena varans värde (2 stolar) kan bara framställas i en

annan varas bruksvärde (1 rock). Fastän ingen av de båda varorna mister sin dubbelkaraktär, d.v.s. att samtidigt vara värde och bruksvärde, så förefaller det i bytet som om det på ena sidan endast står bruksvärden och på andra sidan endast det ting som representerar värdet. Vid köp och försäljning står alltså på ena sidan ett bruksvärde och på den andra sidan pengar.

Vid köp och försäljning av arbetskraft sker precis samma sak. Arbetskraftens bruksvärde, arbetet, framträder för arbetaren och kapitalisten som köpobjektet. Pengarna, som arbetaren får som arbetslön, framträder som **arbetets värde**. När man säger att arbetaren säljer sitt arbete för 2000 kronor i månaden, så ser det ut som om arbetaren måste arbeta en månad för att producera de 2000 kronorna. För en månads arbete får hon ju 2000 kronor i lön. **Dessa 2000 kronor framträder här som värdet av arbetskraftens bruksvärde, som värdet av hela det arbete som presteras under en månad.** I bytet mellan arbetare och kapitalist förblir det sålunda dolt att arbetaren inte säljer sitt arbete utan sin arbetskraft.

Eftersom den mänskliga arbetskraften säljs på marknaden som en vara, som ett ting, som bara kan fås för pengar, och eftersom arbetskraften i den kapitalistiska produktionsprocessen fungerar vid sidan av andra likaledes köpta varor (produktionsmedel) – så räknas den inte heller i produktionsprocessen som en särskild, värdeskapande kraft, utan bara som en produktionsfaktor bland de andra.

För kapitalisten innebär samtliga produktionsfaktorer endast kostnader, som hon måste beräkna per dag, vecka, månad etc. En arbetare kostar henne t.ex. 100 kronor om dagen. Kapitalisten betalar alltså 100 kronor för 8 timmars arbete.

I det att arbetskraftens dagsvärde på detta vis hänförs till det dagligen presterade arbetet, sätts det emellertid lika med den dagliga värdesumman ($v + m$). Därför framträder allt arbete som betalt arbete, och skillnaden mellan arbetskraftens värde och dess bruksvärde förblir osynligt. Arbetskraften förefaller alltså ingå som en konstant värdemängd i produktionsprocessen och förefaller också att verka i produktionsprocessen som en sådan konstant stor-

het. Arbetarens produkt förefaller att tillfalla henne helt och hållet i form av lön. På detta sätt döljs kapitalförhållandets specifika karaktär,

[...] nämligen det variabla kapitalets byte mot den levande arbetskraften och motsvarande åtskillnad mellan arbetaren och produkten. I stället träder det falska skenet av ett kompanjonskap, där arbetaren och kapitalisten delar produkten i proportion till sina respektive faktorer för produktionen. (K 1 s. 465, MEW 23 s. 555)

Hur går det nu till i praktiken när arbetskraftens värde förvandlas till arbetslön, till ett pris för det presterade arbetet?

Om t.ex. värdesumman från 4 arbetstimmar motsvarar 100 kronor, och om 4 timmar är nödvändiga för att framställa arbetarens dagliga livsförnödenheter, så motsvarar de 100 kronorna arbetskraftens dagsvärde. Detta dagsvärde fördelar sig nu på de arbetstimmar, som arbetaren dagligen måste arbeta (oberoende av hur mycket nyvärde hon skapar på den tiden). Om arbetsdagen utgörs av 8 timmar, så blir alltså timlönen $100/8$ d.v.s. 12,50 kronor. Således framträder de 100 kronorna, som framställs under den betalda delen av arbetsdagen (alltså 4 timmar), som ett pris för det sammanlagda arbetet under 8 timmar. Marx skriver:

Arbetslörens form utplånar alltså varje spår av arbetsdagens uppdelning i nödvändigt arbete och merarbete, i betalt och obetalt arbete. Allt arbete framträder som betalt arbete. (K 1 s. 371, MEW 23 s. 562)

Detta falska sken förstärks ytterligare av det faktum, att arbetaren inte får sin lön vid den tidpunkt, då arbetskontraktet slutes, utan först efter presterat arbete. Liksom fallet är med många sådana varor som inte köps utan bara hyrs för en viss tid, betalas också priset för varan arbetskraft först när dess bruksvärde redan är utnyttjat.

Lönens fetischkaraktär har viktiga konsekvenser. Marx skriver:

Man förstår därför vilken avgörande betydelse det har, att arbetskraftens värde och pris förvandlas till arbetslön eller till värde och pris på arbetet självt. Både arbetarens och kapitalistens alla rättsföreställningar, hela det kapitalistiska produktionssättets mystifikationer, alla dess frihetsillusioner, allt vrövel från vulgärekonomernas sida beror på denna framträdelseform, som visar raka motsatsen till det verkliga förhållandet, som den döljer. (K 1 s. 471–472, MEW 23 s. 562)

Arbetaren tror nämligen att hon får en ”rättvis” lön, och kapitalisten anser likaledes att hon betalar en ”rättvis” lön. Utsugningen förblir därför osynlig för båda klasserna. Därför kan kapitalisten bara förklara sin profit som ett resultat av att varorna som produceras säljes över sina värden. Och därför anser arbetaren att storleken på hennes lön beror på mängden utfört arbete..

Det är visserligen likgiltigt för kapitalisten varifrån hennes profit kommer ty cirkulationssfärens lagbundenheter verkar till hennes fördel, även om de fördunklar **båda** klassernas medvetande. Arbetaren måste därför genomskåda detta fetischsken hos lönen, om hon vill skaffa sig någon klarhet över sin situation.

6. ARBETSLÖNENS FORMER

”Priset för presterat arbete” kan i sin tur anta olika former, vilka emellertid bara har det gemensamt, att de döljer den kapitalistiska utsugningen. De olika löneformerna möjliggör därför en ytterligare utsugning av arbetarna.

Detta visar sig redan vid den enklaste löneformen tidlönen (t.ex. timlön). I exemplet ovan var arbetskraftens dagsvärde lika med 100 kronor och timlönen vid 8 timmars arbetsdag lika med 12,50 kronor. (På dessa 8 timmar producerar arbetaren en värdesumma på 200 kronor, varav kapitalistens mervärde utgör 100 kronor.)

Om kapitalisten nu inför deltidsarbete, och låter arbetarna arbeta i t.ex. bara 6 timmar, så får deltidsarbetaren en dagslön på $6 \times 12,50 = 75$ kronor. Kapitalisten får i det här fallet mervärde utan att ha betalt arbetskraftens fulla

dagsvärde åt arbetaren. Tvärtom förhåller det sig vid övertidsarbete. Om kapitalisten lyckas pressa ner timlönen från 12,50 kronor till 10 kronor, så tjänar arbetaren endast $8 \times 10 = 80$ kronor på 8 timmar. Arbetaren måste alltså arbeta ytterligare 2 timmar för att få sin arbetskraft fulla dagsvärde. Därmed ökar det dagliga mervärdet, ty den värdeprodukt på 250 kronor som produceras på de 10 timmarna fördelar sig nu på 100 kronor i arbetslön och 150 kronor i mervärde.

En förvandlad form av tidlön är **stycklönen** (ackordlön). Den får vi fram genom en enkel beräkning. Om en genomsnittlig arbetare tillverkar 16 varor på 8 timmar och den dagliga värdesumman är 200 kronor, så är varje enskild varas nyvärde $200/16 = 12,50$ kronor. (Här bortser vi alltså från den del av varan som innehåller konstant kapital.) Men arbetskraftens dagsvärde är endast 100 kronor och $100/16 = 6,75$ kronor. Arbetaren får alltså en stycklön på 6,75 kronor. Stycklönen har en rad fördelar för kapitalisterna. Eftersom full stycklön bara betalas för de varor som är av godkänd kvalitet, får arbetaren betala (i form av löneavdrag) för de produkter som kasseras. Eftersom det är fastställt hur många varor som ska produceras per timme (i regel sätts antalet mycket högt), är arbetaren för sin egen skull tvungen att arbeta mycket intensivt, om hon skall få ut fullt dagsvärde för sin arbetskraft. Härigenom minskar en stor del av kapitalisternas kostnader för övervakare och pådrivare. Arbetarnas personliga intresse av att förbruka sin arbetskraft så intensivt som möjligt (för att öka sin lön) underlättar kapitalistens ständiga påökning av den normala arbetsintensiteten. Dagslönen storlek, liksom storleken av det dagligen producerade mervärdet, rättar sig efter antalet detaljer som arbetaren producerar. De varierande dagslönerna vid ackordsarbete förstärker arbetarnas föreställning om att lönen är ekvivalent för deras sammanlagda arbetsprestation. På samma gång försvårar detta solidariteten mellan arbetarna. Marx skriver:

Men det större spelrum, som ackordlönen ger åt individualiteten, leder å ena sidan till en tendens att utveckla arbetarens individualitet och där-

med också frihetskänsla, självständighet och självkontroll och å andra sidan till den inbördes konkurrensen mellan arbetarna. Stycklönen har därför en tendens till att sänka den genomsnittliga lönenivån i det att individuella arbetslöner höjs. (K 1 s. 485, MEW 23 s. 579)

Ty kapitalisterna är hela tiden inne på att göra genomsnittintensiteten bland några få toppresterande arbetare till den nya genomsnittintensiteten för alla arbetare, alltså en ständig höjning av ackordsnormerna. Motståndet mot denna ständiga höjning av ackordsnormerna är idag en viktig del av arbetarnas dagliga klasskamp mot kapitalet.

Vi har sett hur arbetskraftens värde förvandlas till priset för det presterade arbetet, hur härigenom allt arbete framträder som betalt arbete och hur utsugningsförhållandet mellan kapitalist- och arbetarklass förblir osynligt. När vi studerade de två formerna av arbetslön (tidlön och stycklön), visade det sig i vilka konkreta former utsugningen i den kapitalistiska produktionen beslöjas, och hur en ytterligare utsugning möjliggörs genom dessa löneformer. Detsamma gäller för de flesta andra löneformer som finns idag (meritvärdering, premielön o.s.v.).

Vi skall nu närmare gå in på två illusioner som just har sin rot i det faktum, att hela det av arbetaren presterade arbetet framträder som betalt.

a. Den så kallade ”löne- och prisspiralen” och b. föreställningen om ”förmögenhetsbildning för arbetare”.

a. Historien om löne- och prisspiralen

Den här myten grundar sig på det faktum, att arbetskraftens värde antar formen av arbetslön och att därigenom allt det arbete som presteras av arbetaren framträder som betalt. Myten är lika gammal som det kapitalistiska produktionssättet självt.

Denna ”teori” försöker inbilla arbetarna, att fackföreningarnas kamp för högre löner när allt kommer omkring inte kan vara till någon nytta för arbetarna, eftersom lönehöjningar med nödvändighet måste medföra motsvarande

prisstegringar på varorna. Eftersom ökade löner betyder ökade ”produktionskostnader” för kapitalisten, är hon tvungen att kompensera sig för sina ökade kostnader genom att höja priset på varorna.

För dem som berättar historien om ”löne- och prisspiralen” består en varas värde av kostnaderna för produktionsmedel och arbetskraft, alltså i marxistiska termer uttryckt som endast $k + v$. Men detta betyder samtidigt, att arbetaren får betalt för allt det presterade arbetet. Och därav följer givetvis, att varupriserna måste stiga när det presterade arbetet blir dyrare precis som priserna ökar när kostnaderna för produktionsmedel ökar.

I verkligheten består emellertid en varas värde inte bara av kostnaderna för produktionsfaktorerna $k + v$, utan därutöver också av arbetarnas presterade mervärde, som kapitalisten tillägnar sig **utan något vederlag**. En varas värde består alltså av $k + v + m$, där $v + m$ står för det nyskapade värdet, **värdesumman**. När lönen stiger ökar arbetarklassens andel av denna värdesumma, och detta innebär att förhållandet mellan v och m ändras. Mervärdet, som kapitalisten tillägnar sig, minskar nämligen i samma grad som v ökar. **Löneökningen ändrar alltså överhuvudtaget inte en varas värde, eftersom den bara ändrar fördelningen av det av arbetaren skapade nyvärdet, d.v.s. förhållandet mellan lön och mervärde.**

Vid en löneförhöjning får alltså kapitalisten inte några ökade tillverkningskostnader. För henne betyder löneförhöjningen uteslutande ett minskat mervärde.

Även om det förhöll sig så att varans värde endast bestod av $k + v$, skulle en 20-procentig löneökning inte resultera i att priset på varan steg med 20 %. En vara som är värd 200 kronor och vars värdebeståndsdelar är $160k + 40v$, skulle inte stiga till 200 kronor, utan bara till $160k + 20\% \text{ av } 40v$, d.v.s. $160k + 40v + 8v$. Det skulle alltså bara kosta kapitalisten 8 kronor.

Så länge fackföreningarna har existerat, har en av deras viktigaste funktioner varit att föra en kamp om fördelningen av den värdesumma, som arbetarklassen ensam har skapat. Det är genom denna kamp för att höja värdet av varan arbetskraft, som arbetarna kan förhindra att deras andel av samhällets

ständigt växande rikedom, som de själva har skapat, blir allt mindre. Kapitalisterna och deras "vetenskapliga" hantlangare försöker försvaga denna kamp genom att upprätthålla myten om "löne- och prisspiralen" och den därav följande meningslösheten i att kräva högre löner.

Vi har visat, att en löneförhöjning överhuvudtaget inte förändrar värdet av en vara, utan uteslutande minskar mervärdet. Det är givet, att den enskilda kapitalisten försöker att ta igen det mervärde som förlorats vid löneökningen genom att höja priset. Men möjligheten att genom prishöjningar sälja varan över dess värde bestäms av de rådande marknadsförhållandena, och inte av den enskilda kapitalistens eget gottfinnande. Bara om efterfrågan på varan överstiger utbudet, har kapitalisten möjlighet att sälja sina varor över deras värde. Dessutom förtjänar det påpekas, att om kapitalisterna kunde höja priserna hur som helst, så skulle de också göra det utan att samtidigt höja lönerna. Förespråkarna för "teorin" om "löne- och prisspiralen" blandar ihop orsak och verkan, d.v.s. de begriper inte, att löneökningar är en följd av, och inte orsak till stigande varupriser. Dessutom är det vanligtvis så, att lönerna stiger långsammare än priserna på de nödvändiga livsförnödenheterna. I detta avsnitt har vi alltså visat, att de löneförhöjningar som arbetarklassen lyckas kämpa sig till **inte berör** varans värde. Å andra sidan vet vi, att varornas värden hela tiden faller på grund av produktivitetstegringar. Likväl har varupriserna stigit i Tyskland, Sverige och de andra kapitalistiska länderna de senaste åren. Hur skall vi förklara detta?

Den frågan kan inte besvaras bara på några korta rader. De verkliga förändringarna i varupriserna kan vi förstå först när vi har analyserat orsakerna till den kapitalistiska ekonomins cykliska förlopp vilket inte är möjligt här.

En viktig orsak till de stigande priserna är den ständiga penningvärdeförsämringen. Det är lätt att inse att priserna måste stiga när penningvärdeförsämringen går fortare än stegringen i arbetsproduktiviteten.

Vi skall emellertid inte gå in på penningvärdeförsämringens orsaker här och nu.

b. Den sparande arbetaren eller illusionen om "förmögenhetsbildning för arbetare"

Vi har sett hur allt presterat arbete framträder som betalt arbete genom den form som arbetslönen har. Utsagningsförhållandet mellan kapitalister och arbetare framträder som ett förhållande mellan likaberättigade "sambhällspartners", som båda bidrar med lika mycket till produktionsprocessen och därför också mottager lika stora andelar av produkten arbetaren i form av lön och kapitalisten i form av vinst.

Likaberättigade samhällspartners som deltar på lika villkor i produktionen och tillägnelsen av den samhälleliga rikedom, måste då också vara likaberättigade med avseende på inkomsten. Det borde inte finnas några större skillnader mellan storleken på gruppernas förmögenheter. Även för den som inte genomskådar det kapitalistiska samhället visar sig här emellertid den kapitalistiska klassindelningen tydligt, i form av påtaglig skillnad i förmögenheternas storlek. Således fastslås det i *Sozialbericht der Bundesregierung für 1970*, att å ena sidan hade 25 % av arbetarhushållen 1969 en nettoinkomst på mindre än 800 DM i månaden, medan å andra sidan 1,7 % av de privata hushållen ägde cirka 35% av den totala privata förmögenheten och 70 % av den produktivt utnyttjade privatförmögenheten (ur "Das will die Bundesregierung", *Broschüre des Bundesarbeitsministerium 1970* s. 3).

Det är heller ingen hemlighet att t.ex. kapitalisten Frick tjänar 62 000 DM om dagen (*Die Wahrheit* 20.6.70). Detta är en summa som en arbetare med en månadslön på 800 DM måste arbeta i fem år för att tjäna – för att vid periodens slut ändå inte ha ett rött öre kvar. Var och en vet, att "åt den som har skall varda givet". Och den som intet har måste arbeta, enbart för att upprätthålla livet som egendomslös proletär.

Arbetarklassen och kapitalistklassen framträder alltså å ena sidan som likaberättigade "sambhällspartners", men å andra sidan som skilda från varandra genom påtagliga inkomst- och förmögenhetsskillnader. Liberala ekonomer, socialdemokrater och fackföreningsbyråkrater har som mål att undanröja denna iögonfallande motsägelse. De förespråkar därför en "rättvis fördel-

ning” av den producerade rikedom mellan dessa ”sammhällspartners” för att inte arbetarklassen ska känna sig orättvist behandlad. Eftersom dessa ”sammhällspartners” ursprungliga ägande (av produktionsmedel respektive arbetskraft) emellertid inte anses vara orsaken till inkomstskillnaderna, skall dessa ägandeförhållanden inte heller rubbas. Därför återstår endast en väg. Arbetaren skall utöver sin egen arbetskraft förvärva ytterligare en slags egendom: Hon skall spara. ”Förmögenhetsbildning för arbetare” blir således ett slagord för SPD (tyska socialdemokraterna, ö.a.) och för fackförbunden.

Detta ger anledning till **två frågor**:

1. Hur kan en arbetare komma på tanken att spara en del av sin lön för att därmed skapa sig en förmögenhet?

2. Vad betyder egentligen förmögenhet?

Låt oss se på **fråga 1**. Vi vet att arbetarens enda inkomst är hennes lön och att storleken på denna lön bestäms av värdet på de nödvändiga livsförnödenheter som arbetaren behöver för sitt uppehälle. Arbetarens lön består endast av en bestämd mängd livsförnödenheter, och kan överhuvudtaget inte bidra till någon förmögenhetsbildning, eftersom denna mängd helt enkelt är nödvändig för att upprätthålla livhanken.

Arbetaren får emellertid inte betalt av kapitalisten i form av livsförnödenheter, utan hon får en bestämd summa **pengar**. Men pengar är den sammhälleliga rikedomens allmänna form, och arbetaren kan nu till synes själv bestämma vad hon vill göra med denna ”förmögenhet”. Marx skriver:

Slaven erhåller de livsförnödenheter som är nödvändiga för hans underhåll i naturaform som är lika fixerad till art som till omfång i bruksvärden. Den fria arbetaren erhåller dem i form av penningen, i bytesvärdets form, den abstrakta, sociala formen av rikedom. Trots att lönen nu faktiskt inte är någonting annat än en försilvrad eller förgylld eller förkopprad eller förpapprad form för de nödvändiga livsförnödenheter den ständigt måste upplösas i – penningen fungerar här blott såsom en försvinnande form av bytesvärdet, såsom ett rent cirkulationsmedel –

så blir dock i hans föreställning den abstrakta rikedom, bytesvärdet, målet för och resultatet av hans verksamhet, inte ett bestämt, lokalt och traditionellt begränsat bruksvärde” (Marx: ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”, *Skrifter i urval: Ekonomiska skrifter* s. 627, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesse* s. 58–59)

Det är visserligen klart att lönet arbetet fungerar som ett medel att tjäna pengar, men det framstår inte lika klart att dessa pengar endast är ett medel för att upprätthålla livet. Därför kan arbetaren få en illusion av att kunna förvärva allmän rikedom genom att spara pengar. I jakten efter pengar skiljer sig inte längre arbetaren från kapitalisten. Klassmotsättningarna har skenbart försvunnit. Precis som kapitalisten ”sparar” en del av sitt mervärde (för att förvandla detta till mer kapital), så sparar också arbetaren en del av sin lön i tron att kunna skapa en ”förmögenhet”.

Låt oss nu se på **fråga 2**. Vad är egentligen en ”förmögenhet”? En förmögenhet är först och främst en bestämd summa pengar, som någon förvärvar, äger och kan spendera på två sätt. Hon kan antingen köpa olika varor för sin egen individuella konsumtion, eller så kan hon omsätta pengarna i de speciella varorna arbetskraft och produktionsmedel. Även den lönetarbetare, som har hållit igen på sin konsumtion, kan – enligt många socialdemokraters och fackföreningsbyråkraters mening – spendera sina pengar på dessa båda sätt.

Vi börjar med att betrakta den **första möjligheten**. Arbetaren sparar en del av sin lön för att senare omsätta den i varor. Varför gör hon detta? Vilken funktion får de sparade pengarna?

Vi vet, att den kapitalistiska utvecklingen inte fortgår gradvist och jämnt, utan att den genomgår ”konjunktursvängningar” (industriella cykler). Det är därvid inte garanterat, vare sig att arbetaren i alla faser av den industriella cykeln kan sälja sin arbetskraft eller att den hela tiden betalas till sitt värde. Arbetaren gör alltså klokt i att spara en del av sin lön under ”högkonjunkturen”(när lönen har en stigande tendens), för att någorlunda kunna ”över-

leva” (under den lönesänkning och det eventuella deltidsarbete eller den arbetslöshet, som inträder i tider av), ”recession” och kriser. Här visar det sig, att arbetarens växande ”rikedom” under högkonjunkturen bara är skenbar. Efter det att ”recessionen” eller krisen är över har arbetarens ihopsparade ”förmögenhet” förbrukats, d.v.s. den har omvandlats till nödvändiga livsförnödenheter, och arbetaren är lika förmögenhetslös som tidigare.

För arbetaren har alltså denna sparandeform bara funktionen att hushålla förnuftigt med arbetslönen för att kunna reproducera sig. Detta sparande gynnar först och främst kapitalistklassen. Arbetaren sätter i regel in sina besparingar på sparbanken, där hon får en låg ränta. Sparbanken lånar ut till affärsbanken, som i sin tur lånar ut till industrikapitalisterna. Kapitalisterna utvidgar sin produktion med dessa pengar som består av arbetslön, och får således ytterligare mervärde (från vilket de emellertid måste dra den ränta som skall betalas till banken). Den lilla ränta som arbetaren får från sparbanken är ett plåster på såret för att arbetsköparna och bankirerna berikar sig ytterligare med hjälp av arbetarens sparade arbetslön.

Låt oss nu se på det **andra sättet** som arbetaren kan använda sina sparade pengar på. I stället för att köpa varor till sin egen konsumtion köper hon produktionsmedel och arbetskraft. Hon förvandlas därmed till kapitalist och får sin inkomst i form av mervärde. Nu måste andra arbetare arbeta för henne och bli utsugna av henne. Men för att skapa en någorlunda konkurrenskraftig medelstor verksamhet måste arbetaren spara nästan hela sitt liv. Om hon tjänar 2500 kronor i månaden och lyckas spara 500 kronor i månaden, så måste hon spara i 25 år för att få ett startkapital på 150 000 kronor. Men även om arbetaren tar med denna långa väntetid i beräkningen, så kommer hon under loppet av dessa 25 år sannolikt att bli berövad största delen av sina besparingar p.g.a. kriser, valutareformer, inflation etc.

Många socialdemokrater och fackföreningsbyråkrater tror sig veta en utväg ur detta dilemma. Arbetaren behöver inte alls spara i årtionden. Hon kan t.ex. köpa en ”småspararaktie” och således bli småaktieägare. Även i form av ”löneinvestering” eller genom förvärv av ”personalaktier” kan arbetaren bli

delägare i det företag där hon arbetar. Löneinvestering innebär att en del av arbetarens lön inte betalas ut, utan används för att utvidga företaget. Därigenom blir arbetaren delägare i företaget och får så utöver sin lön varje år en liten del av mervärdet (i form av premier, vinstandel, utdelning etc.). Kapitalist och arbetare ser alltså ut att ha blivit gemensamma ägare till företaget och förefaller att dela på det ”gemensamt” införtjänta mervärdet.

Exemplet med löneinvesteringen visar emellertid tydligt vilken samhällsrelig funktion arbetarens besparingar i form av ”kapitalförmögenhet” fyller. Den samhällsreliga rikedom är ingenting annat än resultatet av proletariatets arbete. Det pågår en ständig kamp mellan de två klasserna om fördelningen av värdesumman.

Löneinvesteringen är därför en ”kampform” som endast är till nytta för kapitalisten. Kapitalisten håller inne med en del av det nyvärde, som tillkommer arbetaren och använder detta till ytterligare mervärdeproduktion. Av detta mervärde får arbetaren en liten del som årlig premie, vilken för arbetaren förefaller vara en arbetsfri inkomst. Det är svårt att genomskåda att det rör sig om en del av mervärdet och att arbetaren endast erhåller en del av sitt eget arbetsresultat.

Drömmen om att bli ”kapitalist” och att få en liten arbetsfri inkomst vid sidan av arbetslönen, hindrar inte arbetaren från att inse att det hon förtjänar, nu liksom förr, bara räcker för reproduktionen av hennes liv. Här framstår det tydligt, att ”förmögenhetsbildning för arbetare” objektivt sett leder till att framväxten av arbetarnas klassmedvetande försvåras och att solidariteten mellan arbetarna förhindras. Arbetaren som ”delägare” verkar inte längre stå i något motsatsförhållande till kapitalistklassen. En arbetare som har en ”personalaktie” kommer knappast att delta i strejker vid ”sitt” företag. Vidare kommer hon att hålla sig borta från alla revolutionära rörelser av rädsla för att mista sin lilla egendom.

Det är också dessa verkningar som anges som mål av dem som förespråkar och anstränger sig för att genomdriva ”förmögenhetsbildning för arbetare”. Detta kan man läsa i ett verk utgivet av Georg Leber (*Vermögenbildung in*

Arbeiternehmerhand, Frankfurt/M 1964–65). Här heter det, att förmögenhetspolitiken skall syfta till att ”bevara aktningen och respekten för egendomsrätten och säkra egendomen i framtiden, eftersom egendomen nu är misskrediterad.” (band II s. 129).

Denna förmögenhetsbildning skall medföra ”att arbetstagarna i det långa loppet ställer sig positiva till iden om den samhälleliga marknadsekonomin. Detta är nödvändigt, eftersom den samhälleliga marknadsekonomin inte i längden kan fungera utan en sådan positiv inställning”. (band II s. 25) Således skall förmögenhetsbildningen ”motverka kraven på en radikal förändring av vår ekonomiska samhällsordning”. (band I s. 165)

Vi skall inte pådyvla socialdemokraterna och fackföreningsbyråkraterna uppfattningen att de med sina planer om förmögenhetsbildningen medvetet vill skada arbetarklassen. Men även om de har de bästa avsikter, så är de ändå fångade av det kapitalistiska produktionssättets fetischkaraktär och gynnar därmed **objektivt** det kapitalistiska produktionssättets fortbestånd. Eftersom klassförhållandena för dem framträder som relationer mellan ”samhällspartners”, blir de tvungna att i stället för klasskamp föra fram vanmäktiga paroller om ökad rättvisa. De inser inte att det i det kapitalistiska samhället inte är frågan om vad som är rättvist, utan om vad som med nödvändighet följer av det samhälleliga produktionsförhållandet mellan arbete och kapital. Det följer en fördelningsform av produktionsresultatet som motsvarar produktionsförhållandena. Med denna fördelningsform får arbetarna endast det som de behöver för livets uppehälle, medan kapitalistklassens rikedomar blir allt större. Så länge produktionsmedlen är kapitalistisk egendom finns det ingen ”förmögenhetsbildning för arbetare”, eftersom den ”samhälleliga rikedom” under dessa förhållanden ”i ständigt stigande grad tillfaller dem, som är i den ställningen, att de ständigt på nytt kan tillägna sig andras obetalda arbete.” (K 1 s. 516, MEW 23 s. 613)

Det finns **en verklig väg** till ”förmögenhetsbildning för arbetare”. Marx har redan påvisat den för mer än 100 år sedan. Denna väg består i det revolutionära proletariats våldsamma expropriering av kapitalistklassen.

7. LÖNENS RÖRELSE OCH KAPITALACKUMULATIONEN

Vi såg i sjätte kapitlet hur kapitalets ackumulationsprocess påverkar värdeföreringen. Det samhälleliga totalkapitalet blir genom ackumulationen inte bara ständigt större, utan det ändrar också sin organiska sammansättning hela tiden.

Det konstanta kapitalets relativa andel ökar ständigt på bekostnad av det variabla kapitalet. För arbetarklassen betyder detta, att allt färre arbetare sätts i arbete av kapitalet sett i relation till mängden insatta produktionsmedel. Så lunda uppstår en industriell reservarmé som existerar i många olika former, från den arbetare som endast tillfälligt har tvingats till deltidsarbete, till den arbetare som helt och hållet har slagits ut från den kapitalistiska produktionsprocessen. Storleken på denna industriella reservarmé beror på hur mervärdet förvandlas till kapital.

Om det används till utvidgning av redan befintliga arbetsplatser eller till startandet av nya arbetsplatser med oförändrad teknologisk struktur, så kommer fler arbetare än tidigare att sättas i arbete. Om däremot mervärdet används till att förbättra produktionsmetoderna, d.v.s. till en stegring i arbetets produktivitet (rationaliseringar, t.ex. genom införande av automatik) så kommer detta att innebära att den industriella reservarmén av arbetslösa blir större.

Delningen av arbetarklassen i en aktiv del och en reservarmé får viktiga konsekvenser när det gäller höjning och minskning av arbetslönen. När ackumulationen endast utvecklas kvantitativt (d.v.s. utvidgning av produktionen på samma teknologiska grundval), så kan kapitalisternas efterfrågan av ytterligare arbetskraft leda till att hela reservarmén av arbetslösa sätts i arbete. Om efterfrågan på arbetskraft går utöver detta, så leder detta till att lönen kommer att höjas över arbetskraftens värde, eftersom kapitalisterna bjuder över varandra i konkurrensen om den arbetskraft som står till förfogande. Men denna höjning av arbetslönen betyder

...i bästa fall endast, att den mängd obetalt arbete, som arbetaren måste utföra, minskar. Denna minskning kan aldrig fortsätta ner till den punkt, där den skulle komma att hota hela systemet. (K 1 s. 546, MEW 23 s. 647)

Ty så snart som profiten, till följd av de fortsatta lönehöjningarna, skulle komma att minska för mycket, skulle detta innebära att kapitalisterna omsatte en mindre mängd mervärde till kapital, varigenom ackumulationen åter skulle avta.

Men med avtagandet försvinner orsaken till avtagandet, nämligen disproportionen mellan kapital och exploaterbar arbetskraft. Den kapitalistiska produktionsprocessens egen mekanism avlägsnar alltså själv de hinder, som den tillfälligtvis skapat. Priset på arbete sjunker åter till en nivå som motsvarar kapitalets värdetillförmeringsbehov, vare sig nu denna nya lönenivå ligger under, över eller är lika med den nivå som före löneökningen gällde som normal. (K 1 s. 547, MEW 23 s. 648)

När däremot ackumulationsprocessen utvecklas **kvalitativt** (fortgående teknologiska förändringar) blir det visserligen så att efterfrågan på arbetskraft tilltar absolut sett, men sett i förhållande till det insatta konstanta kapitalet så avtar denna efterfrågan. När inte bara maskiner som man **utvidgar** produktionen med är mer tekniskt utvecklade utan man också ersätter det redan begagnade ursprungliga kapitalet med denna nya teknologi så avtar efterfrågan på arbetskraft också absolut

Å ena sidan kräver det i den fortgående ackumulationen bildade tillskottskapitalet (i förhållande till sin storlek) allt färre arbetare. Å andra sidan är det så att det äldre kapital som periodiskt reproducerar sig i nya produktionssammanhang allt oftare avskedar de arbetare som det satt i arbete.

Marx skriver:

Med det samlade kapitalets tillväxt växer visserligen också dess variabla beståndsdel eller den till kapitalet inkorporerade arbetskraften men i ständigt avtagande proportion. De mellanliggande perioder, då ackumulationen endast leder till att produktionen utvidgas på den givna tekniska grundvalen, blir kortare och kortare. (K 1 s. 556, MEW 23 s. 658)

Denna kapitalets organiska sammansättning som ständigt ändrar sig under ackumulationsprocessens gång, medför att det ständigt pågår en förändring av storleksförhållandet mellan den aktiva armen av arbetare och reservarmén av arbetslösa. På motsvarande sätt förändras konkurrensläget för de båda delarna av arbetarklassen vad gäller de befintliga arbetsplatserna.

Trycket från den konkurrerande reservarmén sänker lönen för den arbetare som har arbete och tvingar samtidigt denna att jobba på övertid.

Övertidsarbetet av den del av arbetarklassen som är satt i arbete innebär att reserven av arbetslösa ökar, medan omvänt det starkare tryck som dessa arbetslösa genom konkurrensen utövar på de arbetande, tvingar de arbetande till övertidsarbete och till underkastelse under kapitalets diktatur. Att ena delen av arbetarklassen är dömd till påtvingad arbetslöshet genom den andra delens övertidsarbete och vice versa utgör medel att berika de enskilda kapitalisterna och påskynda skapandet av den industriella reservarmén i en omfattning som motsvarar utvecklingen av den samhälleliga ackumulationen. (K 1 s. 562, MEW 23 s. 665–666)

Här visar det sig, att arbetslönens storlek är beroende av storleken på reservarmén. Ju större denna reservarmé är, desto mindre är arbetslösheten och omvänt.

Vidare beror storleken på reservarmén inte bara på kapitalackumulationen, utan också på hur denna ackumulation utvecklar sig i tiden, på den s.k. industriella cykeln, d.v.s. den för den utvecklade kapitalismen typiska kon-

junkturella rörelsen med perioder av stagnation, jämn drift, uppsving och kris. Marx skriver:

Den industriella reservarmén utövar under perioder av stagnation och normal sysselsättning ett tryck på den del av arbetarklassen som är satt i arbete och håller tillbaka dess krav under perioder av överproduktion och tider av anspänning. Den relativa överbefolkningen utgör sålunda den bakgrund mot vilken lagen om tillgång och efterfrågan på arbetskraft rör sig. (K 1 s. 564, MEW 23 s. 668)

Men när utbuds- och efterfrågeförhållandena på arbetsmarknaden är beroende av reservarmén och denna i sin tur är beroende av kapitalackumulationen och den industriella cykeln, så betyder detta att det bara skenbart är så att arbetaren står som oberoende, likaberättigad bytespartner gentemot kapitalisten på arbetsmarknaden.

Utbudet av arbetskraft på arbetsmarknaden beror på hur många arbetare som blir överflödiga och avskedas p.g.a. teknologiska förändringar. Kapitalackumulationen ökar alltså inte bara **efterfrågan** på arbetskraft (till följd av den kvantitativa ackumulationen). utan den utökar också samtidigt utbudet av arbetskraft på arbetsmarknaden (genom att arbetare avskedas när ackumulationen utvecklas kvalitativt). Den ”fria” ägaren av varan arbetskraft har inte längre något inflytande över försäljningen eller icke-försäljningen av hennes arbetskraft. Efterfrågan och **utbud** av arbetskraft bestäms nu endast och allena av kapitalet:

När dess (kapitalets, ö.a.) ackumulation å ena sidan ökar efterfrågan på arbetskraft, ökar den å andra sidan tillgången på arbetare genom att ”friställa” dem. Detta medan trycket från de arbetslösa samtidigt tvingar de som är satta i arbete till mer arbete, och på detta sätt i viss utsträckning gör tillgången på arbete oberoende av tillgången på arbetare. Den på

denna grundval lagenliga rörelsen av tillgång och efterfrågan på arbetskraft fulländar kapitalets despoti. (K 1 s. 565, MEW 23 s. 669)